

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ПОДМАЗКО ОЛЕКСІЙ МИХАЙЛОВИЧ

УДК 338.24(477)(043.3/.5)

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ДЕТІНІЗАЦІЇ
ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ**

Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління національним
господарством

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник
Ковтуненко Ксенія Валеріївна,
доктор економічних наук, доцент

Одеса – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТІНЬОВОГО СЕКТОРУ, ЯК ДЖЕРЕЛА РЕЗЕРВІВ ЗРОСТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ	12
1.1 Сутність та структура тіньової економіки.....	12
1.2 Передумови та фактори виникнення тіньового сектору економіки...	23
1.2.1 Передумови виникнення тіньової економіки.....	23
1.2.2 Фактори виникнення тіньової економіки.....	38
1.3 Тіньова економіка як загроза економічній безпеці країни.....	53
Висновки до розділу 1.....	71
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ВПЛИВУ ТІНЬОВОГО СЕКТОРА НА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ. ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ДЕТИНІЗАЦІЇ	75
2.1 Теоретичні основи механізму взаємодії легального і тіньового секторів економіки	75
2.2 Аналіз методів оцінки тіньової економіки.....	87
2.3 Вплив тіньової економіки на економічну систему країни.....	105
2.4 Оцінка функціонування тіньового сектору в національній економіці України.....	117
2.5 Макроекономічні характеристики результативності процесу детінізації економіки.....	127
Висновки до розділу 2.....	138
РОЗДІЛ 3 ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗАСАД ДЕТИНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	141
3.1 Політика детінізації національної економіки: цілі та завдання	141
3.2 Формування базової моделі механізму детінізації економіки України.....	157

	3
3.3 Обґрунтування стимулів детінізації національної економіки.....	177
Висновки до розділу 3.....	186
ВИСНОВКИ.....	190
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	193
ДОДАТКИ.....	216

ВСТУП

Актуальність теми. Тіньова економіка зачіпає всі стадії суспільного виробництва, порушує цілісність економічних систем, скорочує доходи бюджетів усіх рівнів, оскільки тіньова економічна діяльність супроводжується не тільки масштабним виводом ресурсів з офіційного обороту, а й спотворенням статистичної, фінансової, податкової звітності, зниженням транспарентності економіки. У міру того, як вона стає серйозним гальмом для переходу до якісно нової моделі господарювання в економіці, зростає актуальність дослідження її природи і сутності, різновидів і рівнів, методологічних принципів, необхідних для створення цілісної системи протидії її зростанню.

Однак, на сьогоднішній день пропоновані заходи по детінізації економіки не носять цілісного характеру і стосуються тільки окремих аспектів. При чому найчастіше результати таких досліджень є відображенням теорій, справедливих для розвинутих країн, які, на жаль, не враховують особливості України та трансформаційної економіки, пов'язані зі зміною практично всіх складових економіки від типів відтворення і моделей мотивації до цілей і засобів економічного розвитку країни. Не беруться до уваги такі явища як: неефективність існуючих інститутів, слабкі гарантії прав власника, корупція, проведення фіскальної політики на користь певних груп.

Тому необхідним є цілісний науковий підхід до дослідження ресурсів економіки, що знаходяться у її тіньовому секторі, та їх залучення до економічного розвитку, який пов'язаний з закономірностями розвитку трансформаційної економіки і включає в себе: теоретичну модель тіньової економіки (понятійний апарат, ознаки та критерії, функції, форми і види), оцінку її стану і тенденцій розвитку, вивчення причинного комплексу, обумовлюючого його відтворення та визначення основних напрямів щодо її зменшення. Логіка такого розвитку – це зміни, що відбуваються у трансформаційній економіці, звуження коридору можливостей для створення умов довгострокового зростання – вимагає прийняття управлінських рішень,

пов'язаних з виводом з обороту великих ресурсів, які можуть забезпечувати економічне зростання.

Дослідження проблем тіньової економічної діяльності знайшли відображення в працях зарубіжних вчених: К. Боулдінга, М. Бронфінбренера, П. Гутмана, С. Єчмакова, В. Исправнікова, Д. Кассела, Д. Кауфмана, Т. Корягіної, Л. Косалса, Ю. Латова, Т. Парка, А. Плюмтре, В. Радаева, Е. де Сото, В. Танзі, Дж. Томаса, Е. Фейга, М. Флемінга, Ф. Шнейдера, її аспекти досліджували вітчизняні вчені: А. Бутенко, З. Варналій, О. Головченко, І. Грузнов, Я. Жаліло, В. Захарченко, К. Ковтуненко, Н. Кузьминчук, І. Мазур, В. Мандибура, А. Сухоруков, О. Турчинов, С. Філіппова, К. Шапошников.

Разом з тим багато питань зазначених проблем до теперішнього часу залишаються без належної уваги або виявилися недостатньо опрацьованими: досі не існує єдиного категорійно-понятійного базису детінізації національної економіки, що, в свою чергу, ускладнює визначення цілей і завдань її стратегії. Практично відсутні механізми стимулювання детінізації в системі державного регулювання національної економіки. Все це визначило вибір теми даного дослідження, зумовили формулювання його мети і відповідних завдань.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проведено у відповідності до планів науково-дослідних робіт: Одеського національного політехнічного університету в рамках держбюджетної теми: «Розробка теоретико-методологічних основ формування системи економічної безпеки підприємств структуроутворюючих галузей реального сектора економіки з використанням фактора вартості» (номер державної реєстрації 0112U002912, 2011-2014 рр.), де автором запропоновано концептуальну логіко-змістовну модель впливу тіньового сектору економіки на загрози економічній безпеці (довідка № 1853/81-06 від 28.07.2015 р.); Одеського інституту фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі при виконанні

НДР «Розвиток місцевих бюджетів та міжбюджетних відносин в умовах реформи бюджетної системи України» (номер державної реєстрації 0113U004141, 2013-2016 рр.), де автором досліджено вплив процесу детінізації економіки на зміни в доходній частині місцевих бюджетів, обґрунтовано пропозиції щодо оцінки впливу запропонованих заходів по стимулюванню розвитку ділової активності на зміну в доходній частині місцевих бюджетів (довідка № 229 від 03.08.2015 р.).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є наукове обґрунтування теоретичного базису та методичних положень і рекомендацій щодо розроблення організаційно-економічних засад детінізації економіки України.

Досягнення поставленої мети обумовило постанову та необхідність поетапного вирішення наступних завдань:

– дослідити понятійно-категоріальний апарат тіньової економіки та визначити його зміни в умовах трансформаційних перетворень в економіці України;

– розробити логіко-змістовну модель визначення впливу тіньового сектору на розвиток національної економіки, що враховує значимість впливу тіньової економіки на загрози економічній безпеці національної економіки;

– систематизувати методичне підґрунтя вимірювання масштабів тіньової економіки у державі та обґрунтувати можливість його вдосконалення на основі запровадження методу багатократних індикаторів багатократних причин;

– вдосконалити інструментарій аналітичного забезпечення визначення резервів зростання економіки України за рахунок зменшення масштабів її тіньового сектору;

– обґрунтувати та запропонувати принципи побудови, модельну основу, інструменти реалізації та підходи щодо оцінки функціонування механізму державного регулювання процесу детінізації економіки України;

– визначити та системно структурувати стимули детінізації

національної економіки, що сприяють формуванню та ефективній реалізації державної політики детінізації в системі державного регулювання національної економіки.

Об'єктом дослідження є процес детінізації економіки України.

Предмет дослідження – сукупність теоретичних та методичних положень щодо розробки організаційно-економічних засад детінізації економіки трансформаційного типу.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження склали теоретичні положення економічної науки, наукові роботи іноземних і вітчизняних вчених, присвячені проблемам та механізмам функціонування тіньової економіки. Для досягнення використані загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: діалектичний – при дослідженні теоретичних основ і категоріального апарату тіньової економіки та економічної безпеки; історичний – при дослідженні причин виникнення тіньової економіки; статистичний – при аналізі основних тенденцій та показників які характеризують тіньову економіку України; економіко-математичне моделювання – при визначенні мультиплікативного ефекту детінізації національної економіки; аналітичне моделювання і системний підхід – при розробці моделі механізму детінізації економіки.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативні акти центральних органів влади, офіційні матеріали Державної служби статистики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Національного банку України, матеріали монографій вітчизняних і іноземних вчених, та наукова періодика, результати власних досліджень.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у теоретичному обґрунтуванні та розробленні методичних положень і рекомендацій щодо формування організаційно-економічних засад детінізації національної економіки.

До основних результатів, що визначають наукову новизну дослідження, належать такі:

удосконалено:

– концептуальні засади визначення впливу тіньового сектору економіки на розвиток національної економіки шляхом розробки відповідної логіко-змістовної моделі, яка дозволяє відстежувати причини і наслідки такого впливу на всіх стадіях суспільного відтворення та визначити джерела резервів зростання національної економіки за рахунок детінізації;

– аналітичні інструменти визначення резервів зростання економіки України які на відміну від існуючих, оцінюють вплив зменшення масштабів тіньового сектору шляхом запровадження мультиплікатора тіньової економіки, що враховує граничну схильність до споживання з урахуванням рівня корупції, та дозволяє об'єктивніше оцінювати вплив детінізації на національну економіку;

– структурно-функціональну модель механізму державного регулювання процесу детінізації економіки України, яка включає відповідні складові (принципи, мету, завдання, суб'єкти, об'єкти, методи, інструменти, оцінку ефективності) та, на відміну від аналогічних, відзначається системною основою організації процесу детінізації економіки України;

дістало подальшого розвитку:

– економічний понятійно-категоріальний апарат, а саме: запропоноване авторське трактування понять – «тіньова економіка», «детінізація економіки» та «економічна безпека національної економіки», які враховують структурні складові та фактори прояву тіньової економіки в умовах трансформаційних перетворень в економіці України;

– методичний підхід до вимірювання масштабів тіньової економіки, що на відміну від існуючих у вітчизняній практиці, забезпечує комплексну кількісну оцінку її рівня на основі впровадження методу багатократних індикаторів багатократних причин, гнучкість якого дозволяє уникнути обмежувальних та неправдоподібних припущень при макроекономічному прогнозуванні в умовах трансформаційної економіки України;

– класифікація стимулів детінізації національної економіки, яка на відміну від існуючих, побудована за економічними, соціальними, політичними та правовими ознаками, що дозволяє сформулювати системне інструментальне забезпечення державної політики детінізації в системі державного регулювання національної економіки.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці прикладних рекомендацій, що удосконалюють процес державного регулювання детінізації національної економіки та її організаційно-економічні засади. Основні висновки і рекомендації, які отримані в результаті виконання дисертаційного дослідження, використано: Департаментом економічного розвитку і торгівлі Одеської обласної державної адміністрації (акт № 01.3.2-35/1282 від 26.03.15 р.). Методичні розробки щодо удосконалення реалізації державної економічної політики надіслано до: Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (лист від 02.07.2015 р.); Державного управління справами (лист від 07.07.2015р.).

Одержані теоретико-методичні та практичні результати дисертаційного дослідження використовуються в навчальному процесі: Одеського інституту фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі у навчальних дисциплінах «Макроекономіка», «Національна економіка», «Тіньова економіка та її особливості в Україні» (акт № 86 від 01.04.2015 р.); Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України при викладанні дисципліни «Національна безпека» (довідка № 01/13/292 від 02.04.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною, завершеною науковою працею, де викладено авторський підхід до наукового розроблення та обґрунтування організаційно-економічних засад детінізації вітчизняної економіки. Всі наукові результати та практичні рекомендації, що викладені в дисертації, одержані автором особисто. З

наукових публікацій, виданих у співавторстві, у роботі використані лише ті положення, які є результатом особистого дослідження автора.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні і практичні положення дисертаційної роботи доповідались автором та були схвалені на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: III Международной научно-практической конференции «Теория и практика экономики и предпринимательства» (г. Алушта, 2006 г.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Держава та ринок: стратегія внутрішнього розвитку промислових регіонів» (м. Маріуполь, 2006 р.), V Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы и перспективы развития экономики Украины» (г. Алушта, 2006 г.), VIII Всеукраїнської науково-дискусійної конференції «Інвестиційні ресурси відтворювальних процесів в умовах глобалізації економіки» (м. Феодосія, 2006 р.), IV Международной научно-практической конференции «Теория и практика экономики и предпринимательства» (г. Алушта, 2007 г.), VII Международной научно-практической конференции «Теория и практика экономики и предпринимательства» (г. Алушта, 2010 г.), IX Международной научно-практической конференции «Теория и практика экономики и предпринимательства» (г. Алушта, 2012 г.), XI Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы и перспективы развития экономики Украины», (г. Алушта, 2012 г.), Науково-практичній конференції присвяченої 80-річчю професора Андрійчука Віктора Григоровича «Концепції, стратегії та напрямки розвитку Української держави: економіка, фінанси, право», (м. Київ, 2012 р.), V науково-практичній Інтернет-конференції «Проблеми ринку та розвитку регіонів України в XXI столітті» (м. Одеса, 2014 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 17 наукових праць, з них: 1 монографія (у співавторстві); 6 статей у наукових фахових виданнях України, у тому числі 2 – у виданнях, що включені у міжнародні наукометричні бази; 2 – в інших наукових виданнях, у тому числі 1 – у

виданні, що включено у міжнародні наукометричні бази; 8 – доповідей і тез доповідей на наукових конференціях. Загальний обсяг публікацій складає – 14,96 д.а., з яких особисто автору належить 14,48 д.а.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел з 214 найменувань на 23 сторінках, 3 додатків – на 15 сторінках. Повний обсяг дисертації – 230 сторінок, з них 180 сторінок основного тексту. Робота містить 12 таблиць, з яких 8 займають повні сторінки, 38 рисунків, з яких 4 займають повні сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТІНЬОВОГО СЕКТОРУ, ЯК ДЖЕРЕЛА РЕЗЕРВІВ ЗРОСТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

1.1 Сутність та структура тіньової економіки

Тіньова економіка привертає все більшу увагу вітчизняних дослідників, як в розрізі теоретичних, так і практичних досліджень. Це явище займає в сучасній українській економіці таке місце, що подальше не врахування його може призвести до втрати державою контролю як над економікою в цілому, так і над процесами її розвитку.

При аналізі тіньової економіки більшість дослідників, перш за все, стикаються з труднощами її визначення. В іноземній і вітчизняній економічній літературі немає не тільки єдиного терміну, який позначає дану категорію, але і однозначного розуміння даного явища. Відсутність комплексного універсального визначення даного явища призвело до виникнення безлічі термінів, які визначають даний предмет дослідження і, відповідно їм, безліч різних концепцій, що аналізують його: правові, економічні, соціологічні, статистичні та ін.

Терміни, що позначають частину економіки, яка не обліковується в офіційній статистиці: «друга», «невидима», «незаконна», «не зареєстрована», «нелегальна», «непостережена», «неофіційна», «неформальна», «паралельна», «підземна», «підпільна», «прихована», «сіра», «сутінкова», «тіньова», «чорна» та ін. Існують міждержавні відмінності в позначенні даної категорії дослідниками з різних країн:

– англomовні економісти зазвичай використовують «неофіційна», «підпільна», «прихована» економіка;

- французькі економісти – «підземна», «неформальна» економіка;
- італійські економісти – «таємна», «підводна» економіка;
- німецькі економісти – «тіньова» економіка [69].

Згідно з поширеною у вітчизняній економічній літературі практикою для позначення цього явища має сенс використовувати термін «тіньова економіка» і розглядати дане явище як економічну категорію.

Згідно західним дослідникам даного явища всі визначення сутності категорії «тіньова економіка» можна згрупувати, використовуючи два підходи: (1) визначальний (операційний) підхід і (2) поведінковий підхід [185].

1. Визначальний (операційний) підхід – розглядає тіньову економіку як незафіксовані державою економічні дії (табл. 1.1).

Таблиця 1.1 – Визначення категорії «тіньова економіка» (визначальний (операційний) підхід) (джерело: систематизовано автором)

Автор	Авторський підхід
1	2
Варналій З.	Складне соціально-економічне явище, що представлене сукупністю неконтрольованих і нерегульованих як протиправних, так і законних, але аморальних, економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності з метою отримання доходу за рахунок приховування доходів і ухилення від сплати податків [22, с.48]
Гончарова В.	Економічна діяльність, яка не враховується офіційними державними органами і велика частина якої спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства у сфері економіки [32, с.101]
Корягіна Т.	Будь-яка діяльність з виробництва товарів або надання послуг, яка не фіксується офіційною статистикою [80].
Ламанова Т.	Сукупність відносин між окремими індивідами, групами індивідів, індивідами та інституційними одиницями щодо виробництва, розподілу, перерозподілу, обміну та споживанню матеріальних благ і послуг, результати яких з тих чи інших причин не враховує офіційна статистика і обсяг якої не включається до макроекономічних показників [85, с. 22]
Миколаєва М. Шевяков А.	Включає всю економічну діяльність яка не враховується офіційною статистикою і не відбивається в ВВП [103]
Расков Н.	Не спостерігаєма економічна діяльність, не врахована внаслідок недоліків при зборі статистичної інформації [132]
Савченко І., Йорданов А.	Економічна діяльність, яка не відображається в обліку та звітності суб'єктів підприємницької діяльності, а також не враховується і не контролюється державними органами і (або) спрямована на отримання неконтрольованого державою доходу, шляхом порушення чинного законодавства, від якої держава не одержує податкових надходжень [138, с. 108]

Продовження таблиці 1.1

1	2
Сміт Ф.	Виробництво на ринку товарів і послуг, законне чи незаконне, яке не виявляється в офіційних оцінках валового внутрішнього продукту (ВВП) [208, с. 4]
Танзі В.	Виробництво або доходи (не повідомлені і не виявлені, податковими органами) не враховані в офіційній статистиці [209]
Томас Дж.	Діяльність яка не була врахована при розрахунку національного доходу [212]
Турчинов О.	Економічна діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, а також – діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства [159, с. 32].
Фейг Е.	Економічні дії і дохід, отриманий від них, які обходять або ухиляються від урядового регулювання, оподаткування, або спостереження [183]
Ходжаян А., Шиптенко Т.	Економічна діяльність не облікована у офіційній статистиці, частково не потрапляюча до ВВП та не оподатковуєма державою, а також така, що заборонена законом [163, с. 76]

Для даного підходу характерні наступні недоліки:

- в багатьох випадках ухилення від сплати податків не має ніякого відношення до тіньової економіки (наприклад, можна припустити помилку при сплаті податків через занадто ускладнену податкову систему);
- не враховуються господарюючі суб'єкти і домогосподарства, які ухилялися від сплати податків, але не порушив чинне законодавство;
- доходи одержані від кримінальної діяльності (наприклад, торгівлі наркотиками) включаються тільки після їх вкладання в легальний або тіньовий сектора економіки;
- на результат впливає недосконалість статистичної бази для відповідних розрахунків.

2. Поведінковий підхід інтерпретує тіньову економіку як реакцію в поведінці економічних агентів на встановлені з боку держави обмеження (табл. 1.2).

Для даного підходу характерні наступні недоліки:

- ряд дій господарюючих суб'єктів і домогосподарств, що функціонують у тіньовій економіці та не можуть інтерпретуватися, як реакція на обмеження з боку держави;
- сильно схильний до суб'єктивістських суджень господарюючих

суб'єктів і домогосподарств об обмеженнях встановлених з боку держави;

– на дії господарюючих суб'єктів і домогосподарств істотно впливає існуюча в країні політична система.

Таблиця 1.2 – Визначення категорії «тіньова економіка» (поведінковий підхід) (джерело: систематизовано автором)

Автор	Авторський підхід
Бойко Г., Дулеба Н., Левицька І.	Господарсько-комерційна діяльність, що внаслідок нестабільного податкового законодавства, великої кількості пільг (що порушують принципи рівності і справедливості) намагається уникнути державного обліку і контролю [14]
Головченко О., Захарченко В.	Сукупність економічних відносин навмисно приховуються суб'єктами і спрямованих на отримання прибутку шляхом порушення законодавчих, податкових, адміністративних, трудових, санітарних та ін. законодавчих або моральних норм і яка завдає збитку державі і (або) суспільству в будь-якій формі [30, с. 14]
Даллаго Б.	Господарська діяльність, яку здійснюють економічні агенти шляхом навмисного порушення існуючих правил (законів, постанов, договорів тощо) [176, с. 31]
Засанський В.	Сфера діяльності, що пов'язана з відносинами між людьми в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання на основі соціального протистояння до головних макроуправлінських механізмів і їх функціонування поза управлінським контролем та обліком, з ухиленням оподаткування доходів [66, с. 5]
Лойза Н.	Нерегульовані установи суспільства, в законному та соціальному навколишньому середовищі, в якій подібні дії регулюються [195]
Мандибура В.	Господарсько-комерційна діяльність, яка внаслідок певних причин (інколи і історично виправданих), прагне уникнути державного обліку та контролю [93, с. 8]
Фейг Е.	Свідомий обхід учасниками економіки специфічного набору встановлених у ній правил [181, с. 990].

Об'єднавши обидва підходи, маємо змогу надати комплексне визначення категорії «тіньова економіка»: *тіньова економіка – це частина економіки, яка включає не враховувані в статистиці економічні дії від виробництва легальних товарів і послуг, від грошово-кредитних чи інших угод, викликаних реакцією господарюючих суб'єктів і домогосподарств на обмеження встановлені з боку держави, які підлягали б оподаткуванню, якби були виявлені державними податковими органами.*

Для подальшого вивчення даного явища необхідно вичленення і розмежування її складових частин. Окремі автори виділяють різні складові

частини тіньової економіки. Так, Блейдс Б. ділить тіньову економіку на:

- виробництво повністю легальної продукції, яке приховується від державних органів влади з метою уникнення сплати податків;
- виробництво товарів та надання послуг які заборонені чинним законодавством;
- приховані доходи в натуральній формі [12].

Бікулов Д. на:

- друга економіка (сукупність операції легальних суб'єктів економічної діяльності, які проходять поза офіційним обліком);
- неформальна економіка (сукупність нелегальні операції легальних суб'єктів);
- підпільна економіка (сукупність нелегальних економічних суб'єктів) [9, с. 99].

Варналій З. виділяє три основних складники тіньової економіки:

- неофіційний – виготовлення та споживання власних товарів та послуг домогосподарствами;
- іллегальний – незаконне виробництво та продаж дозволених товарів без будь-якого оформлення чи/або реєстрації підприємств (поділяється на: внутрішній, зовнішній та глобальний);
- кримінальний – виробництво та продаж заборонених чинним законодавством товарі і послуг (проституція, наркотики тощо) [153].

Еніна-Березовська А., Середіна Г. виділяють три складові тіньової економіки:

- підпільна (скрита) – це економічна діяльність домогосподарств (діяльність людей не врахована державою);
- неформальна – умисно прихована від контролюючих органів діяльність легальних підприємств;
- кримінальна («чорна») – діяльність яка заборонена чинним законодавством і носить кримінальний характер [46, с. 43].

Мандибура В. виділяє в тіньовій економіці наступні сектори:

– сектор домогосподарств – виробництво товарів і надання послуг, що споживаються всередині домогосподарств (натуральне самозабезпечення населення);

– «неформальний» сектор («світло-сірий» сектор) – дрібне виробництво товарів і надання послуг, а також самозайняті і комерсанти-посередники;

– «темно-сірий» сектор – свідомо приховуване від органів державної влади виробництва легальних товарів і послуг;

– «чорний» сектор – виробництво, розподіл, обмін і споживання соціально небезпечних і руйнівних для розвитку особистості продуктів і послуг (крадіжки і перепродаж краденого, рекет, корупція, відмивання грошей, фальшивомонетництво тощо);

– диверсифіковані частини «чорної» економіки – всі види корупції, всі прояви використання та привласнення державної, акціонерної та інших інтегрованих форм власності, у тому числі фінансових ресурсів держави [93, с. 11].

Маслов Д. та Кизон С. виокремили наступні види тіньової економіки:

– кримінальна (частина офіційної економіки, яка базується на посадових та господарських правопорушеннях);

– підпільна (уникає будь-яких форм контролю: наркобізнес, торгівля зброєю тощо);

– фіктивна (фальсифікація показників обліку та звітності);

– неформальна (система взаємовідношень економічних суб'єктів, яка доповнює (замінює) офіційну, яка базується на особистих відносинах) [96, с. 170].

Згідно Предборському В. тіньова економіка має наступну структуру:

– легальне (нерегламентоване державою) виробництво товарів і надання послуг, які традиційно, як правило, державою не контролюються;

– порушення, ухилення від державного контролю, економічної відповідальності у відношенні до інтересів держави в межах офіційно дозволеної економічної діяльності;

– заборонені види економічної діяльності [115, с. 54].

Томас Дж. виділяє чотири сектори:

– сектор домашніх господарств (включає виробництво товарів і надання послуг для споживання всередині домогосподарств);

– неформальний сектор (дрібне виробництво товарів і надання послуг в рамках малих підприємств (здебільшого сімейних) і самозайнятими);

– нерегульований сектор (виробництво легальних товарів та надання послуг з порушенням чинного законодавства; включає ухилення від сплати податків, ухилення від дій економічних регуляторів і бюрократичних процедур, обман державних соціальних служб, наймання нелегальної робочої сили);

– кримінальний сектор (виробництво нелегальної продукції) [213].

Структурні складові тіньової економіки, які виділені Турчиновим О.:

– не прихована від держави економічна діяльність, яка через низку об'єктивних і суб'єктивних причин не враховується, не контролюється і не оподатковується з боку держави;

– легальна економічна діяльність, у процесі якої відбувається повне або часткове ухилення від сплати податків, зборів, штрафів і інших обов'язкових платежів, а також від державної регламентації;

– незаконна навмисно приховувана від державних органів економічна діяльність;

– діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом скоєння чи сприяння скоєнню злочинів, що тягнуть за собою кримінальну відповідальність [159, с. 32].

Радаєв В. пропонує наступну класифікацію:

– легальна (неофіційна) економіка – економічна діяльність, що не порушує ні діючих законодавчих норм, ні прав інших господарських агентів, яка при цьому не фіксується в звітності і контрактах (натуральне виробництво домогосподарств);

– позаправова економіка – економічна діяльність, яка порушує права

інших господарських агентів, але не регламентована чинним законодавством і знаходиться, таким чином, в позаправових зонах (діяльність «фінансових пірамід» в середині 1990-х рр. в Україні, порушення екологічного законодавства, надання пільг окремим суб'єктам господарської діяльності тощо);

– полуправова економіка – економічна діяльність, за своїми цілями відповідає законодавству, але яка періодично виходить за його межі (різні способи ухилення від сплати податків);

– нелегальна, кримінальна економіка – економічна діяльність, заборонена законом і яка за своєю суттю порушує закон (наркобізнес, незаконне виробництво і торгівля зброєю, велика контрабанда, проституція, торгівля людьми, рекет та застосування сили) [129, с. 6].

Фейг Е. виділяє наступні структурні складові тіньової економіки:

– легальна економічна діяльність, яка не приховується, але є такою, що не підпадає під оподаткування і не враховується офіційною статистикою (виробництво товарів домогосподарствами, надання послуг домогосподарствами на епізодичній основі);

– свідомо приховувана економічна діяльність, яка порушує чинне законодавство (включає як легальну економічну діяльність, але приховану від оподаткування, так і заборонену економічну діяльність, кримінальні дії [181].

Ходжаян А. і Шиптенко Т. виділяють слідуєчи основні елементи:

– нелегальні економічні відносини (держсектор – корисний інтерес при приватизації, проведені аукціонів; підприємницький сектор – ухилення від оподаткування, виробництво легальної продукції без оформлення підприємства та ін; сектор домогосподарств – хабарі держслужбовцям, доходи від незареєстрованої діяльності);

– неформальні відносини (держсектор – дрібні порушення при наданні послуг;

– підприємницький сектор – заниження результатів діяльності, спот-

ворення звітності тощо;

– сектор домогосподарств – виробництво для власного споживання або продажу на ринку, репетиторство тощо);

– кримінальні економічні відносини (держсектор – корупція, хабарництво тощо; підприємницький сектор – наркобізнес, рекет та інші кримінальні дії; сектор домогосподарств – виробництво заборонених товарів) [163, с. 76].

Згідно Системі національних рахунків (SNA93) та європейської Системі національних рахунків (ESA95) всі прояви тіньової економіки поділяються на дві групи [170; 171; 197]:

1. Всі види продуктивної господарської діяльності, що у грошовому вимірюванні включаються у ВВП.

2. Злочинна діяльність (проти особи і майна) яка не включається до ВВП. Для збільшення точності розрахунку статистичних показників дана діяльність враховується на спеціальному рахунку.

Види діяльності в тіньовій економіці, які враховуються при розрахунку ВВП, класифікуються за трьома наступними напрямками:

- приховане («підземне») виробництво (економіка);
- неофіційне (неформальне) виробництво (економіка);
- незаконне виробництво (економіка).

Приховане виробництво – це виробнича діяльність (підприємств, організацій, домашніх господарств), яка дозволена і законна, але яка свідомо чи не свідомо приховується від податкового і статистичного обліку через:

А. Економічні причини (навмисне бажання уникати податків, соціальних виплат, дотримання умови щодо мінімальної заробітної плати, тривалості робочого дня, заходів з охорони праці тощо).

Б. Статистичні причини (виробнича діяльність, яка не зареєстрована через):

– неточності в заповненні адміністративних форм або статистичних анкетних опитувань;

– економічні системи розвиваються швидше, ніж їх можуть виявити традиційні методи збору і огляду інформації.

Дана діяльність існує практично у всіх галузях національної економіки.

Неофіційне виробництво – відноситься до виробничих одиниць, що характеризується:

а) низьким рівнем організації;

б) незначним поділом між працею і капіталом;

в) базується на випадкових робочих місцях, спорідненість, або особистих відносинах (наприклад, «човники», сільськогосподарські сезонні робітників, тимчасові бригади будівельників, домашня прислуга і т.п.) та не закріплених формально договором або яким-небудь іншим юридичним документом.

Це некорпоровані підприємства (безпосередньо належать домашнім господарствам або забезпечують неформальну зайнятість; наприклад, тимчасові бригади будівельників), які виробляють товари і послуги, як для особистого споживання, так і для продажу на ринку.

Незаконне виробництво – це всі дії, які відносяться:

– до виробництва товарів та послуг, виробництво, продаж, розподіл або володіння якими заборонені згідно з чинним законодавством (наприклад, виробництво і продаж наркотиків, торгівля зброєю і т.д.);

– виробництво товарів і послуг, зазвичай дозволених законом, здійснюваних виробниками у яких відсутнє право на ці роботи (наприклад, відсутність ліцензії і т.п.).

Таким чином, згідно Системі національних рахунків, всі вищенаведені види діяльності в тіньовій економіці мають враховуватися при визначенні величини ВВП. Відзначимо, що основною ознакою діяльності у тіньовій економіці є ухилення від офіційної реєстрації або навмисне спотворення змісту договорів при здійсненні комерційної діяльності.

Таким чином, підсумовуючи вищерозглянуті підходи до визначення структури тіньової економіки можна виділити чотири основних блоки:

1. Економіка домогосподарств: включає дрібне і найдрібніше виробництво товарів та надання послуг домогосподарствами як для споживання всередині домогосподарств, так і для продажу на ринку.

2. Неофіційна економіка: включає легально дозволене виробництво товарів та послуг, яке приховується від оподаткування та не враховується офіційною статистикою.

3. Фіктивна економіка: включає фінансові піраміди, приписки, порушення в фінансовій звітності.

4. Кримінальна економіка: включає заборонені законом види економічної діяльності.

Визначив основні елементи тіньової економіки, класифікуємо явища прояви тіньової економіки. Для класифікації проявів тіньової економіки можна використовувати як загально поширені ознаки, які використовуються при аналізі економічної діяльності в легальній економіці, так і специфічні – характерні лише для діяльності в тіньовій економіці. До числа класичних ознак побудови класифікації явищ тіньової економіки відносять: сектор економіки, галузева ознака, стадії суспільного відтворення та ін. До специфічних можна віднести: форми незаконного перерозподілу доходів і активів, соціально-нормативна характеристика поведінки суб'єктів господарювання, соціальна значимість та ін.

Постійне змішування різних класифікаційних ознак при вичлененні окремих видів тіньової економіки не дозволяє створити єдину класифікацію явищ та форм прояву тіньової економіки, хоча були неодноразові спроби зробити це [15; 29; 30; 44; 45; 70; 81; 91]. Саме складність самого предмета дослідження – тіньової економіки і зумовили це. На даний час мають актуальність наступні класифікації явищ та форм прояву тіньової економіки (табл. А.1 Додаток А).

Представлені класифікації явищ та форм прояву тіньової економіки дозволяють комплексно вивчати тіньову економіку. Вони дозволяють проводити аналіз як досліджуваного явища в цілому, так і окремих

компонентів скомбінованих в залежності від мети дослідження, через те, що структурні елементи тіньової економіки не існують ізольовано один від одного, межі між ними досить розмиті, вони взаємопов'язані і взаємовпливають один на одного. У реальній практиці господарюючі суб'єкти поєднують різні види тіньових дій.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що тіньова економіка є складне соціально-економічне явище, структура якого представляє сукупність елементів систематизованих на основі іноземної та вітчизняної наукової літератури.

1.2 Передумови та фактори виникнення тіньового сектору економіки

1.2.1 Передумови виникнення тіньової економіки. В економічній літературі довгий час проблема тіньової економіки не знаходила належної уваги, як з боку економістів-теоретиків, так і економістів-практиків. Перші роботи з даної проблеми з'явилися в розвинутих країнах в середині ХХ ст. [172; 173; 177; 200]. Але тільки к початку 1980-х рр. дана проблема всерйоз привернула увагу економістів і почалися системні дослідження з даної проблеми [187; 180; 198; 210; 211].

Згідно з дослідженнями Шнейдера Ф. у 2001 р. найбільша частка тіньової економіки була характерна для країн, що розвиваються; де її розміри складали в середньому 40,2% ВВП, країн з перехідною економікою – 38,3% ВВП, а найменший для розвинутих країн – 18,2% (табл. А.2 Додаток А). При цьому з 1990 р. спостерігалось постійне зростання масштабів тіньової економіки по всіх групах країн. Наприклад, для країн з перехідною економікою після розвалу СРСР і соціалістичного блоку за 10 років відбулося зростання середнього рівня тіньової економіки з 10% до 36,4% (тобто в 3,6

рази за 10 років), а для країн колишнього СРСР середній рівень зріс – з 10% до 44,9% (тобто в 4,5 рази), що відповідає частки тіньової економіки в економіці країн, що розвиваються [80; 158; 202]. У той же час, для розвинутих країн вона виросла на 4,1 відсоткових пункти, у порівнянні з 1990 р., коли вона становила 13,2%. Однак, незважаючи на збільшення масштабів тіньової економіки її рівень як і раніше залишається значно нижчим ніж у країнах, що розвиваються та країнах з перехідною економікою.

Надалі спостерігалася тенденція зниження середнього рівня тіньової економіки в усіх групах країн, досягнувши мінімальних значень в 2013 р. – 13,9% (табл. А.2 Додаток А). Найбільш низький середній рівень тіньової економіки за період 2001-2008 рр. спостерігається у розвинутих країнах, де він склав 17,2%. Надалі спостерігається зниження його рівня, який в середньому склав 14,8% (за період 2009-2013 рр.). Серед розвинутих країн за період 2001-2013 рр. найбільш високий середній рівень спостерігався: Кіпр – 27,0%, Мальта – 26,3%, Греція та Південна Корея – 26%, Словенія – 25,1%. Найменш високий рівень: США – 7,7%, Швейцарія – 8,4%, Австрія – 9,1%. Середній рівень тіньової економіки по групі розвинутих країн, знизився з 18,2% у 2001 р. до 13,9% в 2013 р., тобто на 4,4 відсоткових пункти. При цьому спостерігається зменшення рівня тіньової економіки по всіх країнах цієї групи. Наприклад, у Греції він знизився на 4,6 відсоткових пункти. Таким чином, можна говорити про тенденцію постійного зменшення частки тіньової економіки в економіці розвинутих країн. Незважаючи на невисокий рівень тіньової економіки в цих країнах, враховуючи значні розміри самих економік в абсолютному вираженні, тіньова економіка має значний розмір. Наприклад, у США тіньова економіка створила в 2013 р. товарів і послуг більш ніж на 1 трлн. дол. США. Наявність тіньової економіки в розвинутих країнах цілком зрозуміло: найбільший платоспроможний попит у світі і, відповідно найбільший ринок збуту для контрафактних товарів, високе податкове і соціальне навантаження.

Найбільш високий рівень тіньової економіки за період 2001-2008 рр.

спостерігається у країнах, що розвиваються. Так середній рівень її за цей період склав 39,0%. Найбільш високий рівень спостерігався в Болівії - 65,6%, Зімбабве – 62,5%, Перу - 56,9%. Найменш високий в Ірані – 18%, Сирії – 18,9%, Індонезії – 18,7%, Аргентині – 25,0%. Середній рівень тіньової економіки по країнам, що розвиваються, знизився з 40,2% до 36,4%, тобто на 3,8 відсоткових пункти. Незважаючи на зменшення рівня тіньової економіки по всіх країнах цієї групи, вона все ще має визначальне значення в більшості цих країн, будучи фактично другою економікою.

Масштаб тіньової економіки в країнах з перехідною економікою, близькі до групи країн, що розвиваються, і склав у 2001-2008 рр. в середньому 36,9%. Надалі рівень тіньової економіки стабілізувався на цьому рівні і склав у 2001-2013 рр. у середньому 36,1%. При цьому в даній групі можемо спостерігати сегментацію країн за рівнем тіньової економіки:

1 група – колишні країни соціалістичного блоку, де рівень тіньової економіки наближається до рівня розвинутих країн. Наприклад, В'єтнам – 13,1%, Монголія – 15,2%, Угорщина – 23,9%, Польща – 26,2% ВВП.

2 група – країни колишнього СРСР, де тіньова економіка наближається до рівня країн, що розвиваються. Наприклад, Україна – 47,4%, Росія – 42,5% ВВП.

Середній рівень тіньової економіки в даних країнах знизився з 38,3% до 34,3%, тобто на 4,0 відсоткових пункти у 2001-2008 рр..

В окрему групу виділяються країни з високим рівнем ВВП на душу населення або з достатньо високорозвиненою промисловістю, які при цьому не є розвинутими. Рівень тіньової економіки в даній групі відповідає рівню у розвинутих країнах, що визначається формою правління в більшості країн (абсолютною монархією) і відповідно жорстким державним каральним апаратом за порушення законів. У даній групі рівень тіньової економіки також знизився з 20,3% до 17,9% у 2001-2008 рр., тобто на 2,4 відсоткових пункти.

Щодо країн що розвиваються та країн з перехідною економікою можна

говорити про те, що в більшості з них паралельно легальній економіці існує порівняна з нею тіньова економіка. При цьому в деяких країнах, що розвиваються вона може грати навіть більш істотну роль ніж легальна економіка. Таким чином, світовий обсяг тіньової економіки обчислюється трильйонами доларів, що можна порівняти з найбільшою світовою економікою США. Тому тіньова економіка стає однією з основних проблем урядів усіх країн світу.

Масштаби тіньової економіки в економіці всіх країн світу змушує по новому поглянути на неї – не як на щось чуже сучасної економічної системи, а як на складову частину сучасної ринкової економіки. Сама ринкова система породжує стимули у підприємців працювати в тіньовій економіці. Підприємці в ринковій економіці функціонують в умовах значної невизначеності. Вони точно не знають: будуть їх товари користуватися попитом у споживачів чи ні, зможуть вони отримати прибуток або отримують збитки. Таким чином, завжди існує ризик зазнати збитків такого рівня, що це призведе до банкрутства підприємства. Крім того, в ринковій економіці значну роль відіграє конкуренція. Саме вона є рушієм науково-технічного прогресу і зростання ефективності функціонування господарюючих суб'єктів. Конкуренція стимулює застосовувати у виробництві останні досягнення науки і техніки, скорочувати витрати, випускати нові види товарів. Однак не у всіх підприємців вистачає ресурсів на розробку та впровадження інновацій, що знижує їх конкурентоспроможність і призводить у результаті до банкрутства і відходу з ринку. Решта підприємств укрупнюються поки на ринку не досягається ситуація недосконалої конкуренції (олігополія, монополія, монопсонія тощо), що дозволяє їм встановлювати ціни і в підсумку отримувати надприбуток. Таким чином, ринкова система не здатна перешкоджати тенденції до встановлення монопольного контролю.

Але основною рушійною силою, яка змушує підприємців впроваджувати інновації, ризикувати і випускати нові продукти на ринок, є

можливість отримання надприбутку. І якщо перед підприємцем виникає можливість отримати надприбуток і виграти в конкурентній боротьбі, то зупинити його вже неможливо. Маркс К. відзначив «Капітал боїться відсутності прибутку, або дуже маленькою прибутку, як природа боїться порожнечі. Але якщо є достатній прибуток, капітал стає сміливим. Забезпечте 10 відсотків, і капітал згоден на всяке застосування, при 20 відсотках він стає жвавим, при 50 відсотках позитивно готовий зламати собі голову, при 100 відсотках він зневажає всі людські закони, при 300 відсотках немає такого злочину, на який він не ризикнув би, хоча б під страхом шибениці» [94, с. 770]. Проте в гонитві за надприбутками і для виграшу в конкурентній боротьбі підприємець може просто не бажати або не мати можливість удосконалювати виробництво (наприклад, внаслідок нестачі капіталу). Однак він як і раніш хоче отримувати надприбуток. В цьому випадку він шукає можливість знизити витрати не вдаючись до інвестування додаткового капіталу і за рахунок цього виграти в конкурентній боротьбі та одержати надприбуток. Одним з рішень цієї дилеми буде частковий або повний перехід у тіньову економіку, що дозволить різко скоротити витрати за рахунок економії на сплаті податків і зборів державі, економії на екологічних заходах, заходах з охорони праці і т.п.

Таким чином, ринкова конкуренція і прагнення до максимізації прибутку змушує господарюючі суб'єкти шукати і використовувати будь-які можливості, для того щоб виграти в ринковій боротьбі. Це дозволяє обґрунтувати тезу, що перехід підприємств у тіньову економіку є одним з нелегальних інструментів зростання конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів і є однією з форм недосконалої конкуренції. Таким чином, тіньова економіка є закономірним породженням ринкової економіки. Однак тіньова економіка є не тільки породженням ринкової економічної системи, але й характерна для командно-адміністративної системи управління економікою. Розглянемо передумови виникнення тіньової економіки на прикладі України – країни з перехідною економікою.

У розвитку тіньової економіки України виділяють два етапи:

Перший – це період, коли Україна була у складі СРСР і її економічна система була командно-адміністративної типу.

Другий – після 1991 р., коли Україна здобула незалежність. Цей період збігся з переходом від командно-адміністративної до ринкової економіки.

У період початку вивчення даного явища вітчизняними економістами, який розпочався наприкінці 1980-х рр., панували два основних напрямки у визначенні причин цього явища: прихильники першого напрямку вважали тіньову економіку породженням командно-адміністративної системи; прихильники другого напрямку вважали тіньову економіку наслідком реформ спрямованих на перехід від командно-адміністративної до ринкової економіки.

Розглянемо, яка була тіньова економіка в період СРСР і що вона являє з себе в умовах сучасної України.

У період 1917-1921 рр. основою тіньової економіки служила спекуляція практичними всіма видами товарів, вона мала всеосяжний характер. Вона була як породженням громадянської війни, так і результатом ліквідації в країні капіталістичних відносин, появи продрозверстки, впровадження в грошовий обіг грошових сурогатів [31, с. 140].

З прийняттям в 1921 р. нової економічної політики (неп) в розвитку тіньової економіки в СРСР настав новий етап. Спостерігається зародження тіньової економіки в класичному її розумінні. Розвиток ринкових відносин призвело до виникнення і розвитку тіньових відносин у класичному їх розумінні. В цей час тіньова економіка була аналогічна тіньовій економіці в розвинутих країнах. Тобто виведення частини виробництва з-під державного контролю, ухилення від сплати податків і т.п.

Після 1928 р. характер тіньової економіки почав змінюватися. Це пов'язано з відмовою від непу і переходом до жорсткої, централізованої командно-адміністративній системі. Дана система не могла повністю розвивати всі сфери суспільного виробництва, упор робився на розвиток I

підрозділу суспільного виробництва (виробництво засобів виробництва) на шкоду розвитку II підрозділу суспільного виробництва (виробництво предметів споживання). Економіка СРСР стала відрізнятися крайньою негнучкістю, що виражалося: в переважанні більш низьких технологічних укладів в економіці, гонитвою за валовими показниками на шкоду якісним, нездатності швидко відреагувати на зміну потреб домогосподарств (навіть повністю задовольнити платоспроможний попит з їхнього боку) і т.д..

В умовах постійного дефіциту товарів і неможливості вирішити дану проблему адміністративними методами державою було дозволено існування невеликого недержавного сектору приватного господарства. Він включав в себе: споживчу і промислову кооперацію, особисте підсобне господарство, залишки дозволеної індивідуальної виробничо-господарської діяльності і т.п. Саме даний сектор покривав значну частину попиту на споживчому ринку країни, тим самим, знижуючи соціальну напруженість у суспільстві. Однак, розвиток і функціонування даного сектора жорстко контролювалося і регламентувалося з боку держави, що гальмувало його розвиток і не дозволяло йому повністю задовольнити платоспроможний попит. Тіньова економіка, як явище, в цей період практично не існувала.

Тіньова економіка, як явище, почала формуватися після 1953 р., коли почалась лібералізація політичної системи. Історія показує, що деспотичні тоталітарні режими зводять тіньові економічні процеси до максимально можливого мінімуму. Коли ж даний режим починає втрачати контроль над політичною та економічною системами або взагалі зникає тоді і починає розвиватися тіньова економіка через те, що страх неминучого покарання починає зникати. Що, в свою чергу, сприяє зростанню тіньових відносин і, як наслідок, тіньової економіки [74, с. 105].

У подальшому розвитку тіньової економіки можна виділити три етапи [31; 86; 93; 159]:

- 1) середина 1950-х – 1960-ті рр.,
- 2) 1970-ті – перша половина 1980-х рр.,

3) друга половина 1980-х – початок 1990-х рр.

1. Середина 1950-х–1960-ті рр. характеризується подальшими процесами концентрації та централізації виробництва, які йшли паралельно з різким скороченням недержавного сектора (обмеження на ведення особистого підсобного господарства, ліквідація промислової кооперації, заборона підсобних промислів тощо). Це сформувало подвійну економіку, де одночасно розвивалися тіньовий і легальний сектори, взаємодіючи один з одним. Зростання тіньової економіки було спровоковане різким скороченням недержавного сектора, що призвело до дефіциту товарів і послуг, при зростаючому попиті і нездатності держави задовольнити його. Саме тіньова економіка взяла на себе забезпечення цього незадоволеного попиту.

Спроба держави управляти даним процесом, то забороняючи, то дозволяючи ведення тієї чи іншої діяльності, призводить тільки до збільшення частки тіньової економіки в недержавному секторі економіки.

2. Початок 1970-х – перша половина 1980-х рр. характеризується тим, що діючи процеси в економіці вже стимулювали зростання тіньового сектора економіки і розширенню сфери його дії. Концентрація і спеціалізація обумовили укрупнення виробництва. Основу державного планування становив принцип «від досягнутого», коли зростання виробництва визначалося відсотковим збільшенням до результату попереднього року, відображеному у статистичній звітності підприємства. Виконання даного плану становило основну мету як безпосередньо працівників, керівників дільниць, цехів, керівників підприємств, відомств, міністерств. Однак фактично п'ятирічні плани в СРСР ніколи не виконувалися. Виникла ситуація при якій підприємствам, які виконали план зверху, спускалися на наступний рік підвищені зобов'язання, не дивлячись на реальні можливості виробництва. У той же час повсюдне впровадження наукової організації праці, нормування праці з одночасним зниженням розцінок і тарифних ставок, при одночасному підвищенні норм виробітку, знижували стимули до зростання продуктивності праці. Склалася ситуація неможливості виконання

нав'язаного директивними методами плану випуску продукції, коли його виконання можна було лише за хабар або приписками. Саме через приписки виникло таке нове явище як «фіктивна економіка», яка являла собою фіктивні результати діяльності реально функціонуючих господарюючих суб'єктів, які відображаються в системі обліку та звітності, як дійсно здійснені. Саме в цей час посилилася тенденція зрощування ділків тіньової економіки з керівними працівниками партійно-державного апарату.

Потрібно відмітити, що нелегальне виробництво на державних підприємствах в цей період було максимально ефективним, що дозволяло отримувати надприбуток, практично не несучи ніяких матеріальних витрат. Використовувалася така «лазівка» як регламентовані втрати сировини і матеріалів, з яких випускалася продукція. Таким чином, всі витрати зводилися до доплати до заробітної плати робітників, яку вони отримували працюючи легально на цьому підприємстві, і хабарів керівництву підприємства та прикриваючих їх державних, у першу чергу партійних, органів. Реалізація ж виробленої продукції могла відбуватися як через державну торгівлю за встановленими державними розцінками, так і на «чорному» ринку за спекулятивними цінами. Таким чином, утворювався симбіоз легальної економіки з тіньовою економікою. Тіньова економіка в цей період допомагала утриматись на плаву неефективній легальній економіці і частково знімала соціальну напругу. Вона стає елементом радянської економічної системи, без якої дана економіка вже не могла нормально функціонувати.

3. Друга половина 1980-х – початок 1990-х рр. була пов'язана з проведенням господарської реформи. З прийняттям у середині 1980-х рр. законів «Про кооперацію» та «Про індивідуальну трудову діяльність», що фактично дозволили займатися підприємницькою діяльністю, можна було говорити про початок економічних реформ спрямованих на перехід від командно-адміністративної системи до ринкової системи. Це співпало з антиалкогольною кампанією і скороченням доходів державного бюджету

через нею (за три роки принаймні на 67 млрд. крб. [136, с. 110]), а також зниженням світових цін на нафту, що також призвело до значного зниження доходів державного бюджету за три роки на 19,2 млрд. інвалютних крб. (за 1985-1987 рр. [26, с. 39]). Внаслідок недофінансування галузей економіки, в першу чергу другого підрозділу суспільного виробництва, утворився товарний дефіцит, що в підсумку призвело до економічної кризи. Виникли нові форми господарюючих суб'єктів, які вступили в боротьбу за ресурси, а це, в свою чергу, до роботи в тіньовій економіці і ще більшого збільшення її масштабів. Хоча недолік товарів другого підрозділу відчувався і раніше. В даний період можна говорити про кризу недовиробництва яка охопила всі галузі другого підрозділу суспільного виробництва. Крім того, криза торкнулася і першого підрозділу суспільного виробництва. Ще більш посилилася тенденція по зрощенню підприємців тіньового сектора економіки з керівними працівниками партійно-державного апарату. Цьому сприяло відкриття зовнішньої торгівлі, де завдяки спекулятивними цінами на імпорتنі товари, що продаються в основному на чорному ринку, рентабельність сягала тисяч відсотків.

У цей період починається дослідження даного явища з боку вчених: Заславська Т., Головін С., Корягіна Т., Шохін А. та ін. Серед них окреслились дві позиції щодо цього явища. Згідно першій позиції тіньова економіка вважалася нормальним явищем, яке виникло через неможливість подальшого розвитку продуктивних сил в рамках існуючих виробничих відносин. Командно-адміністративна система, з їхньої точки зору, сковувала подальший розвиток виробничих відносин, що стимулювало зростання тіньового сектора економіки і для того щоб боротися з цим явищем (тіньовою економікою). Необхідні докорінні перетворення економічної системи – перехід від командно-адміністративної до ринкової економіки. А ринкові відносини в свою чергу викоріняють тіньову економіку. Згідно другій позиції тіньова економіка виникла через тимчасове порушення деяких елементів існуючого господарського механізму. І боротися з цим явищем необхідно

тільки за допомогою правоохоронних органів [31, с. 141].

Таким чином, основними причинами виникнення тіньової економіки в командно-адміністративній системі СРСР були:

1. Дефіцит товарів другого підрозділу суспільного виробництва. Це стимулювало їх виробництво в тіньовій економіці, через неможливість задовольнити даний платоспроможний попит продукцією легального сектору економіки. Про це говорить динаміка граничної схильності до заощадження (MPS) (рис. 1.1). У розвинутих країнах MPS в середньому становить 25-33%. Її перевищення говорить про те, що споживачі змушені віддавати переваги заощадженню перед споживанням внаслідок відсутності товарів.

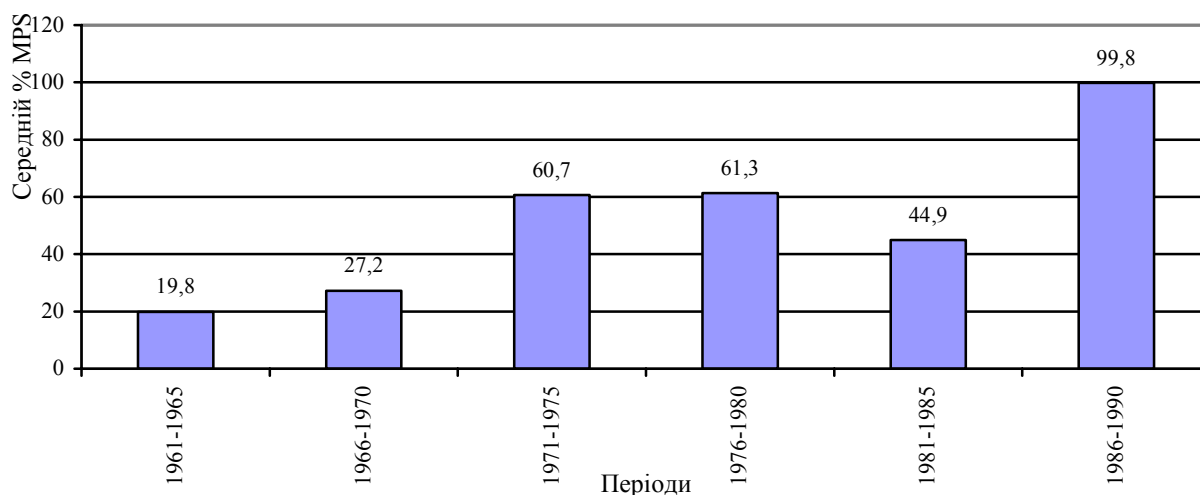

Рисунок 1.1 – MPS в СРСР за 1960-1990 рр. (джерело: складено за даними [142])

Як видно з рис. 1.1 починаючи з початку 1970-х рр., MPS в СРСР перевищувала величину в розвинутих країнах в 2 і більше разів. Це означає, що спостерігається постійний дефіцит товарів другого підрозділу, що є наслідком значного перевищення доходів домогосподарств над випуском споживчих товарів, платоспроможний попит виявляється не задоволеним і грошові кошти замість споживання йдуть на заощадження. Ситуація незадоволеного платоспроможного попиту з боку домогосподарств призвела до зростання тіньової економіки. Як зазначив Я. Корнаї: «Той попит, який не

може задовольнити «перша економіка», створює всепоглинаючий ринок для продукції та послуг у сфері «тіньової економічної діяльності» [79, с. 279].

2. Директивне планування «від досягнутого» слугувало основою виникнення приписок і виникнення такого явища як «фіктивна економіка».

3. Неможливість легально отримати ресурси і організувати виробництво стимулювало використовувати ресурси державних підприємств через недоліки системи контролю та виробництва на них, для тіньового виробництва на них.

4. Прагнення частини населення реалізувати свої підприємницькі здібності і збільшити свої доходи в умовах встановлених зрівняльних ставок зарплати з боку держави.

5. Зрівнялівка в оплаті праці та наявність владних повноважень викликало бажання у керівних працівників, як у сфері управління державою там і безпосередньо в матеріальній та нематеріальній сфері суспільного виробництва, поліпшити свій добробут, щоб воно відповідало займаній ними посаді.

Таким чином, виникнення і розвиток тіньової економіки в умовах командно-адміністративної системи було обумовлено централізованим управлінням економікою.

Наступний етап розвитку тіньової економіки в Україні почався з набуттям нею незалежності у 1991 р.. Період 1991 - 2013 рр. був пов'язаний з проведенням реформ, спрямованих на перехід від командно-адміністративної до ринкової економіки. Але частка тіньової економіки не тільки не знизилася, як вважали «реформатори», а навпаки значно збільшилася. Її вплив на всі процеси, які відбуваються в економіці, значно посилюється. Тіньова економіка в Україні стала відігравати особливу, першорядну роль в економічному житті суспільства.

Щоб зрозуміти, чому тіньові відносини які склалися в епоху командно-адміністративної системи, не перестали існувати і при переході до ринкових відносин, а частка тіньової економіки не тільки не зменшилася, а суттєво

зросла, зупинимось на ринкових перетвореннях в Україні.

При виборі напрямку економічних реформ розглядались два протилежні підходи.

Перший, передбачав:

– поступовий перехід від командно-адміністративної до ринкової економіки через поступове роздержавлення і приватизацію більшості державних підприємств з метою адаптації їх до ринкових умов господарювання та підвищення їх ефективності;

– збереження контролю держави над найбільш важливими сферами економіки;

– створення ефективно діючої ринкової інфраструктури;

– створення ринкових стимулів розвитку виробництва;

– здійснення структурно-технологічних змін в економіці в напрямку більш нових технологічних укладів (5-го і 6-го) і другого підрозділу суспільного виробництва.

Другий підхід ґрунтувався на ідеології Вашингтонського консенсусу і припускав максимальне скорочення ролі держави, як активного учасника економічного життя. Він передбачав:

– швидкий перехід від командно-адміністративної до ринкової економіки, через загальне роздержавлення і приватизацію всіх державних підприємств, яке було самоціллю реформ;

– відхід держави з усіх сфер економіки;

– основу економічної політики склав постулат, що держава повністю йде з економічного життя, виконуючи тільки роль «нічного сторожа»;

– роль держави зводиться тільки до регулювання грошової маси;

– відкриття внутрішнього ринку для імпорتنих товарів;

– лібералізація цін.

Примітивізм і неадекватність другого підходу були наслідком розробки його для слаборозвинутих країн. Неадекватність і неефективність застосування цього підходу для економіки України відзначалася й українсь-

кими економістами [18; 27; 156; 160].

Однак після здобуття Україною незалежності був обраний другий підхід проведення реформ. Наслідком цього стало поживлення підприємницької діяльності (в основному малого та середнього) тільки в сфері зі швидким оборотом капіталу: торгівля, посередницька діяльність, кредитно-фінансова діяльність. Але одночасно цей процес супроводжувався:

- змінами у сфері оподаткування (різке зростання рівня оподаткування, багаторазове оподаткування, постійна зміна податкового законодавства (навіть з застосуванням зворотної сили));

- посиленням ступеня бюрократизації економіки;

- крахом системи організаційно-економічних, техніко-економічних і соціально-економічних зв'язків;

- колапсом грошової системи країни, що призвело до високої інфляції і розвитку альтернативних форм розрахунків (бартер, векселі, іноземна валюта), значною мірою прихованих від державного контролю та обліку;

- руйнуванням механізмів державної влади і нездатністю держави виконувати властиві їй функції;

- соціальними потрясіннями (різке падіння доходів, різке зростання безробіття без скільки-небудь істотних зусиль з боку держави по створенню нових робочих місць, різка стратифікація суспільства);

- низькою ефективністю державної влади в цілому.

Це призвело до того, що практично у всіх галузях машинобудування, наукоємних галузях, галузях 4-го та 5-го технологічних укладів зупинилось виробництво. Наслідком стало структурна трансформація економіки країни, де почав переважати 3-й технологічний уклад. Фактично повністю припинилася інвестиційна активність у реальному секторі економіки. У реальному секторі фактично збереглися тільки галузі, які могли постачати сировину на експорт. Результатом всього цього стало зростання тіньового сектора економіки, який охопив усі сфери економічного життя. Наслідком даних реформ також стала найглибша економічна криза, що призвела до

суттєвих структурних зрушень в економіці. Настільки істотних, що після майже 25 років Україна так і не змогла вийти на обсяг ВВП до здобуття нею незалежності і початку проведення економічних реформ (рис. 1.2).

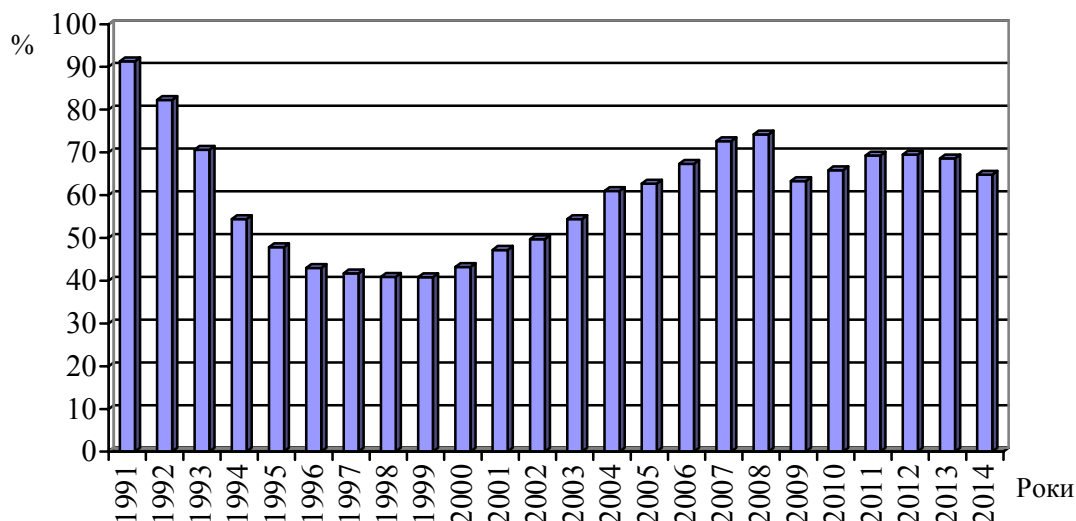

Рисунок 1.2 – Динаміка ВВП, % до 1990 р. (джерело: складено за даними [106])

Досі немає відчутних передумов для оздоровлення та модернізації економіки, якісної зміни її структури, повернення втрачених Україною позицій у міжнародному поділі праці. Також наслідком проведених перетворень став розкол між державою і суспільством. Населення перестало довіряти владі і прагнуло максимально виключити свої формальні контакти з державою і державними службовцями, які її представляли, прагнучи насамперед вступати з чиновниками в неформальні відносини, як з приватними особами, що сприяло розвитку корупції. Таким чином, держава стала їм представлятися не єдиною монолітною системою, а безліччю приватних осіб наділених певними владними повноваженнями, які надають «приватні» послуги і з якими необхідно домовлятися для вирішення своїх питань [126]. Ця сформована система сприятливо впливала на розвиток тіньової економіки, стимулюючи її нестримне зростання. Таким чином, масштаби і специфіка тіньової економіки в Україні – це результат проведеної

після здобуття державою незалежності соціально-економічної політики.

Таким чином, тіньова економіка склалася в умовах командно-адміністративній системі, не тільки не перестала існувати, а навпаки отримала свій інтенсивний розвиток. Тіньова економіка не є породженням виключно ринкової економіки, як і породженням виключно командно-адміністративної економіки. Існує внутрішні (ендогенні) чинники, які притаманні як ринковій економіці, так командно-адміністративній системі, які пояснюють існування і розвиток тіньової економіки. Вона характерна для будь-якого типу економічної системи, хоча і проявляється по різному.

1.2.2 Фактори виникнення тіньової економіки. Крім загальних причин виникнення тіньової економіки, які пов'язані з сутністю ринкового та командно-адміністративного механізмів та механізму конкуренції, існують і конкретні фактори, що впливають на виникнення та зростання тіньової економіки. Вони часто взаємопов'язані і взаємообумовлені, що ускладнює побудову логічної і структурованої класифікації. Всі фактори виникнення і функціонування тіньової економіки можна об'єднати в наступні групи:

1. Економічні: оподаткування; невиправданого втручання держави в економіку; економічної кризи; рівня збалансованості між різними секторами економіки; масштабу державного сектора в економіці; помилок в державній економічній політиці.

2. Соціальні: недостатнього авторитету державної влади; низького рівня життя населення; високого рівня безробіття; диференціації в доходах; нерівномірного розподілу валового внутрішнього продукту (національного багатства).

3. Політичні: корупція; політична нестабільність; втрата державою своїх суспільних функцій.

4. Правові: недосконалість законодавства; нестабільність правової бази; порушення зобов'язань з боку держави.

5. Психологічні (природа людини).

6. Етичні.

Розглянемо окремо кожен з цих груп факторів.

Перша група факторів – економічні фактори, які породжують виникнення і розвиток тіньової економіки.

1. Фактор оподаткування

1.1. Рівень оподаткування (податкового навантаження). Саме високий рівень оподаткування (податкового навантаження), на думку більшості дослідників даного явища, є основною причиною, яка впливає на перехід підприємців з легального сектора в тіньовий сектор економіки [84; 174; 183; 188; 190; 192; 209; 212; 213].

Під рівнем податкового навантаження будимо розуміти «загальний обсяг обов'язкових платежів (податків та зборів), що стягуються державою з юридичних і фізичних осіб» [164, с. 118.].

Чим вище рівень оподаткування, тим більше стимули у підприємців віддати перевагу тіньовій економіці перед легальною економікою. З точки зору підприємців при високому рівні податкового навантаження результат їх діяльності не вартий витрачених на неї зусиль. Стимулюючий рівень оподаткування, відповідно до світової практики, повинен перебувати в межах 25-26%, середньосвітовий рівень в 2014 р. склав 43,1%. В Україні в 2014 р. загальний рівень оподаткування перевищив середньосвітовий рівень та становить 54,9% [199], що враховуючи наявність всеосяжної корупції, позбавляє підприємців стимулів до здійснення підприємницької діяльності або ж стимулює їх переходити до тіньового сектору економіки.

Розглянемо, як, з точки зору економічної теорії, податки впливають на підприємців. При зростанні рівня оподаткування вартість товарів зростає, наслідком чого стає зниження попиту на них, що призводить до зменшення пропозиції та прибутку підприємців. Таким чином, уникаючи податків, підприємці максимізують свій прибуток, шляхом мінімізації своїх витрат до яких він природно відносить і податки, і в той же час, сприяє збереженню попиту на свій товар. Таким чином, класичний механізм впливу вплив рівня

оподаткування на зростання тіньової економіки виглядає наступним чином (рис. 1.3).

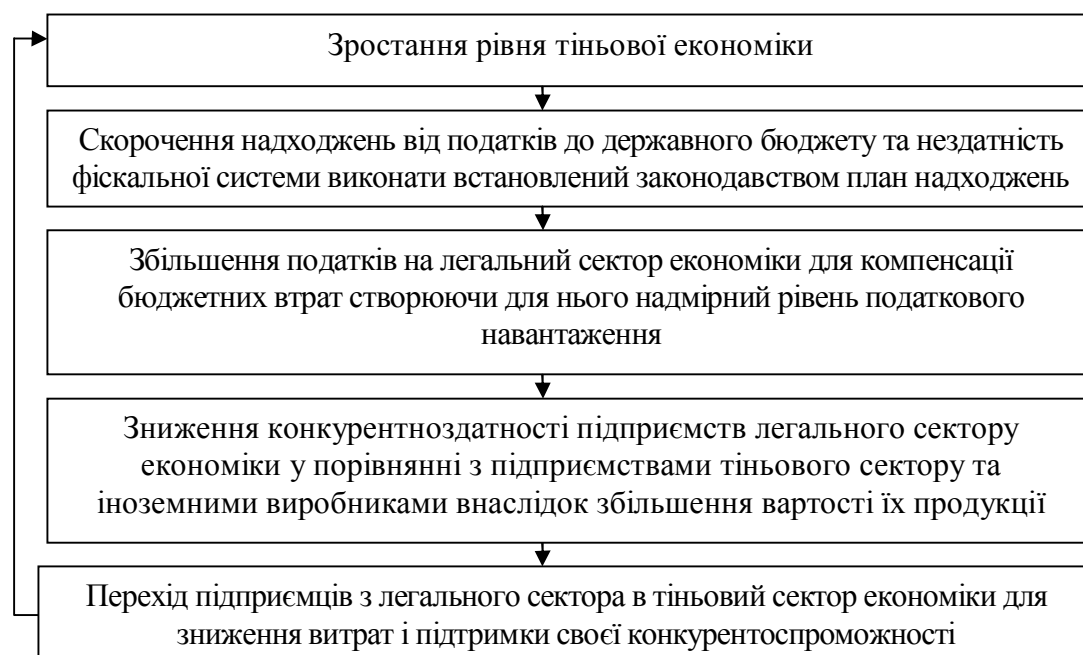

Рисунок 1.3 – Механізм впливу рівня оподаткування на рівень тіньової економіки (джерело: авторська розробка)

Зростання рівня податкового навантаження впливає і на домогосподарства, тому що скорочує дохід, яким вони володіють, змушуючи їх шукати додатковий дохід і скорочувати час на відпочинок, щоб зберегти рівень добробуту на звичному рівні. І чим вище рівень податкового навантаження, тим менше часу у домогосподарств на відпочинок і більше бажання працювати в тіньовому секторі економіки, щоб збільшити свій наявний дохід.

Хоча дія даного механізму та вплив даного чинника на масштаби тіньового сектора економіки безсумнівна. Але згідно деяким дослідженням цей зв'язок - між рівнем оподаткування та масштабами тіньової економіки - не настільки прямий, так в розвинутих країнах, чим вище рівень податкового навантаження, тим менші масштаби ухилення від сплати податків і відносні розміри тіньового сектора економіки [24]. Згрупувавши статистичні дані по розвиненим країнам з різним рівнем оподаткування та зіставивши їх з рівнем

тіньової економіки в цих країнах відзначимо, що хоча по деяким країнам і просліджується такий зв'язок, але без врахування наступного фактору (складність податкової системи) не можна стверджувати, що він є стійким (табл. 1.3).

Таблиця 1.3 – Податкове навантаження і тіньовий сектор у розвинутих країнах світу (2013 р.) (джерело: складено за даними [199; 203])

	Тіньовий сектор (% ВВП)	Рівень податкового навантаження (%)
1	2	3
Країни з податками більше 20%, але менше 30% ВВП		
Люксембург	8,0	21,0
Кіпр	25,2	23,0
Ірландія	12,2	26,4
Канада	10,8	26,9
Данія	13,0	27,7
У середньому	13,8	25,0
Країни з податками більше 30%, але менше 40% ВВП		
Швейцарія	7,1	30,2
Нова Зеландія	8,0	33,5
Словенія	23,1	34,7
Великобританія	9,7	35,5
Іспанія	18,6	38,7
Фінляндія	13,0	40,6
У середньому	13,3	35,5
Країни з податками більше 40% ВВП		
Нідерланди	9,1	40,1
Норвегія	13,6	41,6
Мальта	24,3	41,6
Португалія	19,0	42,6
Греція	23,6	44,6
США	6,6	46,7
Німеччина	13,0	46,8
Австралія	9,4	47,5
Словаччина	15,0	47,9
Чехія	15,5	49,2
Японія	8,1	50,0
Швеція	13,9	53,0
Австрія	7,5	53,1
Бельгія	16,4	57,7
Італія	21,1	68,3
У середньому	14,1	49,8

Таким чином, класична схема «зростання рівня податкового навантаження призводить до зростання тіньової економіки» є спрощеною і не

може застосовуватися для обґрунтування державної економічної політики без урахування інших факторів які впливають на збільшення частки тіньової економіки, і, в першу чергу, такого фактора, як складність податкової системи.

1.2. Складність податкової системи

Згідно даної концепції не високий рівень податкового навантаження, а складність податкової системи, наслідком якої є складність адміністрування і контролю за сплатою всіма суб'єктами податків у повному обсязі, змушує підприємців переходити з легального сектора в тіньовий сектор економіки. Так, Шнейдер Ф. та Нек Р. відзначають, що саме складність податкової системи, навіть в умовах жорсткого податкового адміністрування, дозволяє легально уникати податків застосовуючи різні податкові пільги та звільнення від податків [205]. Досліджуючи податкову реформу в Австрії, яка полягала не тільки в скороченні податкового навантаження на приріст доходів, а й у скасуванні законних лазівок уникнення оподаткування, вони прийшли до висновку, що це не вплинуло на рівень тіньової економіки. Однак, як можна помітити, Австрія і до реформи мала один з найнижчих рівнів тіньової економіки в світі (табл.. А.2 Додаток А).

Прикладом дії даного чинника є країни Латинської Америки, де рівень тіньової економіки традиційно є дуже високим. Реформи, що проводилися в цих країнах були спрямовані на спрощення і більш рівномірний розподіл податкового навантаження. Наприклад, в Аргентині в процесі реформ 1989-1994 рр. кількість податків знизилася в 5 разів, з одночасним посиленням санкцій за несплату, наслідком чого стало зростання надходжень до державного бюджету в 1,5 рази [135, с. 125].

Таким чином, можна стверджувати, що складність податкової системи, наслідком якої є складність адміністрування і контролю за сплатою всіма суб'єктами податків у повному обсязі, є одним з істотних факторів, що впливають на вибір підприємцями тіньового сектора економіки перед легальним сектором.

2. Невиправдане втручання держави в економіку

Сучасну економіку неможливо уявити без державного регулювання економіки. Проте надмірне державне втручання в економіку є одним з істотних факторів, що впливають на вибір підприємцями тіньової економіки перед легальною економікою [186; 190; 194]. Саме система державних інститутів створює перешкоди, які стимулюють тіньову діяльність та ускладнюють діяльність у легальному секторі економіки. До них відносять складність нормативів і правил регулюючих діяльність господарюючих одиниць, надмірна бюрократизація, державне встановлення цін, адміністративне регулювання ринків, встановлення державою надвисоких торгових бар'єрів тощо. Наслідком цих обмежень є поява тіньових ринків: товарних, праці, валютних та ін.

Особливо сильний вплив воно має в країнах з економікою, що розвивається. Наприклад, як зазначав де Сото Е., саме високі витрати, що виникають при вході на ринок, які зумовлені не рівнем конкуренції, а адміністративними бар'єрами, є основною причиною виникнення і розвитку тіньової економіки [42]. Він робить висновок про те, що функціонування в тіньовій економіці є результатом раціональної поведінки господарюючих суб'єктів, коли витрати дії в рамках закону набагато вище, ніж витрати, які пов'язані з затриманням і покаранням, захистом прав власності, застосуванням нових технологій і т.п.

У країнах з перехідною економікою, прикладом яких може служити Україна, державне втручання може носити ще жорсткіші форми. Наприклад, використання правоохоронних органів для придушення конкурентів, прямий розподіл ринку між афільованими комерційними структурами і т.п.

Таким чином, даний фактор, як фактор зростання тіньової економіки, має істотне значення особливо для економіки країн, що розвиваються і країн з перехідною економікою.

3. Економічна криза

Перевага функціонування в тіньовому секторі перед легальним

сектором економіки може бути наслідком кризових явищ в економіці. Підприємці для збереження конкурентоспроможності, і навіть самого бізнесу, в умовах попиту який знижується, змушені використовувати тіньові схеми для ухилення від сплати податків, повністю або частково переносити виробництво в тіньовий сектор економіки, за рахунок цього знижуючи свої витрати. Домогосподарства теж готові працювати в тіньовому секторі економіки, незважаючи на більш низьку зарплату і відсутність соціальних гарантій, так як відсутність вільних вакансій в легальному секторі економіки не дозволяє їм знайти роботу. Таким чином, економічна криза стимулює зростання тіньового сектора економіки.

Підтвердити вплив цього фактора на зростання тіньової економіки допомагають дослідження, що проводяться Шнейдером Ф. щодо змін масштабів тіньової економіки в різних країнах світу (табл. 1.4).

Таблиця 1.4 – Зміна масштабів тіньової економіки внаслідок світової економічної кризи 2008 р. (в %) (джерело: складено за даними [179; 204])

	2008	2009	зміна
1	2	3	4
Розвинуті країни			
Австралія	10,6	10,9	+0,3
Австрія	8,1	8,5	+0,4
Бельгія	17,5	17,8	+0,3
Великобританія	10,1	10,9	+0,8
Греція	24,3	25,0	+0,7
Данія	13,9	14,3	+0,4
Італія	21,4	22,0	+0,6
Ірландія	12,2	13,1	+0,9
Ісландія	13,8	14,7	+0,9
Іспанія	18,4	19,5	+0,9
Канада	12,0	12,6	+0,6
Кіпр	26,0	26,5	+0,5
Люксембург	8,5	8,8	+0,3
Мальта	25,8	25,9	+0,1
Нідерланди	9,6	10,2	+0,6
Німеччина	14,2	14,6	+0,4
Нова Зеландія	9,4	9,9	+0,5
Норвегія	14,7	15,3	+0,6
Південна Корея	25,6	24,5	-1,1
Португалія	18,7	19,5	+0,8
Словаччина	16,0	16,8	+0,8

Продовження таблиці 1.4

1	2	3	4
Словенія	24,0	24,6	+0,6
США	7,0	7,6	+0,6
Фінляндія	13,8	14,2	+0,4
Франція	11,1	11,6	+0,5
Чехія	16,6	16,9	+0,3
Швеція	14,9	15,4	+0,6
Швейцарія	7,9	8,3	+0,4
Японія	8,8	9,5	+0,7
Країни, що розвиваються			
Мексика	30,0	30,0	0
Туреччина	28,4	28,9	+0,5
Чилі	19,1	20,5	+1,4
Країни з перехідною економікою			
Болгарія	32,1	32,5	+0,4
Латвія	26,5	27,1	+0,6
Польща	25,3	25,9	+0,6
Румунія	29,4	29,4	0
Хорватія	29,6	30,1	+0,5
Угорщина	23,0	23,5	+0,5
Україна	46,2	46,2	0
Естонія	29,0	29,6	+0,6

Як можна побачити, світова економічна криза 2008 р. викликала зростання масштабів тіньової економіки в усіх країнах. Хоча і здається, що приріст не великий – в середньому 0,6 відсоткових пункти, але в масштабах світу обсяг виробництва в тіньовій економіці в 2009 р. збільшився більш ніж на 200 млрд. дол. США, що більше ВВП 2/3 країн у світі.

4. Рівень збалансованості між різними секторами економіки

В даному випадку тіньовий сектор економіки частково компенсує диспропорції між I і II підрозділом суспільного виробництва в легальному секторі економіки (в основному компенсує нестачу товарів II підрозділу суспільного виробництва), знижуючи розбалансованість економічної системи. Даний фактор є актуальним в умовах командно-адміністративної економіки.

5. Помилки в державній економічній політиці

Яскравим підтвердження впливу даного чинника може служити економічна криза в Україні на початку 1990-х рр., яка була пов'язана, у тому числі з помилками в державній економічній політиці. Дана політика призвела до найглибшої економічної кризи. Наслідком чого стало:

– перетікання грошових коштів з матеріальної сфери в нематеріальну сферу (торгівлю та фінанси), які характерні швидким оборотом капіталу, значно більш високою нормою прибутку, відносно низькими ризиками, можливостями з приховування доходів. Що призвело до відсутності необхідних ресурсів для функціонування та розвитку реальному сектору економіки;

– реальний сектор був розділений на сировинні галузі, які зорієнтовані на експорт, та інші галузі. Як наслідок ресурси отримували тільки експортоорієнтовані галузі, що призвело до практично повного припинення існування інших;

– розрив сформованих взаємозв'язків у рамках СРСР;

– зростання витрат функціонуючих підприємств реального сектору економіки, які залишились, через неповне завантаження виробничих потужностей;

– втрата ринків збуту готової продукції;

– лібералізація цін викликала різке зростання інфляції, яка збіглася з різким зростанням імпорту товарів аналогів вітчизняним товарам.

Все це призвело до спаду виробництва в реальному секторі економіки та наростання тіньових процесів в економіці. У підсумку, через 23 роки після початку реформ ВВП України все ще не досяг рівня 1990 р., а масштаби тіньової економіки фактично стабілізувалися, досягнувши рівня характерного для країн, що розвиваються, а не для розвинутих країн (рис. 1.4).

ВВП на початок 2014 р. склав тільки 69,4% від 1990 р., а масштаби тіньової стабілізувалися на рівні 44%. Таким чином, можна стверджувати, що помилки в державній економічній політиці стали істотним чинником для зростання тіньової економіки.

Друга група факторів – соціальні фактори, які породжують виникнення і розвиток тіньової економіки.

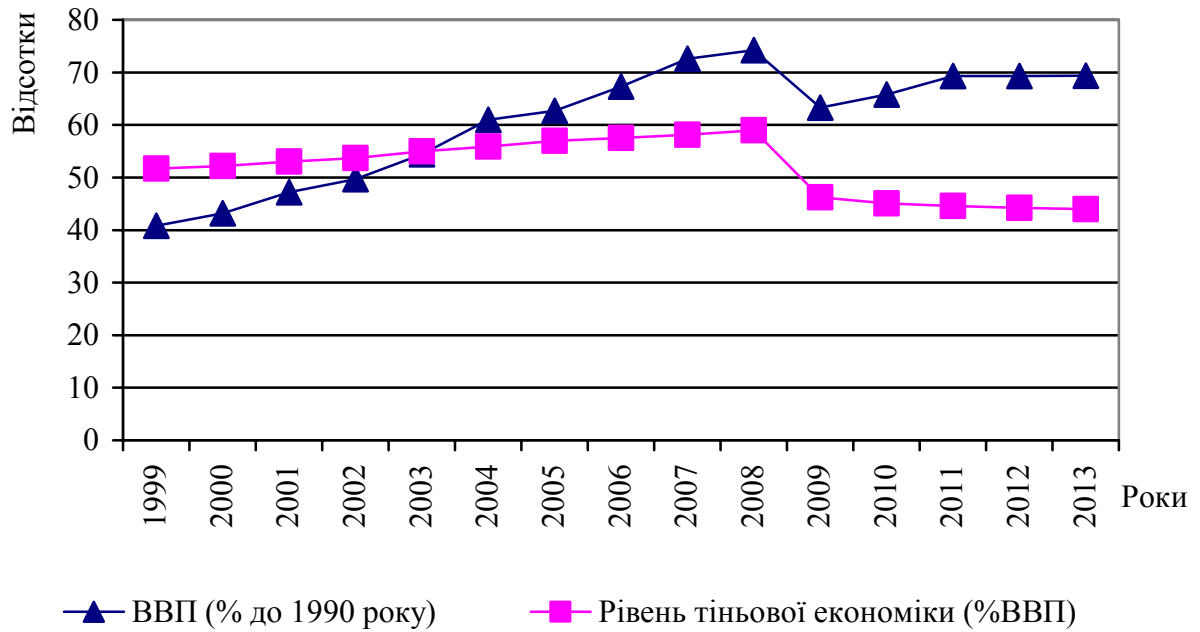

Рисунок 1.4 – Динаміка ВВП та тіньової економіки (джерело: складено на підставі [106; 201; 204])

1. Недостатній авторитет державної влади

При недостатньому авторитеті держави, коли порушення закону не веде до санкцій з боку держави, несплата податків і робота в тіньовій економіці не будуть чимось негожим і предметом громадського осуду.

2. Низький рівень життя населення

Світовий досвід показує пряму залежність між рівнем доходу населення і масштабами тіньового сектора економіки. Розглянемо цей фактор на прикладі європейських країн (табл. 1.5).

Таблиця 1.5 – Масштаби тіньової економіки в залежності від рівня ВВП на душу населення (2013 р.) (джерело: складено на підставі [109; 203; 204])

Країна	ВВП на душу населення, дол. США	Рівень тіньової економіки, % ВВП
1	2	3
Розвинуті країни		
Люксембург	113373	8,0
Швейцарія	84854	7,1
Швеція	60566	13,9
Данія	59921	13,0

Продовження таблиці 1.5

1	2	3
Нідерланди	50930	9,1
Австрія	50420	7,5
Фінляндія	49265	13,0
Бельгія	47261	16,4
Німеччина	45091	13,0
Великобританія	42423	9,7
Франція	42339	9,9
Італія	35243	21,1
Іспанія	28944	18,6
Словенія	23161	23,1
Греція	21722	23,6
Португалія	21429	19,0
Чехія	19510	15,5
Словаччина	17573	15,0
Країни з перехідною економікою		
Естонія	19328	27,6
Латвія	15097	25,5
Польща	13760	23,8
Хорватія	13490	28,4
Угорщина	13058	22,1
Румунія	8705	28,4
Болгарія	7543	31,2

Як можна помітити, в розвинутих країнах з високим ВВП на душу населення рівень тіньової економіки значно нижчий, ніж в країнах з перехідною економікою з більш низьким ВВП на душу населення.

Як можна бачити цей фактор характерний і для України. У 2012 р. 9,1% населення України мали доходи нижче прожиткового мінімуму, тобто фактично перебували за межею бідності [105]. Середній розмір пенсій у 2013 р. склав 1470,7 грн., що забезпечувало всього 120% прожиткового мінімуму [106]. Пенсіонери складають третину населення України, а значить формують значну частину сукупного попиту. Низький рівень їх доходів не може стимулювати зростання витрат домогосподарств, а значить і сукупний попит. Крім пенсії потрібно відзначити і рівень мінімальної зарплат, якщо в 1990 р. вона становила 80 рублів, і в півтора рази перевищуючи його, то в 2013 р. вона лише в 1,04 рази перевищувала прожитковий мінімум [106]. Таким чином, як пенсія, так і мінімальна заробітна плата перестали грати роль соціальної гарантії, що змушує населення шукати собі джерела додатко-

вих доходів які і знаходять в тіньовому секторі економіки.

3. Високий рівень безробіття

Люди, які не мають роботи і відповідно не отримують зарплату, готові працювати в тіньовому секторі економіки. При цьому ніякі договори між роботодавцем і працівником не укладаються, ніякої соціальної відповідальності роботодавець не несе, податків з фонду оплати праці не платить і, в будь-який момент, може звільнити працівника без всяких на те підстав. Це, в першу чергу, вигідно роботодавцю хоча і працівникові теж (оскільки дозволяє йому вижити в період поки він не знайде роботу в легальному секторі економіки).

Таким чином, чим вищий рівень безробіття, тим більше тиск на ринок праці і тим більше бажання працювати в тіньовому секторі економіки. Следствием цього стає зростання масштабів тіньового сектора економіки.

4. Диференціація доходів у суспільстві

В умовах панування командно-адміністративної економіки розподіл доходів у суспільстві був достатньо рівномірним. Після початку реформ різко посилюється майнове розшарування населення. Різко зросла соціальна диференціація населення країни. Співвідношення 10% найбагатших і 10% найбідніших верств населення досягає 32:1 (в 2014 р.) (для порівняння в Швеції – 6:1, Німеччині – 7:1, Чехії 11:1, Литві – 18:1, Російська Федерація – 45:1) [143]. Таким чином, висока диференціація доходів населення змушують населення шукати додаткове джерело доходу, яке воно і знаходить в тіньовому секторі економіки.

Третя група факторів – політичні чинники, які породжують виникнення і розвиток тіньової економіки. Ці фактори мають особливе значення в умовах трансформаційної економіки України. Слабкість політичної влади призводить до зрощування великого капіталу з верхівкою державного апарату, який починає в свою чергу відображати його інтереси. Все це призводить до корупції, яка, в свою чергу, до зростання тіньової економіки.

1. Корупція

Як відзначають вітчизняні дослідники, саме фактор корупції є домінуючим, перешкоджаючи зменшенню масштабів тіньового сектора в економіці України [50]. Наслідком ринкових перетворень стала втрата з боку домогосподарств та господарюючих суб'єктів довіри до влади. Невелика група осіб фактично приватизувала владу, зробивши її фактично таким же ресурсом для отримання доходу, як наприклад земля або капітал. Таким чином, вступаючи у відносини з державою, населення і господарюючі суб'єкти змушені сплачувати його послуги в приватному порядку. Корупція стає системоутворюючим фактором, і передумовою і наслідком існування тіньової економіки, обслуговуючи та захищаючи її, перешкоджає економічному розвитку та загрожує незалежності країни [11; 50; 104]. В цих умовах сплата податків сприймається домогосподарствами і господарюючими суб'єктами як подвійне оподаткування і викликає прагнення з їх боку позбавитися від цього тягаря, а значить перейти у тіньовий сектор економіки [82]. Як наслідок, несплата податків вважається нормою. Крім того, корупція знижує індекс розвитку людського потенціалу, призводить до деградації трудового та інтелектуального капіталу суспільства, руйнує вкорінені в суспільстві системи цінностей [2]. Корупція набула такого розміру, що навіть в продукції легального сектору економіки є корупційна складова. Це все веде до гіпертрофованих масштабів тіньової економіки.

2. Політична нестабільність

Постійна політична нестабільність, фактична відсутність ефективних механізмів захисту прав приватної власності стимулюють розвиток у державних службовців і підприємців психології тимчасового керівника. Наслідком цього є те, що для отримання додаткових доходів (для держслужбовців через низький рівень заробітних плат) і максимізації прибутку (для підприємців) застосовуються всі способи, так як завтра прийдуть до влади політичні опоненти і звільнять з займаної посади (держслужбовця) і захоплять бізнес (підприємця). Це змушує підприємців

переорієнтувати бізнес на тіньовий сектор економіки, а держслужбовців використовувати посаду для особистого збагачення.

3. Втрата державою здатності виконувати свої суспільні функції

В умовах трансформаційної економіки створюється ситуація, коли функції держави (наприклад, безпека, правосуддя) втрачають характер суспільного блага і перетворюються на об'єкт приватної купівлі-продажу [82]. Наслідком цього є фактична відсутність гарантій прав приватної власності, відсутність цілеспрямованої державної економічної політики, втрата контролю над економікою, що призводить до зростання тіньової економіки.

Четверта група факторів – правові чинники (недосконалість правової бази підприємництва), які породжують виникнення і розвиток тіньової економіки.

1. Недосконалість законодавства

У всіх країнах світу, навіть найбільш розвинутих, продуктивні сили завжди випереджають виробничі відносини. Тому законодавча база завжди відстає від реалій економічного життя. Ця невідповідність дозволяє використовувати «дірки» в законодавстві для ухилення від оподаткування і сприяє тінізації економіки.

2. Нестабільність правової бази

Постійна зміна законодавства з правом зворотної сили призводить до того, що неможливо планувати розвиток підприємств на середньо та довгострокову перспективу. Це призводить до того, що різко знижуються стимули до розробки та впровадження інновацій, що, у свою чергу, знижує конкурентоспроможність підприємств. Крім того, високий рівень корупції призводить до відсутності гарантій прав приватної власності. Ці фактори призводять до того, що, з одного боку, ніхто не може гарантувати стабільність податкового та іншого законодавства, захист приватної власності. З іншого боку підприємцям потрібно знижувати витрати, щоб бути конкурентоспроможними. Це штовхає господарюючі суб'єкти до роботи в

тіньовому секторі економіки.

Це відзначав також де Сото Е.: «Щоб вижити, мігранти стали тіньовиками. Якщо вони хотіли жити, торгувати, виробляти, перевозити або навіть споживати, то їм, новим жителям міст, доводилося робити це лише незаконно. У такій незаконність не було антисоціальної умислу, на відміну від наркобізнесу, злочинства або грабежу; мети були цілком законними: будувати будинки, надавати послуги, займатися бізнесом» [43, с. 6]. Він констатує, що позалегальна система прав власності охопила цілі сектора економіки (будівництво, роздрібна торгівля, громадський транспорт та інші).

3. Порушення зобов'язань з боку держави

Порушення зобов'язань з боку держави є суттєвим фактором, що стимулює платників податків віддати перевагу тіньовий сектор економіки легальному сектору [184; 193; 214]. Платники податків, погоджуючись платити податки, по суті укладають з державою контракт. Вони зобов'язується діяти в рамках існуючого правового поля, звітувати у встановленій формі про свою господарську діяльність і платити встановлені податки. У свою чергу держава зобов'язується забезпечити правовий, військовий, соціальний та інший захист платника податків. Коли даний контракт виконується з боку держави, то і платник податків в значній мірі схильний виконувати свої зобов'язання по сплаті встановлених податків. Однак, якщо держава порушує цей контракт (зміна і ускладнення податкового законодавства із застосуванням практики зворотної сили, скасування гарантованих пільг, неможливість відстояти свої інтереси в суді, незахищеність перед правоохоронними органами тощо), платник податків вважає себе в праві не виконувати його зі свого боку. Це виражається в ухиленні від сплати податків, переорієнтації своєї господарської діяльності у тіньовий сектор економіки, нелегальному вивозу капіталу за національні кордони тощо.

П'ята група чинників – природа людини (психологічні), які породжують виникнення і розвиток тіньової економіки.

Психологічна складова будь-якої людини є бажання витратити менше, а отримати більше. Підприємці, як і домогосподарства, будуть прагнути мати великий наявний дохід. Тому цілком природно, що раціональною поведінкою економічних суб'єктів, за відсутності обмежень, буде прагнення працювати в тіньовому секторі економіки.

Шоста група чинників – етичні, які породжують виникнення і розвиток тіньової економіки.

Завжди існують суперечності між інтересами державами та інтересами приватного бізнесу. Відповідно ці суперечності зустрічають протидію як з боку приватного бізнесу, так і домогосподарств. Недотримання законів давно вже вийшло на інституційний рівень і є частиною культури поведінки, коли обман держави є загально визнаною нормою [130; 165]. Тіньова економіка справляє деструктивний вплив на традиції суспільства, порушення законів та обман стають нормою. Вона стала сприйматися суспільством як буденність, а не як виняток [113]. Таким чином, внаслідок проведених реформ у громадян України змінився менталітет та пропав внутрішній бар'єр по відношенню до роботи в тіньовому секторі економіки.

Розглянувши фактори, які стимулюють до роботи в тіньовій економіці, можна зробити висновок, що фактично всі вони діють в умовах трансформаційної економіки України.

1.3 Тіньова економіка як загроза економічній безпеці країни

Для сучасної України стає особливо актуальною проблема забезпечення стійкого економічного росту, підвищення життєвого рівня населення, формування механізму, який би сприяв мінімізації внутрішніх і зовнішніх шоків для економіки країни. Уся сукупність цих проблем у їхньому взаємозв'язку й взаємовпливі безпосередньо пов'язана з поняттям національної безпеки держави.

В Україні дана проблема почала розроблятися після отримання країною незалежності [102; 111; 134]. Концептуально вона нашла своє відображення у законодавчому акті «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» прийнятою Верховною Радою України у 1997 р. [127]. Основними законодавчими актами в сфері національної безпеки України є Конституція України [76], Закон України «Про основи національної безпеки України» [62], а також інші закони та підзаконні акти.

Згідно Закону України «Про основи національної безпеки України» категорія «національна безпека» визначається як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у зовнішньополітичній, військовій, державної безпеки, безпеки державного кордону, внутрішньополітичній, економічній, соціальній, гуманітарній, екологічній, інформаційній сферах [62]. Отже, економічна безпека є складовою частиною більш масштабного явища – національної безпеки. Але саме економічна безпека є базисом національної безпеки тому, що саме виробництво матеріальних благ і послуг задовольняє все різноманіття існуючих потреб, визначаючи здатність суспільства протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам, здатність його до розвитку. Економічна безпека зв'язана з усіма іншими елементами національної безпеки. Усі вони взаємозалежні та взаємовпливають один на одного. Вочевидь, що досліджувати безпеку держави неможливо без урахування економічної безпеки.

Економічна безпека є складним багаторівневим явищем, яке включає в себе: глобальну економічну безпеку; міжнародну економічну безпеку; національну економічну безпеку; регіональну економічну безпеку; економічну безпеку галузі; економічну безпеку окремого підприємства; економічну безпеку домогосподарства [73, с. 20].

Дослідники, що вивчають проблему економічної безпеки ще не сформулювали єдине комплексне визначення даної категорії. Згрупуємо визначення, що характеризують категорію «економічна безпека» на національному рівні (табл. 1.6).

Таблиця 1.6 – Основні підходи до визначення категорії «економічна безпека» на національному рівні (джерело: систематизовано автором)

№	Сутність	Автори	Недоліки
1	2	3	4
1	Стан економічної системи держави який забезпечує нормальний рівень життя населення, внутрішню стабільність і зовнішню незалежність	Архипов А., Городецький А., Михайлов Б. [5], Богданов І. [13], Бухвальд Є., Гловацька Н., Лазуренко С. [19], Степаненко А., Герасимов М. [144]	Дане трактування звужує розуміння даного явища, а також може призвести до застою і регресу економічної системи. Ефективно функціонуюча система економічної безпеки не повинна перешкоджати ні кількісним (еволюційним), ні якісним (революційним) змінам, які об'єктивно намірили
2	Стан економічної системи держави який забезпечує здатність до самостійного, сталого розвитку	Абалкін Л. [1], Глазьев С. [28], Илларионов А. [67], Татаркін А., Романова О., Куклін А., Яковлев В. [152], Шнипко О. [168]	Дане трактування недостатньо розкриває специфіку категорії «економічна безпека» концентруючись тільки на одній стороні національної економічної безпеки, до того ж не всякий розвиток забезпечить стійкість економічній системі
3	Стан економічної системи держави який забезпечує йому можливість протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам	Афонцев С. [6], Білоус В. [10], Гончарова В. [32], Гордієнко С. [33], Городецький А. [35], Лепіхов О. [88], Ревенко А. [134], Сухоруков А., Харазішвілі [150]	Дане трактування є одностороннім і концентрується тільки на одній стороні національної економічної безпеки. До того ж концентрація тільки на загрозах призведе до посилення регулювання економічної діяльності з боку держави, утворенню державних монополій, в підсумку може призвести до застою в економіці і втрату її конкурентоспроможності
4	Стан економічної системи держави який визначається як система, механізм, комплекс заходів державного регулювання економікою	Амітан В. [4], Гордієнко Т. [34], Данільян О., Дзьобань О., Єрмошенко М. [38], Захарченко В., Головченко О. [65], Капустін Н. [71], Мунтіян В. [101], Сухоруков А. [148], Тропіна В., Губенко І. [157]	Дане трактування звужує розуміння даного явища, тому що являє собою реакцію держави на негативні зміни, до того ж не враховується необхідність підвищення добробуту населення та сталого економічного розвитку
5	Стан економічної системи держави який забезпечує нормальний рівень добробуту населення і	Вечканов Г. [23], Дарнопих Г. [39], Мекшун П. [97], Пастернак-Таранущенко Г. [112]	Дане трактування, звужує можливості аналізу, оскільки не дає можливості оперативно реагувати на виникаючі загрози

Продовження таблиці 1.6

1	2	3	4
	забезпечує сталий розвиток		
6	Стан економічної системи держави який забезпечує нормальний рівень добробуту населення і здатність протистояти виникаючим загрозам	Губський Б. [37], Тарасюк Г. [151], Ткач В. [155], Шлемко В., Бінько І. [167]	Недоліком даного трактування є відсутність здатності до розвитку, що призводить до застою і стагнації будь-якої економічної системи
7	Стан економічної системи держави який визначається як здатність протистояти виникаючим загрозам і забезпечує сталий розвиток	Варналій З., Буркальцева Д. [21], Закон України «Про основи національної безпеки України» [62], Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [98], Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [99], Сухоруков А., Ладюк О. [149]	Дане трактування не враховує необхідність у зростанні добробуту громадян, що є головною функцією держави, а відсутність зовнішньої незалежності може привести в підсумку до зникнення держави як такої
8	Стан економічної системи держави який забезпечує нормальний рівень добробуту населення, здатність протистояти виникаючим загрозам і забезпечує сталий розвиток	Агапова Т. [3], Жаліло Я. [49], Іполітов К. [68], Малюта Л. [92], Мартин О. [95], Степаненко А. [145]	Спроби комплексного визначення категорії «економічна безпека», які, однак, не призвели до теперішнього часу, до формування єдиного комплексного визначення даної категорії

Узагальнюючи вищерозглянуті підходи, можна визначити категорію *«економічна безпека національної економіки»* – це такий стан національної економіки, який забезпечує її незалежність та стабільність, нормальний рівень добробуту населення, захист від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, та забезпечує постійний і сталий розвиток.

Відзначимо, що економічна безпека це не теоретичне поняття, а комплекс заходів щодо забезпечення і збереження інтересів як населення, так і підприємств, регіонів, держави в цілому, які повинні реалізовуватися в програмах соціально-економічного розвитку країни і регіонів та втілюватися у конкретних діях державних органів влади. Тобто, економічна безпека являє собою систему відносин пов'язаних як із забезпеченням нормального функціонування і розвитку економіки країни, так і її окремих структурних елементів.

Для забезпечення економічної безпеки необхідно:

1. Наявність умов, які забезпечують ефективне функціонування національного виробника та конкурентоспроможності його продукції.

2. Реальна діяльність органів влади щодо створення умов прогресивного розвитку економіки, як з кількісної сторони (зростання ВВП, інвестицій та ін.), так і з якісної сторони (якісна зміна структури економіки, зростання рівня добробуту населення та ін.).

3. Сутність економічної безпеки може бути розкрита аналізуючи безліч економічних факторів, критеріїв, показників, індикаторів.

Відзначимо, що:

– проблемою економічної безпеки є необхідність вибору найбільш пріоритетних напрямків, які мають максимальний вплив на неї, так як неможливо забезпечити економічну безпеку в усіх напрямках одночасно;

– моніторинг індикаторів та порогів економічної безпеки у державі та регіонах у порівнянні з європейськими та світовими значеннями [64];

– потрібно враховувати лише критичний рівень досягнення якого буде свідчить про загрозу країні, суспільству, підприємству тощо, так як абсолютної безпеки бути не може [140];

– визначення порогових (граничних) значень є функцією органів державного управління, а це залежить від політичної та економічної систем, суспільних традицій тощо, а значить суб'єктивізоване [140];

– при досягненні критичного рівня значень необхідне негайне прийняття заходів з боку держави [17].

В даний час одним з основних завдань у галузі економічної безпеки є:

– визначення необхідної кількості показників, які характеризують стан економічної безпеки країни і регіонів;

– визначення граничних значень цих показників (індикаторів);

– використання результатів аналізу даних показників, як при здійсненні поточної державної макроекономічної політики, так і при прогнозуванні і плануванні розвитку економіки країни, регіонів та окремих галузей економіки.

Таким чином, для постійного моніторингу стану, оцінки ефективності заходів щодо забезпечення економічної безпеки країни необхідна розробка системи показників економічної безпеки обумовлених специфікою проблем освічених даною категорією. Розробкою системи показників оцінки економічної безпеки та їх порогових (граничних) рівнів займалися багато дослідників [13; 19; 40; 64; 75; 100; 141].

Основними критеріями, які лежать в основі системи показників економічної безпеки, забезпечуючи нормальні умови життя населення, цілісність економіки, можливість прогресивного розвитку, є:

- здатність економіки країни функціонувати в режимі розширеного відтворення інтенсивного типу;
- оптимальна структура зовнішньої торгівлі країни;
- стійкість кредитно-фінансової системи країни;
- розвиток науково-технічного та інноваційного потенціалів країни;
- необхідний рівень державного регулювання економічних процесів, для стійкого функціонування ринкової економіки;
- масштаби тіньової економіки.

В основі системи показників (і їх граничних значень), які визначають загрози економічній безпеці мають бути вищевикладені критерії. Комплексна система показників економічної безпеки достатньо повно описують стан економіки, служать важливою передумовою реалізації державної стратегії економічної безпеки. Система показників економічної безпеки необхідна для виявлення відхилень фактичних і прогнозованих параметрів економічного розвитку і виявлення перевищення граничних значень параметрів економічної безпеки, наслідком чого повинні стати заходи щодо виходу економіки країни із зони, де починається руйнація держави. Гранична величина показника, свідчить, про необхідність термінового втручання держави з метою зміни існуючої тенденції. Тому встановлення граничних величин показників економічної безпеки, які свідчать про деструктивний розвиток економіки, дозволить обмежити довільні оцінки економічної

ситуації в країні. Завдяки інформації, яка одержана з їх допомогою, можна оцінити ефективність державної економічної політики і вжити невідкладні заходи при перевищенні граничних рівнів.

Дворянков В., Сухоруков А., Харазішвілі Ю. та інші зробили спроби визначити рівень економічної безпеки країни [40; 72; 75; 100; 154; 161; 162]. Ґрунтуючись на цих дослідженнях, а також на методиці розрахунку рівня економічної безпеки України [98; 99], визначимо порогові (граничні) значення окремих показників економічної безпеки (табл. 1.7).

Таблиця 1.7 – Порогові значення деяких індикаторів економічної безпеки (джерело: складено на підставі [98; 99])

Індикатори	Порогові значення, %
1	2
Зниження обсягу ВВП	25
Частка інвестицій в ВВП	25
Частка в промисловому виробництві обробної промисловості	70
Частка в промисловому виробництві машинобудування	20
Частка нових інноваційної продукції (що перевершує світові аналоги) в обсязі продукції (машинобудування)	6
Витрати на НДДКР, % к ВВП	2
Дефіцит бюджету, % к ВВП	5
Поточна потреба в обслуговуванні і погашенні державного боргу, % до податкових надходжень державного бюджету	25
Обсяг готівкової іноземної валюти до обсягу готівкової гривні	25
Грошова маса (M2), % к ВВП	50
Частка імпортової продукції у внутрішньому споживанні, всього	30
Рівень інфляції за рік	20
Частка населення з доходом нижче прожиткового мінімуму	7
Відношення доходів 10% населення з найвищими доходами і 10% населення з найнижчими доходами, раз	8 раз
Масштаби тіньової економіки	30

Проте слід враховувати одну особливість вітчизняної статистики, коли в угоду чинній владі спотворюються важливі макроекономічні індикатори, що характеризують процеси існування та розвитку економіки. Насамперед, це дані про інфляцію, економічне зростання, продуктивності праці, зайнятості та деякі інші. Це ускладнює побудову надійної системи показників з достатньою точністю визначаючої основні загрози. Однак навіть за такої

інформації можна досить точно визначити справжню картину стану економіки і оцінити ступінь економічної безпеки.

Економічні індикатори економічної безпеки можна розділити за наступними напрямками:

- індикатори перевищення нижніх граничних величин, яких загрожують національній безпеці України;
- індикатори забезпечення розширеного відтворення розвитку економіки;
- індикатори залежності економіки від зовнішніх загроз.

Відобразимо орієнтовну систему основних показників економічної безпеки України (рис. 1.5).

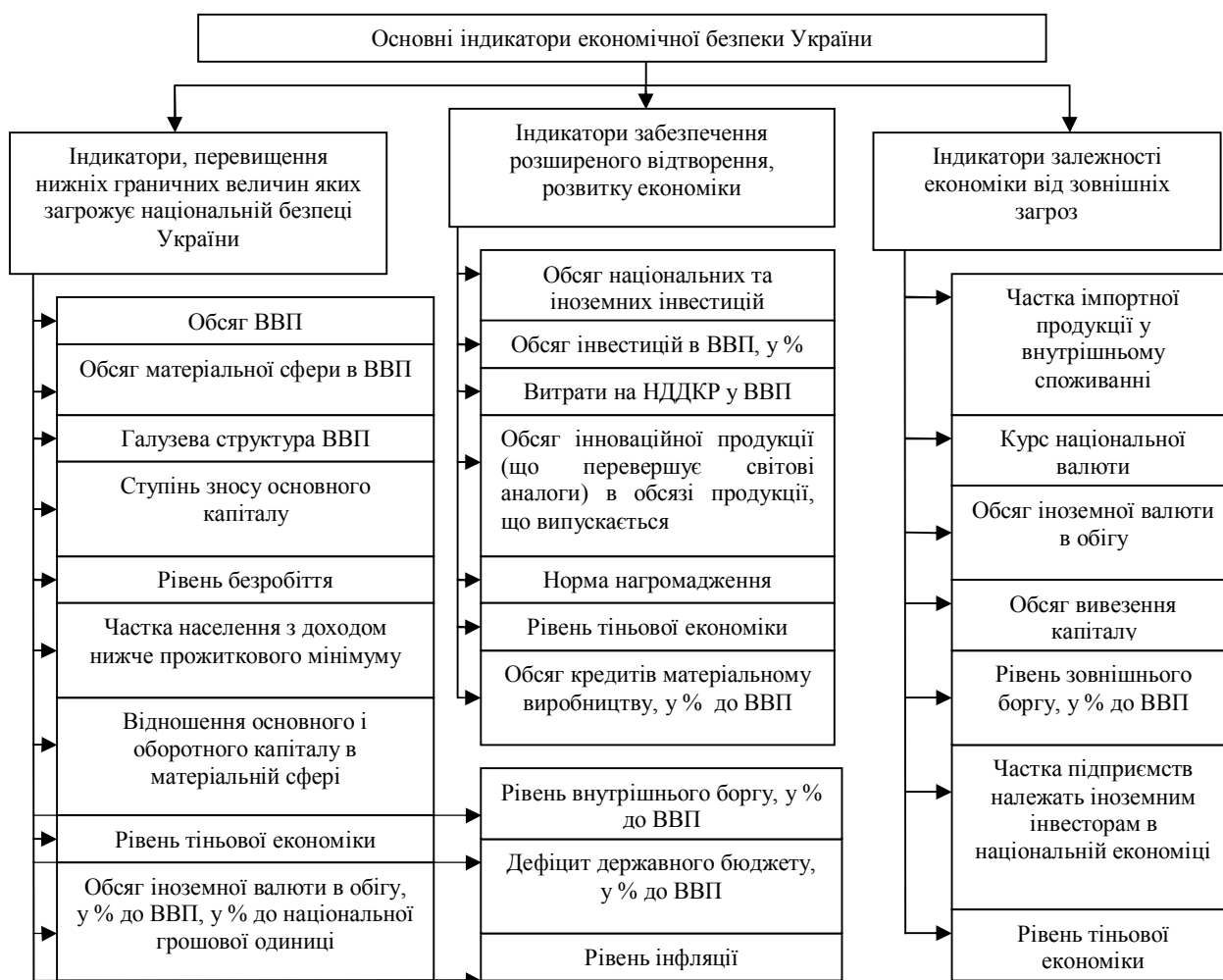

Рисунок 1.5 – Система показників економічної безпеки України
(джерело: систематизовано автором)

Дана система показників економічної безпеки може коректуватися з урахуванням специфіки етапу розвитку економіки країни. Відзначимо, що тільки використання комплексно всієї системи показників економічної безпеки, дозволяє проаналізувати їх порогові значення і отримати об'єктивну оцінку.

Нижче наведемо ряд порогових значень ключових індикаторів економічної безпеки стану економіки України (табл. 1.8).

Таблиця 1.8 – Ключові індикатори економічної безпеки (джерело: складено на підставі [98; 105; 106; 107; 108])

Індикатори	Порогове значення, %	Фактичний стан, % (2012 рік)	Співвідношення фактичного та порогового значення (перевищене порогове значення чи ні)
1	2	3	4
Рівень «тінізації» економіки	< 30	45	1,5 (перевищене)
Відношення обсягу ВВП на одну особу до середньосвітового значення	100 >	33,7	2,96 (перевищене)
Рівень інфляції	20	0,6	0,03 (не перевищене)
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування Пенсійного фонду)	< 30	28,5	0,95 (не перевищене)
Дефіцит державного бюджету до ВВП	< 3	3,79	1,26 (перевищене)
Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень	< 30	60,69	2,03 (перевищене)
Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП	< 55	36,6	0,67 (не перевищене)
Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП	< 25	21,9	0,876 (не перевищене)
Відношення державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг	< 70	29,1	0,41 (не перевищене)
Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування зовнішнього боргу до доходу державного бюджету	< 20	8,5	0,43 (не перевищене)
Відношення обсягу внутрішнього боргу до ВВП	< 30	13,5	0,45 (не перевищене)
Відношення заборгованості уряду за державними цінними паперами до ВВП	< 30	21,7	0,72 (не перевищене)
Поточна потреба в обслуговуванні та погашенні внутрішнього боргу, % до податкових надходжень бюджету	25	19,6	0,78 (не перевищене)
Грошова маса (M2), % к ВВП	50	54,7	1,09 (перевищене)

Продовження таблиці 1.8

1	2	3	4
Відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП	< 50	54,8	1,096 (перевищене)
Обсяг готівки (% до ВВП)	< 4	15,8	3,95 (перевищене)
Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації, %)	< 25	34	1,36 (перевищене)
Валові міжнародні резерви України (місяці імпорту)	3 >	3 >	1 > (не перевищене)
Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу	< 30	39,5	1,32 (перевищене)
Частка імпорту у внутрішньому споживанні держави, всього	30	41,1	1,37 (перевищене)
в тому числі: продовольство	25	13,7	0,46 (не перевищене)
непродовольчі товари	30	58,1	1,94 (перевищене)
Відношення дефіциту/профіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі	< 5	5,2	1,04 (перевищене)
Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі	< 30	28	0,93 (не перевищене)
Питома вага сировини та товарів низького ступеня переробки у загальному обсязі експорту	< 40	50	1,25 (перевищене)
Відношення обсягу експорту до ВВП	< 50	40	0,8 (не перевищене)
Відношення обсягу імпорту до ВВП	< 50	52	1,04 (перевищене)
Валове нагромадження основного капіталу (% до ВВП)	25 >	18,8	1,33 (перевищене)
Ступень зносу основних засобів	< 35	76,4	2,18 (перевищене)
Частка машинобудування у промисловому виробництві	20 >	11,9	1,68 (перевищене)
Видатки на НДДКР в ВВП	2	0,86	2,32 (перевищене)
Обсяг інноваційної продукції (що перевершує світові аналоги) в обсязі продукції, що випускається	6	< 0,5	12 (перевищене)

Як показав аналіз ряду ключових показників економічної безпеки України, значна кількість їх перевищує пороговий рівень значень. Це свідчить, що утворився небезпечний стан в економіці країни. І безпосередній і визначальний вплив на них, в сучасних умовах, здійснює один фактор – тіньова економіка.

Як було вище зазначено, економічна безпека держави являє собою здатність протистояти і протидіяти загрозам, спрямованим на різні частини економіки країни. Проблема загроз економічній безпеці ставилася і

досліджувалися низкою вітчизняних вчених [64; 75; 100; 114]. Незважаючи на дослідження окремих сторін цього явища, досі не вироблено єдиного комплексного поняття, що воно з себе представляє. Так під загрозами економічної безпеки країни розуміють:

– сукупність факторів та умов, які небезпечні для економічних інтересів держави, підприємства, домогосподарства;

– дії підприємств або домогосподарств (потенційні або реальні), які порушують стан суб'єкта економічних відносин, приводячи до економічних та інших втрат аж до припинення його діяльності;

– негативні зміни політичного, економічного, екологічного середовища, як усередині країни, так і ззовні, що підрозділяються на: реальні та потенційні, цілеспрямовані та стихійні, безпосередні та опосередковані тощо.

Таким чином, можна визначити, що *під загрозами економічної безпеки, потрібно розуміти всю сукупність факторів, які перешкоджають здійсненню національних економічних інтересів та/або створюють небезпеку для даних інтересів, інтересів національних суб'єктів господарської діяльності та домогосподарств.*

Виділяються зовнішні та внутрішні загрози економічної безпеки, які мають об'єктивні і суб'єктивні причини.

Дані загрози звичайно розглядають у двох аспектах:

1. Подальшого розвитку кризових явищ в Україні, що характеризують погіршення основних макроекономічних показників національної економіки та її регіонів.

2. Подальших перспектив розвитку економіки з урахуванням пріоритетів національної безпеки в коротко-, середньо- і довгостроковому періоді.

У самому загальному вигляді, до основних внутрішніх загроз національної економічної безпеки відносяться:

– незавершеність економічних реформ;

– не функціонування ринкових інструментів;

- деіндустріалізація економіки України;
- втрата інтелектуального, наукового, науково-технологічного та промислового потенціалу держави;
- фактичне припинення інноваційної діяльності;
- різке скорочення інвестицій в реальний сектор економіки;
- закріплення сировинної спеціалізації країни у світовому поділі праці;
- нерівномірність регіонального розвитку;
- рівень тінізації економіки.

Поява їх багато в чому обумовлено тим, що економічні реформи, які розпочаті з набуттям Україною незалежності, не призвели до утворення сучасної ринкової економіки, внаслідок цього не виник і не функціонує мотиваційний механізм щодо підвищення продуктивності праці, зростання ефективності виробництва, впровадження інновацій і т.д.

Аналіз загроз економічної безпеки потребує виділення джерел загроз, їх ідентифікацію, класифікацію, прогнозування та ін. Під джерелами загроз звичайно розуміються умови та фактори, що приховують у собі деструктивну природу, негативні властивості, недружні наміри.

В економічній сфері до джерел загроз (внутрішніх) в Україні слід віднести:

- спад виробництва в реальному секторі економіки;
- втрата економічної самостійності країни і перетворення в сировинний придаток розвинених країн;
- закріплення технічної та науково-технологічної відсталості країни;
- витік із країни вільноконвертованої валюти, зростання боргового навантаження, нестача валютних резервів;
- кризовий стан паливно-енергетичного комплексу;
- зростання залежності державних фінансів від зовнішніх ринків капіталу;
- відсутність фінансових можливостей для структурної перебудови економіки;

- зростання рівня тіньової економіки;
- зростання рівня корупції.

Відзначимо, що дія внутрішніх загроз національної економічної безпеки, які призводять до нестабільності і кризовим явищам, в першу чергу, в економіці обумовлюються накопиченням негативних тенденцій в основних умовах відтворення ключових елементів економічної системи (рис. 1.6).

Рисунок 1.6 – Основні ключові елементи економічної системи (джерело: авторська розробка)

Як було вище зазначено, більшість кількісних показників загроз національній економічній безпеці, які характеризують зазначені вище економічні та соціальні процеси що відбуваються в сучасній Україні, вже перевищили порогові значення або наблизилися до цих значень, що дозволяє говорити про катастрофічну ситуацію, що складається в економіці країни.

Основні зовнішні загрози національної економічної безпеки, які пов'язані з тим, що процес відкриття економічних кордонів для іноземних товарів і капіталу не був пов'язаний із захистом і розвитком внутрішнього виробництва. Усе це відбувалося в умовах системної економічної кризи, що призвело до деградації внутрішнього промислового виробництва, промислового та науково-технологічного потенціалу, залежності кінцевого споживання від іноземних виробників, росту зовнішнього боргу тощо.

В узагальненому виді основні внутрішні та зовнішні загрози зведені в таблицю 1.9.

Таблиця 1.9 – Система основних загроз національної економічної безпеки
(джерело: авторська розробка)

Внутрішні загрози	Зовнішні загрози
1	2
1. Триваючий спад виробництва в машинобудуванні та високотехнологічних галузях	1. Залежність від імпорту практично всіх товарів кінцевого споживання (крім продовольчих)
2. Низька інвестиційна активність	2. Залежність від імпорту стратегічних товарів (газ, нафта)
3. Високий знос та технологічна відсталість основного капіталу	3. Сировинна спеціалізація експорту (сировина, напівфабрикати)
4. Зростання матеріало- і енергоємності продукції	4. Дискримінаційні бар'єри іноземних держав до українських товарів
5. Перетікання капіталу в нематеріальну сферу	5. Високий рівень зовнішнього боргу
6. Деформована структура економіки	6. Агресивна політика іноземних компаній для монополізації українського ринку
7. Практична відсутність інноваційної діяльності	7. Скупка за безцінь українських виробничих активів з метою подальшого їхнього закриття
8. Практичне припинення НДДКР	8. Негативне сальдо зовнішньоекономічної діяльності
9. Низька конкурентоспроможність продукції	9. Відтік за кордон інтелектуальних, трудових і капітальних ресурсів
10. Зростання безробіття	10. Втрата традиційних ринків збуту
11. Збільшення майнового розшарування населення	11. Відсутність фінансової, організаційної, інформаційної підтримки експорту українських товарів
12. Зростання рівня тінізації економіки	12. Відмінність цілей іноземних інвесторів від цілей економічного розвитку України
13. Суперечливість, нестабільність, неадекватність нормативно-правової бази	13. Надлишкова лібералізація економіки України для іноземних товарів
14. Невірний напрямок економічних реформ	

Причини виникнення джерел і загроз національній економічній безпеці України обумовлені не тільки минулим розвитком економіки країни, але, значною мірою, невдалими реформами проведеними після набуття країною незалежності. До них можна віднести:

- відсутність реально досяжних цілей і чітко поставлених завдань у концепції, стратегії та програмах соціально-економічного розвитку країни;
- безсистемність, нездійсненність, суперечливість юридичного забезпечення функціонування економіки;
- неефективна система державного регулювання економіки;
- неефективна податкова система;
- руйнування системи відтворювального потенціалу в базових галузях економіки;
- постійний високий рівень інфляції (реальний, а не номінальний);
- панування в економіці недобросовісної конкуренції;
- низький рівень інвестиційної активності й навіть він сконцентрований у першу чергу в нематеріальній сфері;
- недостатність повноважень регіонів та місцевих органів влади;
- фактичне припинення НДДКР і інноваційної діяльності.

Результат дії загроз національній економічній безпеці проявляється в: падінні ВВП, спаді виробництва, ослаблені конкурентоспроможності вітчизняної продукції, росту соціальної напруги тощо.

Основними тенденціями прояву та розвитку загроз національної економічної безпеки України в умовах економіки трансформаційного періоду є:

- економічний спад викликав закриття підприємств, недозавантаження виробничих потужностей, руйнування технологічних ланцюжків, структурну деградацію, науково-технологічний регрес;
- припинення виробництва практично у всіх галузях обробної промисловості, насамперед у машинобудуванні;

– скорочення обсягів інвестицій у реальний сектор економіки до граничних меж. При цьому фактично відсутні всі джерела інвестицій як: державні, з боку кредитно-фінансової системи, фондового ринку, фактична відсутність прямих закордонних інвестицій;

– руйнування наукового-технологічного потенціалу, припинення НДДКР і інноваційної діяльності призвели до низької конкурентоспроможності вітчизняної продукції у порівнянні з імпортними аналогами;

– структурна трансформація економіки у бік галузей більш низьких технологічних укладів;

– орієнтація економіки на експорт і тільки на його сировинний сегмент, що викликало сильну його залежність від кон'юнктури зовнішнього ринку. При цьому не враховується екологічна безпека країни;

– низька конкурентоспроможність кінцевої продукції більшості українських підприємств;

– втрата внутрішнього ринку кінцевої продукції вітчизняними виробниками по всіх товарних групах (крім окремих видів продовольства, продукції гірничо-металургійного комплексу, хімічної промисловості);

– провал фінансової політики, слідством чого став ріст дефіциту бюджету, зростання державного боргу, рівня тіньової економіки, значне місце іноземної валюти в наявному обороті, що в підсумку штовхає економіку до боргової спіралі;

– зростання безробіття, декваліфікація робочої сили, зниження рівня життя населення, ріст навантаження на зайнятих (зростання чисельності пенсіонерів, пільговиків);

– зростання майнового розшарування в суспільстві;

– зростання частки населення з доходами нижче прожиткового мінімуму, що дає підживлення кримінальній економіці;

– зростання кількості злочинів усіх видів і, в першу чергу, майнових;

– посилення диференціації в соціально-економічному розвитку регіонів.

Наведені вище загрози у тій чи іншій мірі впливають на національну економічну безпеку. Детальне вивчення значення кожної з них в системі загроз національної економічної безпеці потребує окремого дослідження. Сконцентруємося на аналізі лише найбільш значимих реальних загроз, які у найбільшій мірі впливають на національну економічну безпеку.

Загрози національної економічної безпеки зараз є у всіх секторах економіки, як у матеріальній, так і в нематеріальній сфері. Основною тенденцією виникнення загроз національної економічної безпеки є вихід на перший план внутрішньої їх складової, і це зв'язане, в першу чергу, зі специфікою трансформаційної економіки в сучасній Україні. І головним серед них, що впливають на всі інші, є зростання тіньового сектору економіки, який охопив усі сфери суспільного виробництва:

- відносини власності;
- виробництво, розподіл, обмін і споживання виробленого продукту;
- фінансова та банківська діяльність;
- сфера державного управління;
- зовнішньоекономічна діяльність.

У зв'язку з цим необхідно проаналізувати вплив тіньової економіки на інші загрози національної економічної безпеки. Нижче наведена логіко-змістовна модель, яка дозволяє відстежувати причини і наслідки такого впливу на всіх стадіях суспільного відтворення та визначити джерела резервів зростання національної економіки (рис. 1.7).

Таким чином, на всі ці загрози економічній безпеці має безпосередній й визначальний вплив один фактор – тіньова економіка. Розвиток тіньової економіки призвів до не існуючої раніше проблеми як загроза національної економічної безпеки. Подальший розвиток національної економіки вже не можливий без обліку впливу тіньової економіки, тому що вона впливає на всі процеси, що відбуваються в суспільстві. Реальна ситуація, яка склалась в

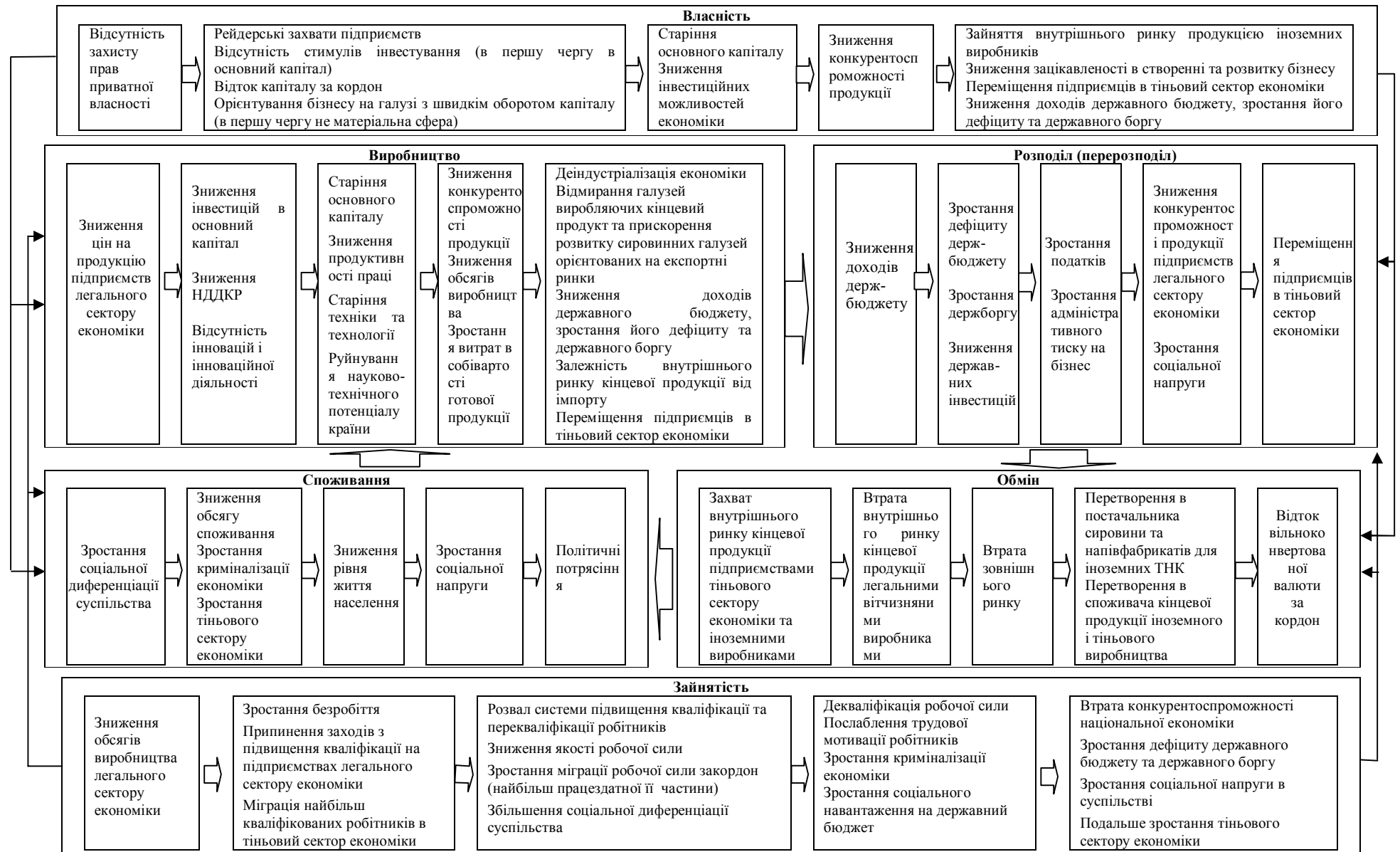

Рисунок 1.7 – Логіко-змістова модель впливу тіньової економіки на загрози економічній безпеці країни в умовах трансформаційної економіки України (джерело: авторська розробка)

економіці, вимагає реформування її структури при активному впливі в напрямку зменшення частки тіньового сектору економіки.

Створена в останні роки в країні економічна система зробила фактично неможливим існування та розвиток підприємств тільки в легальній сфері економіки. Можливості втілення в реальній практиці такого фактору виробництва, як підприємницька спроможність, стає можливим тільки в тішовій економіці. Економічна криза, слідством якої стало різке зниження життєвого рівня населення та обсягу національного виробництва, з якими постійно зустрічається економіка, України показала вкрай неефективну структуру економіки України та змушує суб'єктів підприємницької діяльності функціонувати в тішовій економіці.

Таким чином, основною загрозою національної економічної безпеки, у цей час є тішова економіка. Саме тішова економіка призвела до того, що економіка почала рухатися шляхом звуженого відтворення, зниження її конкурентоспроможності та виробничого потенціалу.

Висновки до розділу 1

Проведені в першому розділі дослідження теоретичних основ тішової економіки дозволили зробити наступні висновки:

1. За результатами аналізу понятійно-категоріального апарату тішової економіки доведено, що в умовах трансформаційних перетворень в економіці України об'єктивно існує необхідність врахування в державному регулюванні національної економіки факторів прояву та структурних складових тішового сектору.

Проаналізовано два основних підходи – визначальний і поведінковий – до визначення категорії «тішова економіка», що дозволило показати їх однобічний підхід до об'єкта дослідження. На основі даного аналізу було

сформульовано комплексне визначення даної категорії, яке об'єднує ці підходи: тіньова економіка – це частина економіки, яка включає невраховані в статистиці економічні дії від виробництва легальних товарів і послуг, від грошово-кредитних чи інших угод, викликаних реакцією господарюючих суб'єктів і домогосподарств на обмеження встановлені з боку держави, які підлягали б оподаткуванню, як би були виявлені державними податковими органами.

2. Автором проаналізовано та згруповано підходи до визначення сутності категорії «тіньова економіка»; складові частини, сектори, структуру, класифікації, групи та форми прояву тіньової економіки.

Узагальнюючи існуючі підходи до визначення структури тіньової економіки, виділено чотири основні блоки: (1) Економіка домогосподарств (дрібне і найдрібніше виробництво товарів та надання послуг домогосподарствами як для споживання всередині домогосподарств, так і для продажу на ринку). (2) Неофіційна економіка (легально дозволене виробництво товарів та послуг, яке приховується від оподаткування та не враховується офіційною статистикою). (3) Фіктивна економіка (фінансові піраміди, приписки, порушення в фінансовій звітності). (4) Кримінальна економіка (заборонені види економічної діяльності).

В основі класифікації проявів тіньової економіки покладені: класичні ознаки – сектор економіки, галузева ознака, стадії суспільного відтворення та ін.; та специфічні ознаки – форми незаконного перерозподілу доходів і активів, соціально-нормативна характеристика поведінки суб'єктів господарювання, соціальна значимість та ін.

3. Ретроспективний аналіз розвитку тіньової економіки в Україні виділяє слідувачі два етапи: перший – коли Україна була у складі СРСР і її економічна система була командно-адміністративного типу, другий – коли Україна здобула незалежність і цей період збігся з переходом до ринкової економіки.

4. Фактори виникнення і розвитку тіньової економіки у сучасній Україні представлені у роботі наступними групами: 1. Економічні: оподаткування; не виправданого втручання держави в економіку; економічної кризи; рівня збалансованості між різними секторами економіки; масштабу державного сектора в економіці; помилок в державній економічній політиці. 2. Соціальні: недостатнього авторитету державної влади; низького рівня життя населення; високого рівня безробіття; диференціації в доходах; нерівномірного розподілу валового внутрішнього продукту (національного багатства). 3. Політичні: корупція; політична нестабільність; втрата державою своїх суспільних функцій. 4. Правові: недосконалість законодавства; нестабільність правової бази; порушення зобов'язань з боку держави. 5. Психологічні (природа людини). 6. Етичні.

5. Проблеми існування тіньової економіки в Україні безпосередньо пов'язані з її національною безпекою. У роботі уточнено категорію «економічна безпека національної економіки»: це стан економіки країни, який забезпечує нормальний рівень добробуту населення, незалежність національної економіки, її стабільність, захист від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, і забезпечує постійний і сталий розвиток.

6. На підставі проведеного системного узагальнення зовнішніх і внутрішніх факторів загроз економічній безпеці в умовах загальної трансформації економіки України розроблено концептуальну логіко-змістовну модель впливу тіньового сектору економіки на загрози економічній безпеці, яка крім економічних відносин стадій суспільного відтворення (виробництва, розподілу (перерозподілу), обміну та споживання), додатково враховує відносини власності та зайнятості в системі національної економіки. Запропонована модель враховує також особливості причинно-наслідкових зв'язків впливу тіньової економіки на загрози економічній безпеці, які послідовно перетворюються з наслідків у причини, що обумовлює, з метою їх розриву, необхідність формування заходів державної

детінізаційної політики. Доведено, що за таких умов тіньовий сектор виступає значним потенційним резервом зростання національної економіки.

Результати розділу 1 дослідження висвітлено у працях автора [117; 118; 119; 121; 122].

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ТІНЬОВОГО СЕКТОРА НА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ. ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ДЕТІНІЗАЦІЇ

2.1 Теоретичні основи механізму взаємодії легального і тіньового секторів економіки

Перші роботи по вивченню взаємодії легального і тіньового секторів економіки відносяться до 1940-х рр.. Економічна криза 1929-33 рр. та друга світова війна викликали значне посилення у світі державного втручання в економіку. Прихильники класичного напрямку економічної думки, кажучи про необхідність зниження державного втручання в економіку, доводили, що цінове регулювання і обмеження пропозиції товарів з боку держави, викликало дефіцит. Даний дефіцит покривала тіньова економіка за цінами вище цін легальної економіки (відзначимо, що такі ж тіньові відносини характерні також і для командно-адміністративної економіки). Таким чином, державне втручання в економіку стимулювало зростання тіньової економіки. Скасування ж цінового регулювання повинно було привести до зниження рівня цін і повної легалізації даних тіньових відносин.

Однією з перших робіт з даної проблеми була робота Боулдінга К. «Нотатки з теорії чорних ринків» вийшла у 1947 р. [172]. В неї вивчався вплив державного регулювання цін на тінізацію економіки. Модель яка була використана в ній, незважаючи на свою простоту, є цілком коректною, будучи базисною для аналізу механізму взаємодії легального і тіньового секторів економіки і нині. У даній роботі при аналізі ціноутворення в тіньовій економіці автор виходив з таких передумов:

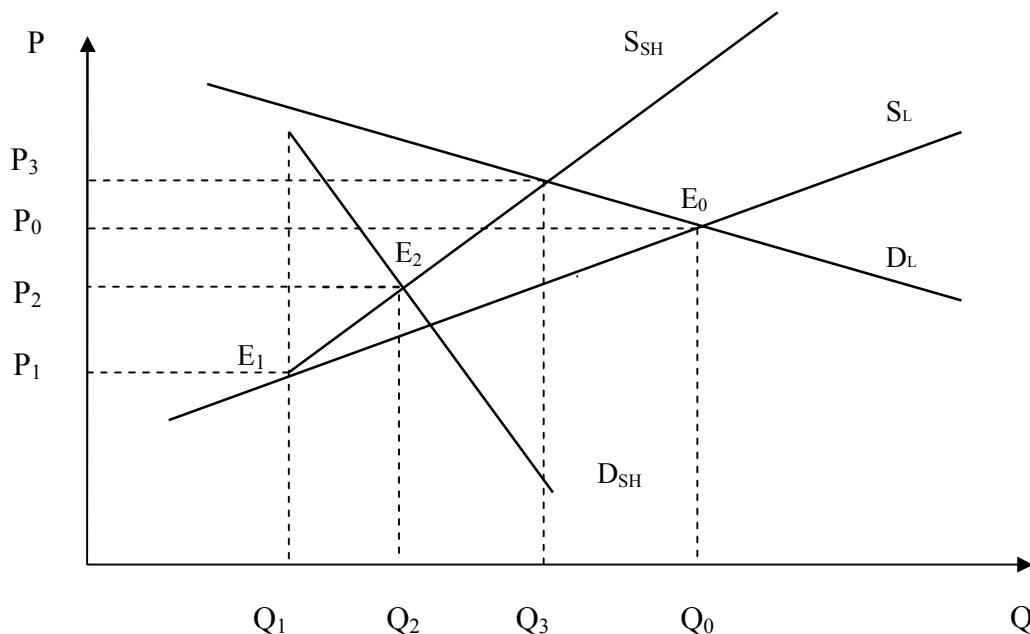
– держава встановлює максимальну ціну на товар яка нижче рівноважної ціни на даний товар в умовах досконалої конкуренції;

– кількість товару, яка пропонується за цінами встановленими державою, дорівнює кількості товарів пропонованих в умовах досконалої конкуренції. Ця кількість раціонально розподіляється між споживачами (наприклад, використовується карткова система);

– держава встановлює штрафи, як для виробників, які продають товари за цінами вище максимально встановлених державою, так і для споживачів які купують у них товари за цими цінами.

Ґрунтуючись на даних передумовах, Боулдінг К. проаналізував взаємозв'язок ціноутворення в легальному і тіньовому секторах економіки в умовах встановлення державою ціни реалізації товару та розподілу всього обсягу виробництва товару серед споживачів. У загальному вигляді модель ціноутворення Боулдінга К. має наступний вигляд (рис. 2.1). Він довів, що криві попиту (D_{SH}) та пропозиції (S_{SH}) в тіньовому секторі економіки будуть знаходитися всередині кривих попиту (D_L) та пропозиції (S_L) характерних для ринку досконалої конкуренції, так як продавці і покупці несуть додаткові витрати – штрафні санкції і моральний дискомфорт. Наслідком цього буде більш низький обсяг продажів, ніж в умовах досконалої конкуренції. При цьому ціна на товар в тіньовому секторі економіки може бути як вище (P_3), так і нижче (P_2) ціни в умовах досконалої конкуренції. При цьому ціни в тіньовому секторі економіки будуть тим нижче, чим нижчими будуть штрафи для виробника і вище для кінцевого споживача.

При аналізі Боулдінг К. відобразив ситуацію, коли ціна на товар в тіньовому секторі економіки виявилася нижче ціни ринку досконалої конкуренції ($P_2 < P_0$) і скасування державного регулювання цін призвело б до її зростання (дана ситуація спостерігалася на багатьох товарних ринках в США у період кризи 1929-33 рр.). Однак, розглядаючи ситуацію з ціноутворенням що відбувались під час другої світової війни він прийшов до висновку, що ціни в тіньовому секторі в США виявилися вище цін ринку досконалої конкуренції ($P_3 > P_0$), а тому скасування державного регулювання цін призведе до зниження цін.

D_L – попит в умовах досконалої конкуренції; S_L – пропозиція в умовах досконалої конкуренції; E_0 – точка рівноваги в умовах досконалої конкуренції; Q_0, P_0 – кількість і ціни товару в умовах досконалої конкуренції; Q_1 – кількість товару яке буде запропоновано до реалізації та реалізовано за встановленою державою ціною; P_1 – ціна встановлена державою; D_{SH} – попит в тіньовому секторі економіки; S_{SH} – пропозиція в тіньовому секторі економіки; Q_2, Q_3, P_2, P_3 – кількість і ціни на товар в тіньовому секторі економіки.

Рисунок 2.1 – Ціноутворення в тіньовому секторі економіки
по Боулдінгу К. (джерело: сформовано на підставі [172])

Подальший розвиток досліджень в даному напрямку отримав в роботі Плюмтре А. «Теорія чорних ринків» [200]. Згідно з його думкою ціни на товари та обсяг їх продажів в тіньовому секторі економіки будуть вищими ніж в моделі Боулдинга К. через те, що він при аналізі не врахував наступні передумови:

- лише незначна частина споживчих витрат витрачається на товари, які продаються в тіньовому секторі економіки;
- споживачі, які придбали товар за встановленою державою ціною в легальному секторі економіки, не можуть перепродавати його в тіньовому секторі економіки за вищою ціною.

Згідно Плюмтре А., якщо в легальному секторі економіки товар буде розподілятися за встановленою державою ціною (P_1) тільки між бідними, тоді багаті будуть вимушені придбати товар в тіньовому секторі економіки за цінами вищими, ніж вони готові були би заплатити в умовах досконалої конкуренції (P_0). Наслідком цього буде зростання ціни (P_2) на даний товар у тіньовому секторі економіки. Тому крива попиту (D_{SH}) в тіньовому секторі економіки буде проходити над кривою попиту (D_L) в умовах досконалої конкуренції (рис. 2.2.). Висновки по його моделі зводилися до наступного:

- при існуванні перепродажу товарів проданих за цінами встановленими державою крива тіньового попиту будить збігатися з кривою легального попиту в умовах досконалої конкуренції;

- при відсутності перепродажу крива тіньового попиту буде збігатися з кривою легального попиту в умовах досконалої конкуренції при будь-якій ціні, по якій жодне домогосподарство не отримає по державним каналам розподілу більше своєї норми споживання;

- крива тіньового попиту розташовується вище кривою легального попиту в умовах досконалої конкуренції при будь-якій ціні, по якій будь-який споживач отримає по каналах офіційного розподілу більше своєї норми споживання.

Висновки отримані Плюмтре А. отримали назву «ефект Плюмтре». На рис. 2.2 показана графічна модель ринкової рівноваги в економіці з урахуванням тіньового сектора економіки з урахуванням цього ефекту.

Висновки Плюмтре А. все ж недостатньо вірні. Товари, на які держава встановлює ціни – це товари першої необхідності (їжа, одяг, паливо, комунальні послуги). Тобто товари, на які витрачається значна частина доходів основної частини домогосподарств. Відповідно до закону Енгеля, витрати на дані товари займають велику долу в бюджетах небагатих домогосподарств і зміна цін та рівня доходів не вплине на величину їх споживання. Звідси витікає, що передумова, о лише незначній частині споживчих витрат, які витрачаються на товари, які продаються в тіньовому

секторі економіки, виглядає сумнівною. Сумнівів викликає, і передумова про відсутність перепродажу, враховуючи низький рівень доходів домогосподарств і можливість їх підвищити за рахунок перепродажу даних товарів в тіньовій економіці. Якщо виробники товарів можуть знайти на них покупців у тіньовій економіці, то і домогосподарства, постійно контактуючи один з одним, так само зможуть брати участь у їх перепродажу в тіньовому секторі економіки.

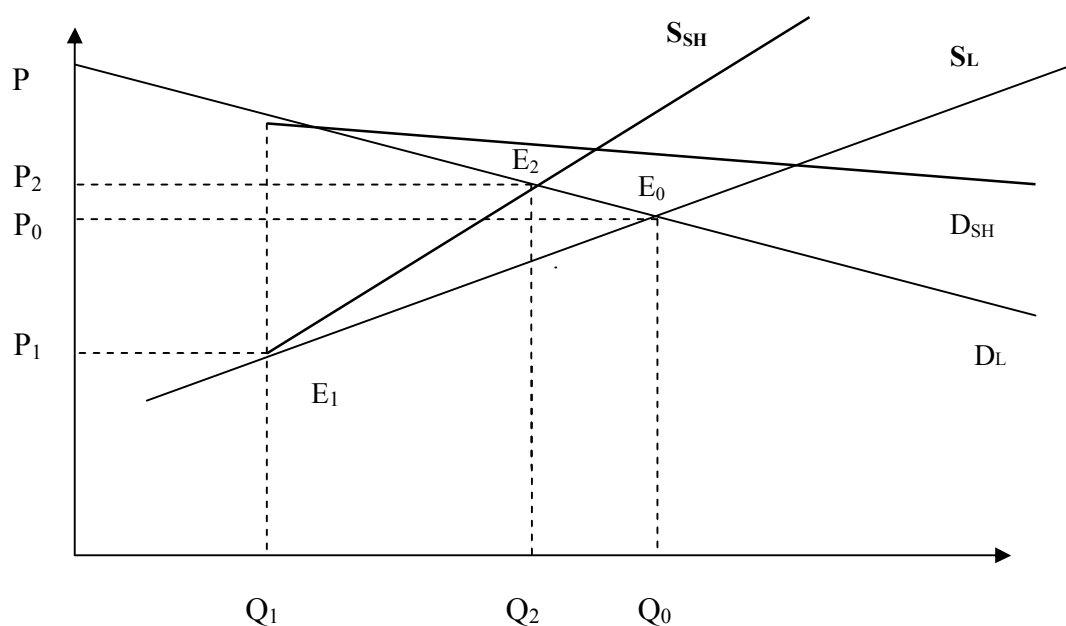

Рисунок 2.2 – Ціноутворення в тіньовому секторі економіки по Плюмтре А.

(джерело: сформовано на підставі [200])

Подальше дослідження продовжив Дас Гупта А., який звернув увагу на те, що сукупна пропозиція в легальному секторі економіки залежить від цін і ступеня обмежень продажів в тіньовому секторі економіки [177]. При зростанні цін на товари в тіньовому секторі економіки відбувається відтік товарів із легального сектору в тіньовий сектор економіки. Це буде знижувати пропозицію товарів в легальному секторі економіки.

Подальший розвиток дослідження даного питання знайшов в роботі Бронфінбренера М. [173]. Він встановив, що модель досконалої конкуренції не підходить для аналізу наслідків скасування державного регулювання цін.

Тому що в галузях, де здійснюється державний контроль над цінами, пропозиція в значній мірі монополізована. В даному випадку скасування державного регулювання цін призведе до скорочення пропозиції і підвищення цін. Грунтуючись на думку Робінсон Дж. про те, що до надмірного попиту призводить встановлення державою ціни нижче граничних витрат, Бронфінбренер М. показав, що основою тіньового сектора економіки служить незадоволений попит. Таким чином, проста модель Боулдінга К., що лежить в основі первинного аналізу тіньової економіки, є цілком коректною та використовуваною і в наші дні.

Розглянемо вплив зміни податків і корупції на механізм взаємодії легального і тіньового секторів економіки. Для спрощення аналізу встановимо припущення:

1. В ціні товарів легального сектору економіки відсутня корупційна складова.

2. Аналізу поведінки підприємців заснований на теорії раціональної поведінки. Раціональна поведінка означає, що підприємці при прийнятті інвестиційних рішень, вирішуючи якому сектору віддати перевагу легальному або тіньовому, орієнтуються на максимізацію своїх доходів.

3. Підприємці можуть достатньо швидко переорієнтовувати виробництво та продажі між легальним і тіньовим секторами економіки.

4. Не враховуємо вплив фактору ризику на вибір підприємцями того чи іншого сектору економіки.

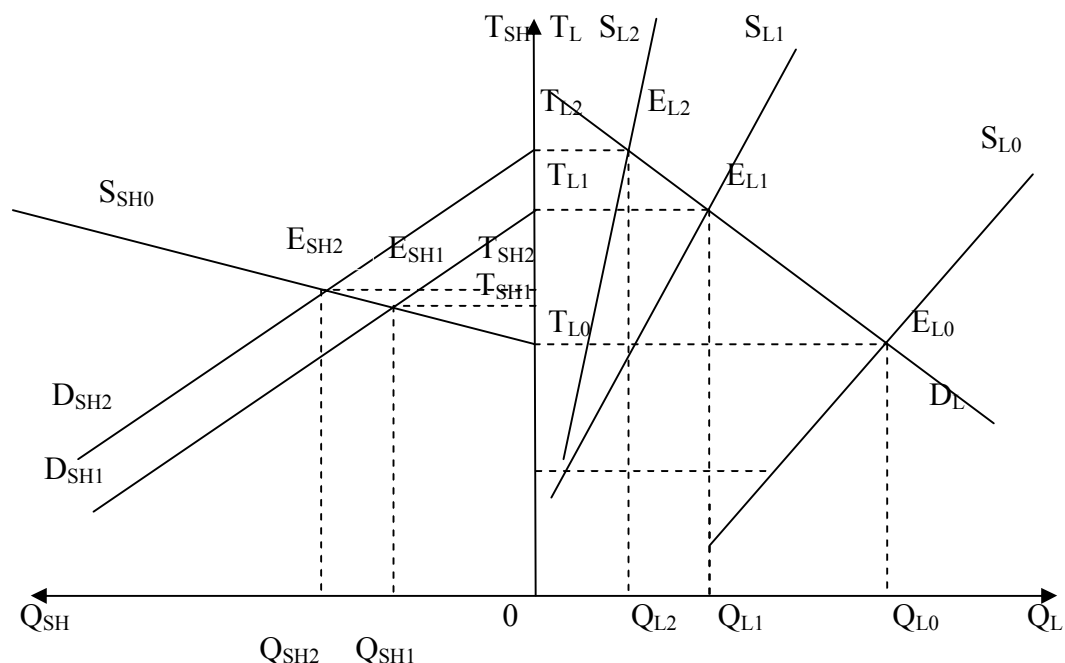
Попит в легальному секторі економіки знаходиться в зворотній залежності від рівня оподаткування в легальному секторі економіки і в прямій залежності від рівня корупції в тіньовій економіці. Чим більше різниця між загальним рівнем оподаткування і рівнем корупції (під ним будимо розуміти частку хабарів та «відкатів» в ціні продукції), тим сильніше стимули у господарюючих суб'єктів перейти з легального сектора в тіньовий сектор економіки. Поведінка підприємців які максимізують свій прибуток, виражається в такій пропозиції товарів в легальному секторі економіки, яка

обернено пропорційно пов'язана з рівнем оподаткування в легальному секторі економіки (чим вище рівень оподаткування, тим нижче пропозиція товарів у легальному секторі економіки) і прямо пропорційно з рівнем корупції в тіньовому секторі економіки (чим нижче рівень корупції, тим вище пропозиція товарів у тіньовому секторі економіки).

При рівні оподаткування рівному нулю (T_{L0}) відсутній тіньовий сектор економіки, так як всі операції проводяться в легальному секторі економіки (рис. 2.3). Рівень пропозиції буде, дорівнюватись Q_{L0} . Економіка буде перебувати в стані рівноваги в точці E_{L0} . Якщо вводяться податки (T_{L1}), то ціна на товари в легальному секторі економіки підвищується. При цьому попит на них знижується до величини Q_{L1} . Крива пропозиції зміщується в положення S_{L1} і рівновага досягається в новій точці E_{L1} , при цьому $Q_{L1} < Q_{L0}$, при цьому одночасно з'являється і починає зростати попит на товари в тіньовому секторі економіки. Пропозиція в легальному секторі економіки зменшується на користь товарів у тіньовому секторі економіки. У тіньовому секторі економіки з'являється попит і обсяг тіньової пропозиції збільшується до величини Q_{SH1} , при рівні корупції T_{SH1} (при цьому $T_{SH1} < T_{L1}$). Рівновага в тіньовому секторі економіки досягається в точці E_{SH1} .

Підприємці використовують різницю в цінах, яка утворилася через те, що загальний рівень оподаткування вище рівня корупції ($T_{SH1} < T_{L1}$) у своїх інтересах – максимізуючи прибуток. Вони переміщують частину свого виробництва і реалізації товарів з легального сектору економіки в тіньовий сектор економіки. Крім того з'являються підприємці, які готові працювати лише в тіньовому секторі економіки. При цьому знижується ефективність виробництва в легальному секторі економіки внаслідок перетока ресурсів в тіньовий сектор економіки, зниження ефекту масштабу виробництва, зростання витрат, зниження норми та маси прибутку. Як наслідок знижуються доходи держави. Щоби компенсувати їх держава підвищує податки та збори до величини T_{L2} , що в свою чергу призводить до зростання цін на товари в легальному секторі економіки, що призводить до зниження

попиту на них до величини Q_{L2} . Крива пропозиції зміщується в положення S_{L2} і рівновага досягається в новій точці E_{L2} , при цьому $Q_{L2} < Q_{L1}$, це в свою чергу призведе до зростання попиту на товари в тіньовому секторі економіки. Крива тіньового попиту зміщується з положення D_{SH1} в положення D_{SH2} . Обсяг тіньової пропозиції збільшується з величини Q_{SH1} до величини Q_{SH2} , при цьому рівень корупційної складової також трохи зростає до рівня T_{SH2} (при цьому $T_{SH2} < T_{L2}$) і рівновага в тіньовому секторі економіки досягне в новій точці E_{SH2} .

S_L – пропозиція в легальному секторі економіки; D_L – попит в легальному секторі економіки; S_{SH} – пропозиція в тіньовому секторі економіки; D_{SH} – попит в тіньовому секторі економіки; T_{SH} – рівень корупції в економіці; T_L – загальний рівень податкового навантаження в легальному секторі; Q_{L0} , Q_{L1} , Q_{L2} – обсяги пропозиції в легальному секторі економіки; Q_{SH1} , Q_{SH2} – обсяги пропозиції в тіньовому секторі економіки.

Рисунок 2.3 – Вплив рівня оподаткування і корупції на легальний і тіньовий сектора економіки (джерело: власна розробка)

Розглянемо вплив рівня оподаткування і ризику бути виявленим на вибор сектора для здійснення підприємницької діяльності (рис. 2.4.). Зростання тіньового сектора економіки в даному випадку буде залежати в від

двох факторів: по-перше, від рівня оподаткування; по-друге, від рівня ризику роботи в тіншовому секторі економіки.

Пропозиція в тіншовому секторі економіки (S_{SH}) прямо залежить від рівня корупції в економіці (T_{SH}), яка, в свою чергу, залежить від рівня додаткового прибутку зв'язаного з ризиком при порушенні діючого законодавства. Нижня межа пропозиції в тіншовому секторі економіки визначається нульовою ставкою оподаткування в легальному секторі економіки (виключення складають злочинні співтовариства, які можуть перешкоджати бажанню підприємців перейти з тіншового в легальний сектор економіки). Офіційний рівень оподаткування є верхньою межею попиту T_{L1} в тіншовій економіці.

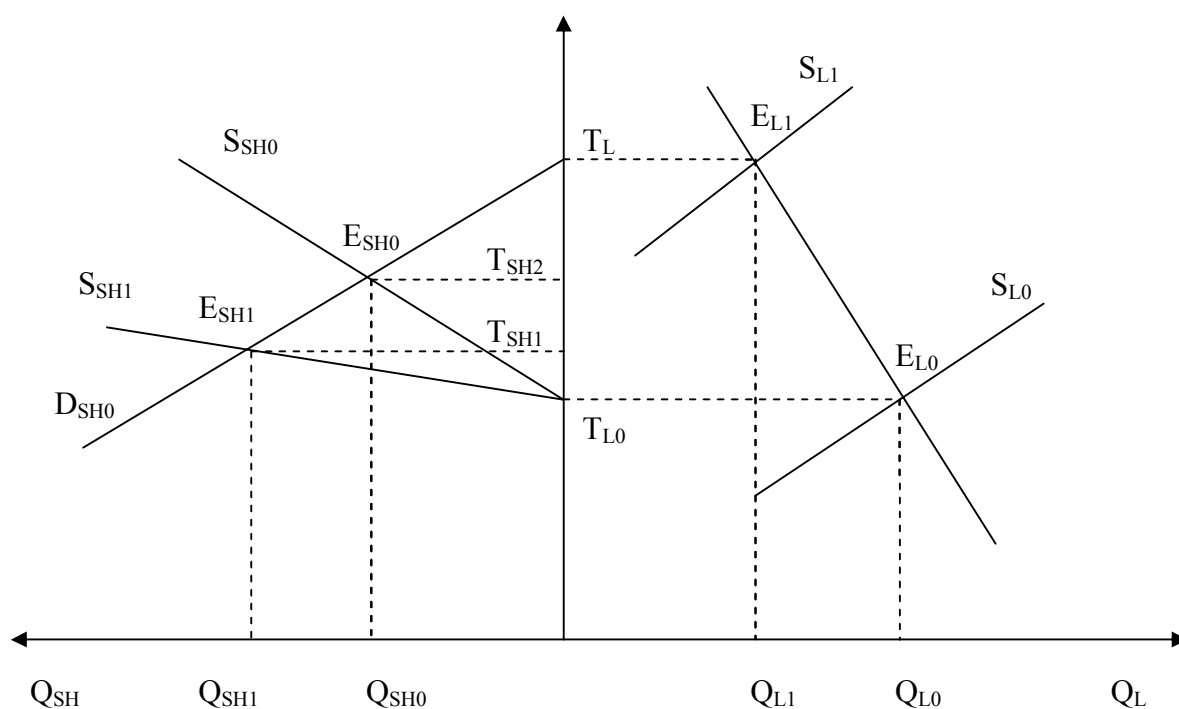

Рисунок 2.4 – Вплив ризику бути виявленим на легальний і тіншовий сектора економіки (джерело: власна розробка)

Якщо рівень оподаткування буде пропорційним доходу, то йому буде відповідати крива пропозиції S_{L0} . При зростанні рівня оподаткування з T_{L0} до T_{L1} обсяг пропозицій в легальному секторі зменшиться з Q_{L0} до Q_{L1} , і крива пропозиції зрушиться в положення S_{L1} . Це веде не тільки до меншого

скорочення пропозиції в порівнянні з S_{L2} ($Q_{L0} > Q_{L1}$), але також збільшує потенційну ціну пропозиції в тіньовому секторі економіки (при рівновазі в точці E_{L1} ($T_{L1} > T_{L0}$)). Як результат крива пропозиції в тіньовому секторі економіки зрушиться з положення S_{SH0} в положення S_{SH1} і складе Q_{SH1} .

Якщо через ослаблення контролю з боку контролюючих органів або зменшення штрафних санкцій ризик буде знижуватися, це буде сприяти зростанню пропозиції в тіньовому секторі економіки до S_{SH3} . Якщо рівень оподаткування будить бути еластичним, то це призведе до зниження рівня корупції в тіньовому секторі економіки ($T_{SH1} > T_{SH2}$) і до зростання пропозиції в тіньовому секторі економіки, рівновага встановиться в точці E_{SH2} ($Q_{SH2} > Q_{SH1}$).

Таким чином, у ринковій економіці зростання рівня оподаткування не підриває економічну структуру економіки. Ціновий механізм продовжує працювати, але змінюється співвідношення між легальним і тіньовим секторами економіки. До того ж цей процес може спричинити зниження економічної ефективності функціонування економіки. Зміна рівня оподаткування змінює співвідношення цін на товари в легальному і тіньовому секторах економіки, а також міжсекторний розподіл ресурсів в економіці (праці, землі, капіталу), відповідно ресурси виведені у тіньовий сектор недоотримає легальний сектор економіки. Таким чином, легальний і тіньовий сектора економіки перебувають у взаємозв'язку, тобто тіньовий сектор економіки розквітає, коли легальний сектор перебуває в застої і навпаки. Економіка в даному випадку буде характеризуватись структурною деформацією, але при цьому збереже загальну рівновагу, поки тіньовий сектор економіки не перевищить граничне значення для даної конкретної економіки країни.

Таким чином, можна говорити про можливі помилки в державній макроекономічній політиці через деформацію основних макроекономічних показників, деформацію та зниження ефективності ринкового механізму, порушення режиму конкуренції в економіці. Збитки, які несуть підприємці,

що працюють у легальному секторі економіки, чинять негативний вплив на зростання національної економіки (недоотриманий прибуток, зниження інвестицій на оновлення та модернізацію виробництва, скорочення бази оподаткування через зниження обсягу продажів тощо).

Використовуючи графічну модель, відобразимо збиток у вигляді зниження податкових надходжень, які несе держава від існування тіньового сектора економіки (рис. 2.5).

В умовах двухсекторної економіки (легальний та тіньовий сектори), як вже відзначали раніше, буде існувати дві криві пропозиції. S_L – пропозиція легального сектора економіки, якому буде відповідати точка рівноваги E_0 (з характеристиками Q_L і P_L).

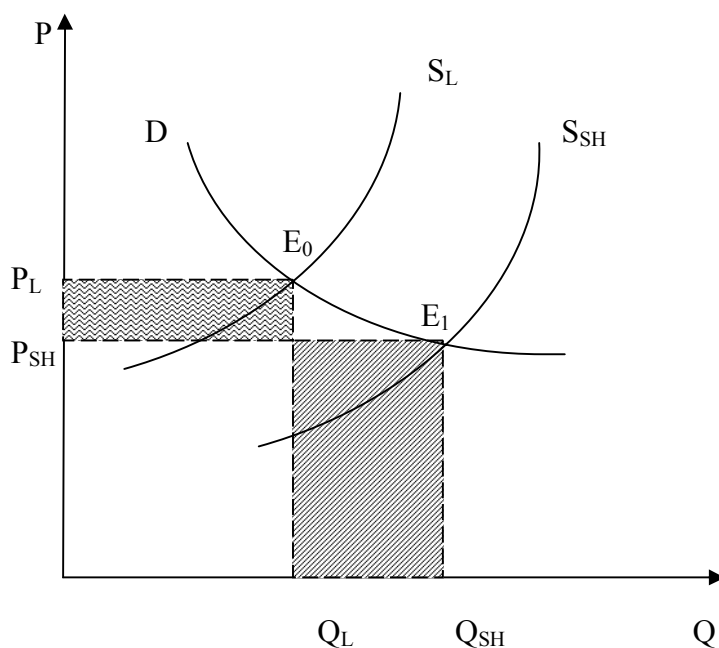

Рисунок 2.5 – Збиток держави (зниження податкових надходжень) при існуванні тіньового сектора економіки (джерело: сформовано на підставі [86])

З появою підприємців, які хочуть максимізувати свій прибуток за рахунок несплати податків, виникає тіньовий сектор економіки і з'являється друга крива пропозиції S_{SH} (пропозиція тіньового сектора економіки), яка розташована правіше кривої пропозиції легального сектора економіки.

Відповідно, покупці діючи раціонально, будуть віддавати перевагу та купувати товари за нижчою ціною P_{SH} в тіньовому секторі, ніж за більш високу ціну P_L в легальному секторі економіки. Виникає друга точка рівноваги в економіці E_1 (з характеристиками Q_{SH} і P_{SH}).

Таким чином, підприємці, що функціонують у тіньовій економіці, отримують надприбуток за рахунок несплати податків. Завдяки чому зможуть продавати більшу кількість товарів за нижчою ціною порівняно з підприємцями, функціонуючими в легальному секторі економіки. Від такого стану справ виграють і покупець і продавець. Але в даній ситуації стороною, що програла, є держава. Внаслідок продажу товарів у тіньовому секторі економіки держава недоотримає доходи від податків і зборів, а вони є основним джерелом доходної частини державного бюджету. Якщо уявити ринкову ціну у вигляді рівності $P_L = P_{SH} + T_L$, то сумарні втрати будуть у вигляді:

- прямих – недоотримані податкові відрахування $P_L - P_{SH}$;
- непрямих – потенційних податків з доходів тіньового сектора економіки за рахунок додаткового випуску продукції $Q_{SH} - O_L$.
- в середньо- і довгостроковій перспективі, як продавці, так і покупці відчують негативні наслідки від зниження надходжень до державного бюджету у вигляді зниження соціальних витрат держави, зростання корупції, невиконання державою частини своїх суспільних функцій тощо.

Таким чином, збільшення масштабів тіньової економіки визиває зміни у економічній політиці держави. Скорочення легальної економіки призводить до зменшення надходжень податкових платежів до держбюджету. Зменшення ресурсів, що є у розпорядженні держави проявляється у збільшенні адміністративного тиску на бізнес, зростанні загального рівня оподаткування, зростанні числа суб'єктів державного контролю. Контроль з боку держави приймає гіпертрофовані форми. У свою чергу зростання числа суб'єктів державного контролю призводить до необхідності пошуку нових суб'єктів контролю. Зростання органів контролю призводить до зниження

активності в легальному секторі економіки і, як наслідок, до скорочення обсягу виробництва в легальному секторі економіки і збільшенні у тіньовому секторі економіки. Економіка потрапляє в замкнуте коло. Аналіз механізму функціонування тіньової економіки дозволяє зробити висновок про безпосередній взаємозв'язок процесів що проходять в легальній економіці з процесами, що відбуваються в тіньовій економіці.

2.2 Аналіз методів оцінки тіньової економіки

Проблема визначення розмірів тіньової економіки виникла одночасно з виникненням самого цього поняття. Однак аж до сьогодні не з'явилося єдиної методики оцінки розмірів тіньової економіки, яка б абсолютно точно визначала частку тіньової економіки у ВВП країни й застосовувалася у всіх країнах світу. Через це неможливо адекватно порівняти рівень тінізації економіки характерний для різних країн світу. Але без достовірної та повної оцінки розмірів тіньової економіки неможливо здійснювати ефективну державну економічну політику й прогнозувати розвиток економіки країни. Тому вимір тіньової економіки є однією із пріоритетних завдань, які стоять перед урядом будь-якої країни.

Основним інструментом оцінки макроекономічних показників держави є Система національних рахунків (СНР). У перших версіях СНР (розроблених ООН, Евростатом та іншими міжнародними організаціями) тіньова економіка не враховувалася при розрахунках макроекономічних показників. Тільки у версії СНР від 1993 р. при розрахунках макроекономічних показників рекомендується враховувати розміри тіньової економіки [197]. Однак СНР (SNA93) та європейська СНР (ESA95) [170; 171; 197] не містять і не дають рекомендації щодо застосування якоїсь певної методики розрахунку рівня тіньової економіки. Таким чином, СНР лише декларує необхідність обліку тіньової економіки при розрахунках

макроекономічних показників, віддаючи розробку методики в руки державних органів окремих країн, що ускладнює порівняння рівня тіньової економіки між країнами. Відзначимо, що методи, які використовувалися при оцінці рівня тіньової економіки, не повинні суперечити поняттям і методиці, на підставі яких побудована СНР.

Як відомо, домогосподарства та юридичні особи, які працюють в тіньовому секторі економіки, приймають значні зусилля, для того щоб уникнути обліку, контролю та реєстрації своїх угод. Це сильно ускладнює точне визначення масштабів тіньової економіки. Із середини ХХ ст. робились спроби розв'язати дану проблему. Однак тому, що дотепер немає єдиної думки щодо природи тіньової економіки, то й не вдається виробити єдиний універсальний метод визначення масштабів тіньової економіки. Наслідком багатогранності тіньової економіки є й різноманіття методів її вимірювання. Значна кількість методів вимірювання тіньової економіки є наслідком значної складності даного предмета дослідження. Дотепер не вдається розробити єдиний універсальний метод розрахунків її розмірів.

Універсального методу визначення розмірів тіньової економіки дотепер не створено. Розглянемо найпоширеніші методи оцінки її розмірів, їх переваги та обмеження. При цьому відзначимо, що жоден з них не дозволяє одержати абсолютно точну оцінку розмірів тіньової економіки [83].

Згрупуємо основні методи (рис. 2.6). Метод багатократні індикатори багатократні причини (МІМІС-метод) виділимо в окрему групу, хоча він формально й відноситься до непрямих, але може використовувати інформацію отриману прямими методами.

1. Першою групою методів є прямі методи оцінки рівня тіньової економіки. Прямі методи засновані на інформації про не задекларований дохід. Виділимо три основні методи: а) анкетне опитування; б) невідповідність між доходами та витратами фірм та домогосподарств; в) метод експертних оцінок.

А. Метод анкетного опитування. Використовуються спеціально

розроблені типові анкети для добровільної відповіді респондентів на поставлені питання.

Рисунок 2.6 – Основні методи вимірювання рівня тіньової економіки
(джерело: складено автором)

Переваги методу: одержання детальної інформації про структуру тіньової економіки, можна зафіксувати мінімальний рівень тіньової економіки (характерний лише для домогосподарств).

Недоліки методу: отримана інформація сильно залежить від способу формулювання питань в анкеті; заниження обсягів тіньової економіки; не виявляються всі прояви тіньової економіки, тому що враховуються тільки ті прояви, які формулюються в анкеті; сильна залежність результатів від вибору респондентів.

Б. Метод, що базується на невідповідності між величиною доходів, наданих підприємствами і домогосподарствами в податкові органи й вибірковими перевірками отриманих доходів податковими органами.

Спочатку даний метод було призначено для виявлення та вимірювання доходів приховуваних від оподаткування. Надалі він став використовуватися і як метод вимірювання тіньової економіки. При розбіжності отриманих даних між фактичними й задекларованими доходами судять про долю прихованих доходів у загальному обсязі доходів, і, таким чином, про масштаби тіньової економіки.

Недоліки методу: застосування даного методу сильно різниться між країнами; не враховує суб'єктів господарювання, що не реєструють свою діяльність; занижує оцінки рівня тіньової економіки; оцінка залежить від використовуваних методів податкових перевірок, рівня розвитку податкової системи, правової бази; охоплює тільки частину тіньової економіки.

В. Метод експертних оцінок. Даний метод базується на залученні до оцінки розмірів тіньової економіки експертів-практиків, які оцінюють її рівень на підставі особистого досвіду, який вони отримують займаючись господарською діяльністю. Має надзвичайно широку область застосування та є одним з найпоширеніших методів оцінки рівня тіньової економіки.

Переваги методу: теоретичні та практичні знання експерта значно підвищують якість кінцевого результату в порівнянні зі строгими алгоритмами розрахунків характерними для більшості непрямих методів.

Недоліки методу: експерт із високою точністю може визначити рівень тіньової економіки тільки в галузі, де він безпосередньо працює, при цьому оцінка в інших галузях і в економіці в цілому не буде відповідати дійсності; схильний до суб'єктивізму експерта.

Таким чином, істотною перевагою прямих методів є можливість уникнути складностей пов'язаних з агрегуванням показників, а також вони можуть забезпечити детальну інформацію про дії в тіньовій економіці, її структуру, форми прояву та склад тих, хто в ній працює. Однак загальними недоліками вищенаведених методів є те, що вони:

– не дозволяють точно оцінити розмір тіньової економіки, а дають тільки оціночні показники;

– не можуть оцінити всі дії та доходи, одержувані в тіньовій економіці, тому для них характерні більш низькі оцінки розмірів тіньової економіки (виключення експертний метод) у порівнянні з іншими методами;

– нездатні (принаймні на цей час) забезпечити оцінку розвитку та росту тіньової економіки на середньо - та довгостроковий період (виключення експертний метод);

– труднощі з достовірності зібраної інформації.

Використовуючи тільки прямі методи вимірювання тіньової економіки неможливо точно оцінити її масштаби. Виникає об'єктивна необхідність у використанні непрямих методів.

2. Другою групою методів є непрямі методи оцінки тіньової економіки. Непрямі методи намагаються визначити розмір тіньової економіки, вимірюючи «сліди», які вона залишає в офіційній статистиці. Тобто, дані методи є макроекономічними й використовують різні економічні показники, які відображені в офіційній статистиці, даних збираних податковими і фінансовими органами, які містять інформацію про розвиток тіньової економіки (через часовий інтервал). Розглянемо тільки найпоширеніші непрямі методи оцінки тіньової економіки. Виділимо п'ять основних непрямих методів визначення розміру тіньової економіки:

А. Невідповідність між оцінками ВВП методами потоку доходів і потоку видатків.

Б. Невідповідність між офіційною величиною зайнятості і фактичною зайнятістю.

В. Операційний метод (або метод угод).

Г. Метод попиту на гроші.

Д. Метод фізичного вкладу.

Розглянемо дані методи.

А. Метод розбіжностей (невідповідність між оцінками ВВП за потоком доходів і потоком видатків). Даний метод реалізується в межах СНР. Порівнюється ВВП, розрахований як сума всіх доходів, із ВВП,

розрахованим як сума всіх видатків. ВВП розрахований цими методами за певний період часу повинні бути рівними. Припускають, що платники податків схильні приховувати від органів оподаткування частину доходів. У той час як видатки менше схильні до цього. Таким чином, якщо платники податків приховують частину доходів, то ВВП розрахований по видатках буде перевищувати ВВП розрахований по доходах. Така розбіжність може бути інтерпретована, як прихована діяльність у тіньовій економіці.

Перевагою даного методу є використання макроекономічного показника ВВП з СНР, який використовується в більшості країн світу. Це дозволяє проводити порівняльну оцінку рівня тіньової економіки в різних країнах.

Недоліками даного методу є:

- невідповідність може виникнути не тільки через існування тіньової економіки, але також і через помилки в статистичних вимірах або особливостях методології розрахунків;

- враховуються тільки приховувані від оподаткування доходи, які потім проявляються у видатках, але не всі доходи отримані в тіньовій економіці автоматично стають видатками в легальній економіці;

- викликає сумнів припущення про те, що оцінка по доходах неповна через приховування їх розмірів, а оцінка по видатках практично точно визначає сукупний обсяг видатків (так як в сукупних видатках не відбивається тіньова реалізація продукції);

- не може застосовуватись, якщо доходи перевищують видатки.

Таким чином, даному методу характерна досить низька точність оцінок тіньової економіки і їх недостатня надійність.

Б. Метод по показнику зайнятості (невідповідність між офіційною величиною зайнятості й фактичною зайнятістю). Даний метод ґрунтується на розбіжності між фактичним і офіційно зареєстрованим рівнем зайнятості. Якщо прийняти ситуацію повної зайнятості за постійну величину, то рівень зайнятості який знижується в легальному секторі економіки, може бути

інтерпретований як індикатор збільшення активності в тіньовому секторі економіки.

В основі методу лежить вибіркоче обстеження домогосподарств, при якому упор робиться не на доходах, а на кількості годин відпрацьованих у тій чи іншій галузі економіки. При цьому враховуються витрати робочого часу при роботі на будь-яких підприємствах: індивідуальних, дрібних, середніх, великих. Далі дана інформація перераховується в середні відпрацьовані людино-години. Одночасно обстежуються і підприємства для з'ясування середньо галузевого виробітку і відпрацьованого часу. Далі, використовуючи дані про відпрацьований час і продуктивність праці, оцінюється валовий випуск продукції і вироблена додана вартість із урахуванням зайнятості в тіньовому секторі економіки. Наслідок – виявлення додаткових доходів досліджуваних секторів економіки. Внаслідок цього є можливість досить точного та об'єктивного коректування ВВП.

Переваги методу:

- можливість виявлення обсягів прихованого від державних органів виробництва продукції;

- визначається прихований реальний сектор тіньової економіки.

Недоліками даного методу є:

- на зниження рівня зайнятості впливають і інші фактори, окрім тіньової економіки;

- не враховується таке явище як фіктивна зайнятість, коли робітник офіційно зайнятий на підприємстві, але фактично не працює на ньому (така зайнятість була характерна для економіки України в перші роки після здобуття країною незалежності);

- працівники можуть одночасно працювати як у тіньовому, так і в легальному секторі економіки;

- важко доказове припущення про те, що рівень продуктивності праці в легальному секторі економіки відповідає рівню продуктивності праці в тіньовому секторі економіки;

– сумнівна також можливість ситуації повної зайнятості та нульового рівня тіньової економіки при ній (або за базовий рівень потрібно брати рівень тіньової економіки, розрахований іншим методом, що буде знижувати якість оцінки).

Наслідком недоліків є те, що оцінки тіньової економіки, використовуючи даний метод, можуть розглядатися як незначні індикатори розміру та розвитку тіньової економіки.

В. Метод угод (транзакцій) (або операційний метод). Даний метод був розвинений Фейгом Е. [180; 182; 183]. У даному методі приймається припущення, що є постійне співвідношення між обсягом операційного та офіційного ВВП. Про зростання масштабів тіньової економіки свідчить збільшення цього співвідношення.

Обсяг повного ВВП ($P \cdot Q$) розраховується з використанням рівняння Фішера, щодо кількості грошей в обігу:

$$M \cdot V = P \cdot Q, \quad (2.1)$$

де M – гроші (готівка плюс депозити до запитання);

V – швидкість обороту грошей;

P – ціна угоди;

Q – кількість угод.

Фейг Е. спробував оцінити повний обсяг ВВП (що включає й тіньову економіку) на основі оцінки рівня транзакцій (повних угод) отриманих з даного рівняння. Щоб розрахувати рівень ВВП створеного в тіньовій економіці він віднімає офіційний ВВП (який не включає тіньову економіку) з отриманого повного номінального ВВП.

При цьому Е. Фейг робить припущення:

– про швидкість обороту готівки (він припускає, що вона в тіньовому секторі економіці на 10% вище, ніж у легальному секторі економіки [48]);

– про відносини між повною вартістю угод ($P \cdot Q$) і повного номінального ВВП;

– приймається припущення про базисний рік, у якому не існує тіньової економіки.

Таким чином, обсяг ВВП створюваний у тіньовій економіці розраховується по формулі:

$$\text{ВВП}_{\text{SH}} = P \cdot Q \cdot (\text{ВВП}_{\text{BASE}} / (P \cdot Q_{\text{BASE}})) - \text{ВВП}, \quad (2.2)$$

де ВВП_{SH} – ВВП створюваний у тіньовому секторі економіки;

ВВП – ВВП офіційно розрахований у розглянутому періоді;

BASE – базисний період.

Недоліками даного методу є:

– припущення про базисний рік, у якому не існує тіньової економіки (сумнівно існування такої ситуації в країні з ринковою економікою);

– щоб одержати надійні оцінки, необхідно мати точні дані про кількість та обсяг угод і їх повну вартість (це особливо важко досягти для угод з готівкою, тому що вони можуть не відображатися в статистичній звітності);

– є сумнівним припущення, що всі зміни у відношенні між повним номінальним ВВП і офіційним ВВП відбуваються через тіньову економіку;

– не враховуються такі платіжні інструменти, як кредитні картки;

– високий рівень оцінки тіньової економіки в порівнянні з іншими методами (наприклад, оцінка тіньової економіки даним методом приблизно в 2 рази перевищує оцінку отриману за методом Гутмана П. [48]).

Хоча цей підхід теоретично привабливий, емпіричні вимоги, необхідні для одержання надійних оцінок важко здійсненні. При його застосуванні визначення масштабу тіньової економіки може значно відрізнятись від дійсних величин.

Г. Монетарні методи. Основу методів, які входять у даний підхід, становить припущення про те, що при здійсненні угод у тіньовій економіці віддають перевагу готівці, щоб уникнути уваги з боку податкових органів. Це в підсумку приводить до збільшення потреби в готівці в порівнянні з тою

сумою, яка необхідна виходячи з економічного росту легальної економіки. Тобто, головним фактором при оцінці рівня тіньової економіки буде не пояснений економічним ростом попит на готівку. Розглянемо деякі методи, що найбільше повно реалізують ідеї даного підходу.

1. Метод попиту на гроші (співвідношення готівки та банківських депозитів). Даний метод має безліч варіацій і є одним з найпоширеніших при оцінці рівня тіньової економіки. Розглянемо деякі з них.

1.1. Гутман П. звернув увагу на те, що співвідношення готівки до банківських депозитів зростає [187]. При цьому обсяг готівки зростає більш швидкими темпами, ніж сукупний обсяг банківських депозитів. Потрібно відзначити, що паралельно даному процесу відбувався процес витіснення готівки з обігу іншими платіжними інструментами (чеки, кредитні картки та ін.). Пояснення цьому Гутман П. знайшов в існуванні тіньової економіки:

$$\text{ВВП}_{\text{SH}} = \text{ВВП} \cdot (1-f)/f, \quad (2.3)$$

$$f = (D/M_1)/(D/M_1)_{\text{BASE}}, \quad (2.4)$$

$$D/M_1 = 1/(1+C/D), \quad (2.5)$$

$$M_1 = C + D, \quad (2.6)$$

де ВВП_{SH} – ВВП створюється в тіньовому секторі економіки;

ВВП – ВВП офіційно розрахований в аналізованому періоді;

D – банківські депозити до запитання;

C – готівка яка знаходиться в обороті поза банківською системою;

M_1 – готівка + чеки + кошти на поточних рахунках в банках + банківські депозити до запитання.

При розрахунках Гутман П. виходив з наступних припущень:

– усі розрахунки в тіньовому секторі економіки проводяться готівкою;

– швидкість обігу грошей у тіньовому секторі економіці така ж, як і в легальному секторі економіки;

– співвідношення між готівкою та банківськими депозитами залишається незмінним;

– нормальне співвідношення готівки та банківських депозитів до запитання існувало в певний базисний період;

– у базисний період не існувало тіньової економіки.

Недоліками даного методу є:

– викликає сумнів припущення про однакову швидкість обігу грошей, як в офіційному, так і в тіньовому секторі економіки;

– спірним є припущення про те, що співвідношення готівки та банківських депозитів змінюється винятково через ріст попиту на готівку з боку тіньового сектору економіки. Можна припустити зворотне: до зміни їх співвідношення приводить повільний ріст попиту на банківські депозити, а не надзвичайно швидкий ріст попиту на готівку [48];

– міждержавні порівняльні оцінки рівня тіньової економіки ускладнені через особливості національних банківських систем, національної політики в банківській сфері, різноманітності типів вкладів у різних країнах (необхідні уточнення, що одні типи вкладів у країні А приблизно аналогічні іншим типам вкладів у країні Б) та інших факторів;

– безліч факторів, ніяк не пов'язаних з тіньовою економікою можуть впливати на співвідношення готівки та банківських депозитів. Наприклад: рівень розвитку та особливості національної банківської системи, психологія домогосподарств тощо;

– викликає сумнів припущення про нульовий рівень тіньової економіки у базисному році;

– не всі угоди в тіньовій економіці сплачуються готівкою (повний розмір тіньової економіки (включаючи бартер) може таким чином бути ще більшим, ніж оцінений);

– якщо готівка є вільно конвертованою (тим більше резервною валютою), значна її частина буде використовуватися в економіках інших країн (де національні грошові одиниці не є вільно конвертованими) для

обслуговування угод у тіньовій економіці.

1.2. Танзи В. для обчислення тіньової економіки економетрично оцінив функцію попиту на гроші для США за період 1929 – 1980 рр. [210; 211].

Його підхід припускає, що тіньові (або приховані) угоди здійснюються у готівковій формі, щоб не залишати ніяких помітних наслідків для податкових органів. Звідси випливає, що збільшення в розмірі тіньової економіки, відповідно збільшує попит на гроші.

Щоб ізолювати кінцевий додатковий попит на гроші, рівняння попиту на гроші економетрично оцінюється через якийсь час. Враховуються усі звичайні фактори. Наприклад, збільшення доходів, відсоткових ставок по депозитах тощо. В подальших удосконаленнях методу додатково в рівняння оцінки містили такі змінні, як пряме і непряме оподаткування, державне регулювання і складність податкової системи. Дані фактори приймаються, як головні фактори, які змушують людей працювати в тіньовій економіці. Додаткове збільшення кількості грошей, не пояснене вищезгаданими факторами, приписується податковому тягарю, який збільшується, а також іншим факторам, які стимулюють працювати в тіньовій економіці.

Основне рівняння регресу для попиту на валюту, запропонованого Танзі, є наступним:

$$\ln(C/M_2)_t = \beta_0 + \beta_1 \ln(1 + TW)_t + \beta_2 \ln(WS/Y)_t + \beta_3 \ln R_t + \beta_4 \ln(Y/N)_t + u_t$$

$$\beta_1 > 0, \beta_2 > 0, \beta_3 < 0, \beta_4 > 0, \quad (2.7)$$

де C/M_2 – відношення готівки і депозитних рахунків;

TW – зважена середня податкова ставка;

WS/Y – відношення зарплати до національного доходу;

R – відсоток по депозитах;

Y/N – середньодушовий дохід.

Перевагою даного підходу є те, що тіньова економіка пояснює не весь приріст готівкової маси, а тільки її частина, яка обумовлена впливом

факторів безпосередньо пов'язаних з тіньовим сектором економіки. Дією інших факторів, не пов'язаних з тіньовим сектором економіки, пояснюється весь залишившийся приріст попиту на готівку, або ж даний залишок приросту попиту на готівку може характеризуватися як статистична помилка.

Найбільше часто відзначають наступні недоліки, які властиві даним методам попиту на гроші:

- не всі угоди в тіньовій економіці сплачуються готівкою (таким чином, повний розмір тіньової економіки (включаючи бартер) може бути ще більшим, ніж попередньо оцінений);

- більшість досліджень розглядає тільки один специфічний фактор – податковий тягар, як причина виникнення тіньової економіки. Але інші причини (наприклад: вплив державного регулювання, відносини платників податків до держави, «податкову етику» та інші) далі не розглядають, через недоступність надійних даних для більшості країн. Якщо що цілком імовірно інші фактори також мають вплив на ступінь тінізації економіки, то тіньова економіка може мати більший розмір, чим визначено в більшості досліджень;

- ще один недолік даного підходу (принаймні при застосуванні до США), зростання попиту на гроші з боку депозитів повинно привести в значній мірі до вповільнення попиту на депозити, а не до збільшення кількості грошей, викликаной діями в тіньовій економіці [183; 198];

- викликає сумнів існуюче у більшості досліджень припущення про однакову швидкість обороту грошей в легальному і тіньовому секторах економіки;

- викликає сумнів припущення про нульовий рівень тіньової економіки в базисному році;

- не витримують перевірки на 5% рівень статистичної значимості деякі з регресійних коефіцієнтів, на підставі яких проводиться оцінка рівня тіньової економіки [48];

- модифікації моделей призводять до суттєво інших оцінок тіньової економіки, що означає високу чутливість підсумкового показника (розміру

тіньової економіки) від того, які саме фактори були обрані автором [48].

2. Феномен «зайвих грошей». Основою цього методу служить припущення про те, що кількість грошей в обігу значно перевершує необхідну суму. Дане припущення ґрунтується на тому, що: загальна сума готівки, яка скоректована у бік зменшення на суму, що знаходиться в обороті фірм, ділиться на кількість населення. У розрахунках враховується яку частку споживчого бюджету домогосподарства оплачують готівкою, періодичність виплати заробітної плати, пенсій, звернення до банку для зняття готівки. У підсумку виходить, що сума доходу перевищує видатки домогосподарства. Це перевищення зв'язують із тіньовою економікою. Виходячи з їхньої кількості та динаміки змін, можна визначити рівень і зміну розміру тіньової економіки.

Недоліками даного методу є:

- ускладнені міждержавні порівняння через специфіку національного менталітету поводження з готівкою, і відношення до безготівкових платежів;
- не враховується перерахування грошей за національні кордони (має сенс лише для вільно конвертованих валют), а також сум готівки, які домогосподарства зберігають «під матрацом»;
- масштаби виявленої тіньової економіки можуть перевищувати легальну (якщо є невідповідність між обсягом готівки та бюджетом домогосподарств) і повністю відноситься на тіньову економіку, що не відповідає ні оцінкам по інших методах, ні «здоровому глузду».

3. Обіг банкнот високого номіналу. Даним метод заснований на двох передумовах:

- диспропорційно збільшення частки банкнот високого номіналу в загальній масі функціонуючих банкнот;
- перевага в тіньовій економіці купюр великих номіналів.

Даний метод виходить з того, що, чим більше розмір диспропорційного зростання банкнот високого номіналу, тим швидше зростає частка тіньової економіки.

Недоліками даного методу є:

– твердження про те, що тіньова економіка оперує тільки великими купюрами, викликає сумніви (великі тіньові угоди дійсно вимагають банкнот високого номіналу, але повсякденні витрати домогосподарств, які не відображені в офіційній статистиці, не вимагають великих купюр);

– не враховується фактор інфляції, який викликає потребу в банкнотах великих номіналів, що не пов'язане із зростанням потреби в банкнотах великих номіналів у тіньовій економіці;

– якщо готівка є вільно конвертованою валютою, значна її частина буде використовуватися в економіках інших країн (де національні грошові одиниці не є вільно конвертованими чи девальвуються) для обслуговування угод в тіньовому секторі економіки та в якості засобу нагромадження з боку домогосподарств та підприємств.

Д. Метод фізичного внеску (споживання електрики)

Дані методи засновані на тому, що електрику не можна виробляти про запас, тому значне перевищення темпів спаду реального ВВП над темпами спаду споживання електрики свідчить про тіньове споживання електроенергії. До того ж показник споживання електрики є одним з надійно вимірюваних показників. Розглянемо дію цього методу на прикладі методу Кауфмана.

У даному методі розраховується відношення фізичного внеску широкого застосування (споживання електрики до ВВП) протягом певного періоду часу та потім екстраполюється до сьогодення. Припускаючи, що в короткостроковому періоді еластичність електроенергія/ВВП приблизно дорівнює одиниці, та ухвалюється припущення щодо постійного відношення споживання електроенергії до ВВП. Звідси можливо розрахувати очікуваний (або повний) ВВП кожного наступного року після базисного. Оскільки офіційний ВВП по визначенню оцінює тільки офіційну частину економіки відмінність між повним (або очікуваним) ВВП, і офіційним ВВП дає оцінку розміру тіньової економіки.

Недоліками даного методу є:

- не всі дії в тіньовій економіці вимагають значної кількості електрики (наприклад, послуги), тому тільки частина тіньової економіки буде визначена;
- в тіньовій економіці можуть використовуватися інші джерела енергії (вітер, газ, вугілля тощо), а тому буде виявлена тільки частина тіньової економіки;
- постійно діючий фактор науково-технічного прогресу приводить до появи більш енергоефективних технологій і устаткування, які застосовуються, як у легальному, так і в тіньовому секторах економіки;
- можуть бути значні відмінності або зміни в еластичності попиту на електрику в часі та у різних країнах;
- враховується тільки матеріальна сфера і не враховується нематеріальна сфера;
- сумнівне припущення про базисний рік, де відсутня тіньова економіка.

Е. Метод багатократних індикаторів багатократних причин (MIMIC-метод). Одним з найбільш відомих дослідників, який використовує цей метод, є Шнейдер Ф. [201]. Він використовує його для оцінки рівня тіньової економіки країн світу за замовленням Всесвітнього банку. Виділяємо даний метод в окрему групу з нижчеподаних причин.

Більшість попередньо розглянутих методів, які призначені для оцінки розміру та розвитку тіньової економіки, вважають, що тільки один індикатор охоплює всі ефекти тіньової економіки. Але очевидно, що ефекти від дії тіньової економіки виявляються одночасно: у виробництві, на ринку послуг, на ринку робочої сили і грошовому ринку. Ще важливіше відзначити те, що різні детермінанти розміру тіньової економіки беруться тільки до уваги в деяких грошово-кредитних методах, які в більшості випадків розглядають єдину причину – рівень оподаткування. MIMIC-метод розглядає безліч причин існування та росту тіньової економіки, так само як і безліч ефектів які

вона чинить на всі сфери економічної діяльності. Емпірично даний метод значно відрізняється від методів розглянутих вище.

МІМІС-метод базується на статистичній теорії неспостережуваних змінних, яка розглядає багаторазові причини і багаторазові індикатори тіньової економіки. Для оцінки факторів, щоб виміряти тіньову економіку як неспостережувану змінну, використовується аналітичний підхід. Оцінка невідомих коефіцієнтів відображена в системі структурних рівнянь, у межах яких прихована змінна може бути безпосередньо обмірювана. МІМІС-модель взагалі складається із двох частин – моделі вимірювання та структурної моделі рівнянь. Модель вимірювання пов'язує неспостережувані змінні зі спостережуваними індикаторами. Структурна модель рівнянь визначає причинні відносини серед неспостережуваних змінних. У цьому разі кожний має тільки одну неспостережувану змінну – розмір тіньової економіки. Прийнято вважати, що набір причин є екзогенним [201].

Взаємодія між причинами (детермінантами) X ($i = 1, 2... k$), що визначають розмір тіньової економіки та індикаторами тіньової економіки Y ($j = 1, 2..., p$), відображена на рис. 2.7.

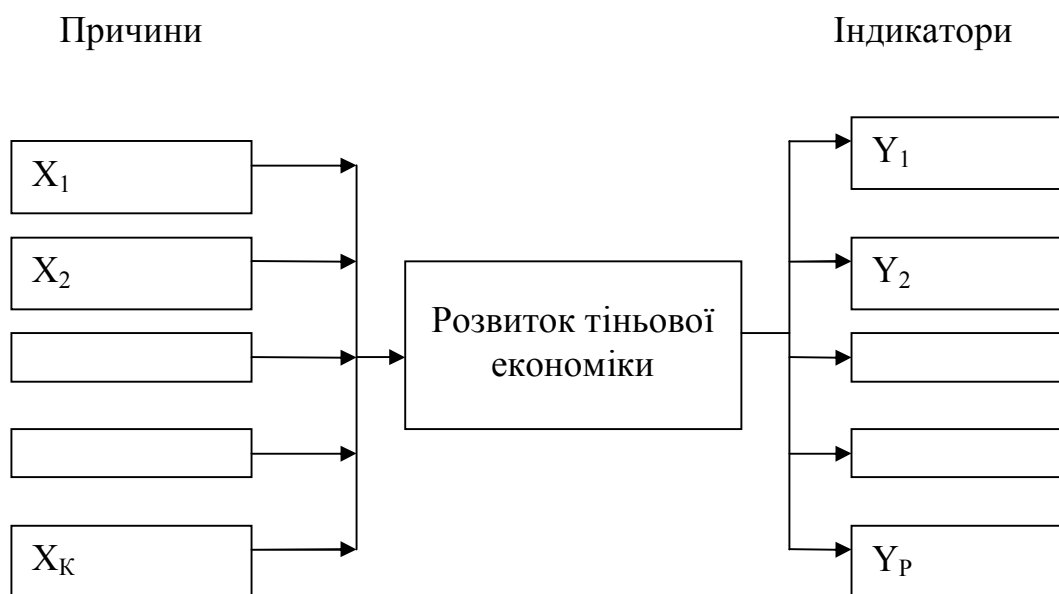

Рисунок 2.7 – МІМІС-метод (джерело: складено на підставі [201])

Існує велика кількість літератури з можливих причин (детермінант) і індикаторів тіньової економіки, в якій виділяють слідуючи три основні типи причин (детермінант):

1) рівень прямого і непрямого оподатковування (як фактичний, так і сприйманий). Зростаючий рівень оподатковування стимулює господарюючих суб'єктів до переходу у тіньову економіку;

2) ступінь державного регулювання. Передбачається, що посилення ступеня державного регулювання стимулює господарюючих суб'єктів до переходу з легального сектору у тіньовий сектор економіки;

3) «податкова етика» (відносини громадян до держави) виражає готовність домогосподарств і фірм перейти з легального сектора економіки в тіньовий сектор економіки. Передбачається, що податкова етика, що знижується, сприяє збільшенню масштабів тіньової економіки.

Зміна розмірів тіньової економіки може бути відображена в наступних індикаторах:

1. Розвиток грошово-кредитних індикаторів: якщо збільшується активність у тіньовій економіці, то це вимагає додаткового грошово-кредитного забезпечення.

2. Розвиток трудового ринку: збільшення участі робітників у тіньовій економіці відображається зменшенням їх участі в офіційній економіці.

3. Розвиток виробництва: зростання виробництва в тіньовій економіці означає, що фактори виробництва (капітал, робоча сила, земля) починають перетікати із легальної економіки в тіньову економіку; цей перетік буде мати негативний ефект на норму росту легальної економіки.

Основними недоліками MIMIC підходу є:

– коефіцієнти нестійкі, не можливо створити єдину типізацію для всіх країн [189, с. 966];

– оцінка параметрів надзвичайно непостійна щодо специфікації альтернативної моделі [189, с. 966];

– неоднозначне значення прихованої змінної [189, с. 970];

- надійність причин і індикаторів у поясненні їх впливу на зміну рівня тіньової економіки [206];
- процедура оцінювання не враховує фактора часу;
- труднощі в одержанні надійних даних щодо змінних, крім даних про пряме і непряме оподаткування;
- надмірно ускладнений процес розрахунків.

MIMIC-метод показує прогрес методів оцінки розмірів тіньової економіки. Ця методологія дозволяє широку гнучкість своєї структури. Тому потенційно отримує усі переваги всіх непрямих методів і в такий спосіб теоретично перевершує інші методи [207].

Проведений аналіз основних методів вимірювання масштабів тіньової економіки, дозволяє казати про те, що вищепроаналізовані методи дають можливість кількісної оцінки рівня тіньової економіки. Однак як з'ясовано, кожний з розглянутих методів має як свої переваги, так і недоліки. Тобто, жоден з них не є універсальним. Враховуючи недоліки даних методів, найбільш ефективним, для застосування в умовах трансформаційної економіки України можна вважати MIMIC-метод та метод експертних оцінок (для оцінок структури, форм прояву та рівня тіньової економіки по окремих галузям). Якщо використання цих методів з тих чи інших причин є неможливим, необхідно застосування сукупності методів, які доповнюють один одного, що дозволить одержати достовірну оцінку рівня тіньової економіки. Це у свою чергу дозволить сформулювати дійові заходи щодо її зменшення.

2.3 Вплив тіньової економіки на економічну систему країни

З самого початку досліджень тіньової економіки дослідники розглядали переважно причини її виникнення, методика оцінки масштабів, шляхи легалізації. Але, в першу чергу, розглядали її негативну роль, як в економіці,

так і в суспільстві в цілому. Як відзначалося раніше, тіньова економіка являє собою складне багатогранне явище економічного життя суспільства та має важливі соціально-економічні наслідки. Їх не можна однозначно оцінювати тільки як негативні або тільки як позитивні. У середовищі дослідників цього явища переважає підхід, який трактує тіньову економіку як негативне явище. Це пов'язано з негативними наслідками, які вона здійснює на економіку країни, деформуючи соціальні та економічні інститути, устої суспільства.

Основні негативні наслідки існування тіньової економіки є:

1. Зниження податкових надходжень. Одним з головних чинників, які характеризують діяльність підприємств в тіньовій економіці, є ухилення від сплати податків. Наслідком цього є скорочення податкових надходжень. Для компенсації втрат доходів держава збільшує запозичення і податки, що, в свою чергу, призводить до зростання оподаткування на домогосподарства та фірми, які працюють у легальному секторі економіки. Зростання податкового навантаження, в свою чергу, стимулює домогосподарства та фірми переходити з легального сектору економіки в тіньовий сектор та, відповідно, приховувати свої доходи від оподаткування. Таким чином, загальний обсяг виробництва може не знижуватися, але знижується його легальна частина. Наслідком є зниження податкових надходжень. Виникає замкнене коло. Крім того, це викликає зростання соціальної диференціації у суспільстві. Також зниження податкових надходжень призводить до скорочення доходів державного бюджету та зміни структури його витрат.

2. Скорочення доходів державного та місцевих бюджетів. Скорочення податкових надходжень призводить до скорочення доходів бюджетів усіх рівнів і відповідно їх дефіциту. Дефіцит держбюджету є причиною недофінансування державних інститутів, діяльність яких спрямована на регулювання економіки і реалізацію соціальної політики. Відповідно приводить до їх деградації, залученню в корупційні відносини. Крім того, наслідком скорочення державних видатків буде: скорочення фінансування державних соціальних програм, що буде призводити до ще більшого

зниження життєвого рівня найбільш незахищених верств населення; зниженню рівня освіти; зниженню рівня національної економічної безпеки, тощо. Також це призводить до несплати вже поставленої продукції, виконаних робіт, наданих послуг в рамках державного замовлення, що погіршує стан підприємств легального сектору економіки і може призвести до їх банкрутства та/або стимулювати їх до переходу в тіньовий сектор економіки для компенсації збитків і виживанню.

3. Зниження інвестиційної привабливості економіки. У тіньовій економіці рідко створюються нові промислові виробництва, так як діяльність у тіньовому секторі економіки має значну невизначеність, що веде до того, що підприємці прагнуть до компенсації вкладень і отримання прибутку в максимально короткі терміни. При цьому значна частина прибутку вивозиться за національні кордони, що теж позбавляє економіку інвестиційних ресурсів. Тобто, інвестиції носять короткостроковий характер, та в основному не включають вкладення в основні фонди для створення нових виробництв (хоча, як зазначав де Сото Е., в країнах, що розвиваються, через специфіку встановлених державою норм і правил тіньовий сектор здійснює капітальні вкладення). Так в Перу у 1984 р. інвестиції в житлове будівництво в легальному секторі економіки склали лише до 10,4% інвестицій в житлове будівництво в тіньовому секторі економіки [43]. Крім того, стратегічні іноземні інвестори, не вкладають гроші в країни з перехідною економікою з високим податковим тягарем, де тіньові відносини є домінуючими і поширюються на всі підприємства, що функціонують в економіці (в тому числі і з іноземними інвестиціями). В країни, де інститут приватної власності не є основоположним для ринкових відносин, не дотримуються законів і правил гри на ринку та панують тіньові правила. Таким чином, економіка втрачає вільний капітал, який необхідний їй для здійснення процесу відтворення як простого, так і розширеного виробництва. Деформується класичний інвестиційний процес, який існує в країнах з ринковою економікою.

4. Зниження темпів економічного зростання. Не можна однозначно сказати про негативний вплив тіньової економіки на економічне зростання. Вплив тіньової економіки на економічне зростання є різноспрямованим. З одного боку, більшість дослідників вважає, що вона негативно впливає на економічне зростання. Так як скорочення тіньової економіки веде до значного збільшення податкових надходжень і до зростання державних витрат через механізм держбюджету, зростання інвестиційних видатків фірм та видатків домогосподарств. Це, в підсумку, стимулює економічне зростання. Так, для Латинській Америці зниження тіньової економіки на 1% відсоткових пункти збільшує реальний ВВП на 1,2% [195].

З іншого боку, тіньова економіка надає робочі місця, які з урахуванням існуючого рівня оподаткування не були б затребувані в легальному секторі економіки. Тобто суспільство не несе втрат від таких робочих місць в тіньовому секторі економіки. Таким чином, вони не тільки не знижують економічне зростання, а навпаки створюють його передумови через механізм розподілу національного доходу. Крім того, значна частина доходів (більш 60%) одержуваних у тіньовому секторі економіки, витрачається в легальному секторі економіки [207], а, відповідно, створює попит на товари і послуги вироблені легально. Це, в свою чергу, веде до зростання їх виробництва і економічному зростанню економіки в цілому. Таким чином, будь-яка діяльність у тіньовому секторі економіки може стимулювати легальний сектор економіки за допомогою використання доходів, отриманих у тіньовому секторі економіки на придбання товарів і послуг, створених в легальному секторі економіки.

В цілому, питання про негативний або позитивний вплив тіньової економіки на економічне зростання залишається спірним. Обидва ці різноспрямованих ефектів діють одночасно. Але, в даний час, в умовах транзитивної економіки України переважає негативний ефект тіньової економіки на економічне зростання.

5. Зниження ефективності макроекономічної політики. Тіньова еконо-

міка викликає помилки в державному макроекономічному регулюванні. Заходи державного втручання в економіку ґрунтуються на основі макроекономічних показників визначених офіційною статистикою, яка не враховує обсяг ВВП створений в тіньовій економіці, його структуру і динаміку. Так само на ефективність макроекономічної політики впливає корупція, лобізм представників найбільших олігархічних груп, які впливають на розподіл коштів з державного бюджету та позабюджетних фондів. Все це призводить до помилок в макроекономічній політиці щодо регулювання економіки.

6. Деформація структури економіки. Тіньова економіка є не тільки результатом деформації структури економіки, але і її фактором, який її визиває:

– тіньова економіка зосереджується, в першу чергу, в торговельно-посередницькій та спекулятивно-фінансовій діяльності, вилучаючи ресурси з реального сектора економіки;

– структура економіки змінюється в бік експортоорієнтованих галузей в першу чергу, сировинних з мінімальним ступенем доданої вартості, внаслідок можливих маніпуляцій з їх цінами для приховування прибутку і не вимогливості до великих капітальних вкладеннях в нові технології для модернізації;

– інвестування частини тіньових доходів, що вивезення за національні кордони, відбувається в сфері зі швидким оборотом капіталу, які не потребують значних капітальних вкладень;

– скорочення бюджетних витрат викликане зниженням надходжень від податків, в першу чергу позначаються на високотехнологічних галузях 5-го і 6-го технологічних укладів, які потребують податкових пільг та/або державних інвестицій на початковому етапі розвитку;

– значна частка тіньової економіки в економіці країни підвищує інвестиційні ризики, знижуючи інвестиційну активність, в першу чергу, іноземних інвесторів. Що, в свою чергу, призводить до спаду в галузях які

потребують значних капітальних вкладень.

7. Зниження конкурентоспроможності легального сектора та національної економіки в цілому. Завдяки несплаті податків, підприємства які працюють у тіньовій економіці, отримують надприбуток. Це призводить до перерозподілу наявних у суспільстві ресурсів на користь тіньового сектора економіки. В той же час підприємства, які працюють у легальному секторі економіки, втрачають ці ресурси. Це зменшує їх можливості для зростання і модернізації. Наслідком буде зниження конкурентоспроможності підприємств легального сектору економіки. У результаті на ринку можуть залишитися тільки підприємства тіньового сектора економіки та підприємства легального сектора які стали монополістами і мають можливість знизити витрати і збільшити свій прибуток за рахунок встановлення монопольних цін або використання ефекту масштабу, або виробляючих унікальний продукт. Наслідком цього стане зниження надходжень від податків до бюджетів усіх рівнів, зростання безробіття, зростання соціальної напруги, втрата зовнішніх ринків, деіндустріалізація економіки.

8. Підрив ринкового механізму конкуренції. Зростання тіньової економіки призводить до підриву такої основи ринкової економіки як механізм конкуренції. Рентабельність підприємств тіньового сектора набагато вище їх аналогів працюючих в легальному секторі економіки. Це пов'язано з економією на податках, заходах з техніки безпеки, екологічних вимогах, тощо. Такі підприємства отримують конкурентні переваги у порівнянні з тими, хто працює в легальному секторі економіки. Наслідком цього є втрата ринків збуту підприємствами легального сектору економіки, зниження легального виробництва, скорочення кількості працівників, зниження надходжень від податків до бюджетів усіх рівнів.

9. Зниження НДДКР та інноваційної активності в економіці. Виробництво у тіньовій економіці не передбачає вкладень у НДДКР і великих вкладень у виробничі фонди, а у легальній економіці при високому

рівні тіньової економіки не має для цього вільних ресурсів та/або інвестиційного інтересу для таких вкладень. Це призводить до скорочення або навіть повного припинення даного виду підприємницької діяльності, що знижує конкурентоспроможність як окремих підприємств, так і економіки в цілому, веде до деіндустріалізації економіки, а також загрожує втратою національною економікою технологічної незалежності.

10. Декваліфікація і зростання експлуатації робочої сили. Можливість не сплачувати податки дозволяє підприємцям, функціонуючим в тіньовому секторі економіки, пропонувати більш високу заробітну плату висококваліфікованим працівникам, не здійснюючи вкладення коштів у підвищення їх кваліфікації. Наслідком цього є відтік висококваліфікованих працівників з легального сектору економіки та зниження стимулів у підприємств, функціонуючих, у тому числі, для проведення заходів з підвищення кваліфікації працівників. Підсумком цього в середньо- і довгостроковій перспективі є декваліфікація робочої сили [87].

Крім того, відсутність контролю з боку держави підприємств, які працюють у тіньовій економіці, дозволяє створити систему експлуатації робочої сили методами характерними для епохи становлення капіталізму (відсутність соціальних гарантій, відсутність заходів з безпеки праці, безконтрольне збільшення тривалості робочого дня, декваліфікація робочої сили). Ці методи дозволяють підприємцям тіньового сектору економіки отримувати надприбуток навіть в умовах економічної кризи.

11. Деформація грошових відносин. Тіньова економіка вимагає великої кількості готівки, у тому числі іноземної валюти. Такі готівкові гроші, значною мірою, не проходять через грошово-кредитну систему; відповідно не відображаються у статистичній звітності, хоча і беруть участь в обслуговуванні товарообігу. Це: спотворює структуру платіжного балансу, створює труднощі у плануванні грошової маси, підсилює інфляційні процеси.

12. Погіршення стану навколишнього середовища. Працюючи в тіньовій економіці підприємці можуть не дотримуватися законодавчо

встановлених екологічних вимог, не встановлювати очисні споруди, безконтрольно видобувати природні ресурси, оскільки не контролюються відповідними державними контролюючими органами. Наслідком цього буде погіршення стану навколишнього середовища.

13. Вплив на світову фінансову систему. Трильйони доларів США, які отримані в тіньовій економіці, з метою легалізації проникають в світову економіку через фінансові ринки, здійснюючи значний вплив на економіку окремих країн і навіть на їх міжнародну спеціалізацію.

14. Розмиваються принципи соціальної поведінки. В умовах панування тіньової економіки перестає діяти механізм заохочення-покарання за дотримання принципів соціальної поведінки. Частина населення відмовляється дотримуватись загальноприйнятих моральним нормам, сповідує принцип «все можливо».

15. Перерозподіл національного доходу на користь окремих груп.

Існування тіньової економіки не можливо без існування корупції. Саме вона дозволяє окремим групам отримувати конкурентні переваги над іншими господарюючими суб'єктами, використовувати кошти державного бюджету для особистого збагачення. В результаті це призводить до сильного соціального розшарування суспільства.

16. Зниження якості споживчих товарів. При роботі в тіньовому секторі економіки немає необхідності дотримуватися державних стандартів якості товарів і виробники намагаються заощадити на інгредієнтах та комплектуючих, використовуючи часто небезпечні для здоров'я людей компоненти. Внаслідок цього товари стають небезпечними для кінцевих споживачів, що несе загрозу здоров'ю населенню країни, зниженню їх життєвого рівня.

17. Обмеження в правах працюючих в тіньовому секторі економіки. Оскільки, працюючий у тіньовому секторі економіки працівник не сплачує податків і соціальних внесків, він не може розраховувати на своєчасний вихід на пенсію та на високий рівень самої пенсії, на лікарняні та виплати по

непрацевдатності, на гарантовану щорічну відпустку тощо.

18. Зростання соціального навантаження на працівників легального сектору економіки. Частина працевдатного населення, яка зайнята в тіньовому секторі економіки не сплачує податків і соціальних внесків, але продовжує користуватися державними послугами (наприклад, безкоштовною медициною, освітою, отримувати мінімальну пенсію). Держава, у свою чергу, зазвичай не скорочує свої витрати за соціальними статтями, а це викликає зростання податкового та адміністративного тиску на домогосподарства та фірми, які працюють в легальному секторі економіки.

Відмітимо, що крім негативних існують і позитивні сторони тіньової економіки. Так Кассел Д. виділяє три позитивні наслідки існування тіньового сектору [175]:

А. Згладжуються перепади в економічній кон'юктурі за допомогою перерозподілу ресурсів між легальним і тіньовим секторами економіки (в період економічної кризи, виробничі ресурси не зникають, а перетікають в тіньовий сектор економіки, повертаючись в легальний сектор після завершення кризи). Такий процес буде характерним тільки для розвинутих країн з налагодженою фіскальною системою, яка не характерна для країн, що розвиваються та країн з перехідною економікою.

Б. Пом'якшуються небажані соціальні протиріччя у суспільстві. Так тіньова економіка дозволила населенню України в період після початку ринкових реформ виживати, отримуючи доходи в тіньовому секторі через відсутність можливості їх отримати в легальному секторі економіки. Тільки завдяки тіньовому сектору економіки такі негативні явища характерні для початку 1990-х рр. як затримка та невиплата зарплат і пенсій, гіперінфляція, закриття значної частки підприємств реального сектора економіки, незначні розміри допомоги не призвели до соціального вибуху. Зайнятість у тіньовій економіці пом'якшила соціальну напруженість, викликану економічними реформами.

В. Ресурси тіньової економіки підживлюють легальну економіку (дохо-

ди отримані в тіньовому секторі економіки частково витрачаються на покупку товарів і послуг у легальному секторі, вкладаються в підприємства легального сектору економіки, розміщуються на депозитних рахунках банків тощо).

Крім них можна виділити й інші позитивні сторони існування тіньової економіки:

Г. Поява класу підприємців здатних працювати в будь-яких умовах зовнішнього середовища.

Д. Дозволяє реалізувати підприємницький потенціал, який не можливо реалізувати в легальному секторі економіки у зв'язку з високими витратами на доступ до нього.

Загальна сукупність позитивних і негативних наслідків впливу тіньової економіки на соціально-економічний стан держави представлено на рис. 2.8.

Відмічаємо, що позитивний вплив тіньової економіки на економіку країни зростає по параболі, вповільнюючись в міру збільшення рівня тіньової економіки в економіці країни (рис. 2.9). У той же час, негативний вплив тіньової економіки має прямо протилежний напрямок, збільшуючись у міру її зростання в економіці країни. Таким чином, комплексний ефект від цих двох впливів буде зростати (відрізок ОА), досягнувши максимуму в точці Е. Потім починається зростання негативного впливу і падіння позитивного впливу (відрізок АВ). Таким чином комплексний ефект починає зменшуватися доти поки не досягне нуля в точці В. Надалі тіньова економіка несе тільки негативні впливи, величина якого буде стрімко збільшуватися.

Максимальний позитивний вплив, який спричиняє тіньова економіка на економіку країни, на суспільний добробут, досягається в точці А. Частку тіньової економіки у ВВП до точки В можна вважати прийнятним для економіки країни, так як в цій точці повністю нівелюються позитивні і негативні впливи тіньової економіки на економіку країни. При перевищенні цього рівня можна казати про чисто негативний вплив тіньової економіки на економіку країни. При цьому вона може досягти рівня, який буде загрожую-

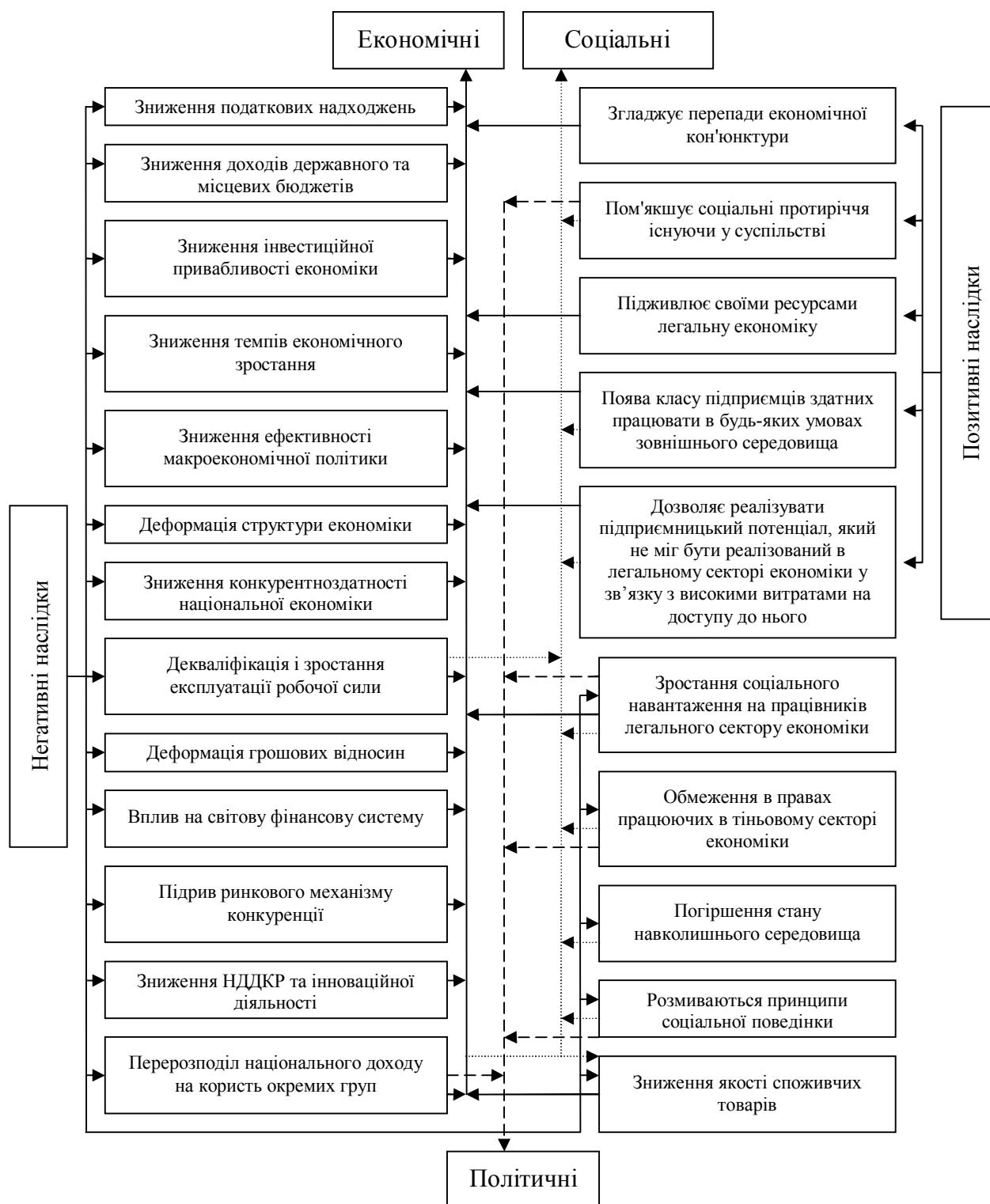

Рисунок 2.8 – Наслідки впливу тіншової економіки (джерело: авторська розробка)

ти економічній і нарешті національній безпеці країни (точка С). Визначення цих граничних рівнів можливо на основі фактичного рівня тіншової економіки розвинутих країн (табл. А.2 Додаток А), а також згідно Методики розрахунку рівня економічної безпеки Міністерства економіки України:

точка А (7,7%) – мінімальний рівень тіньової економіки в розвинутих країнах, точка В (16,3%) – середній рівень тіньової економіки в розвинутих країнах, точка С (30%) – граничне (порогове) значення рівня тіньової економіки для економічної безпеки України.

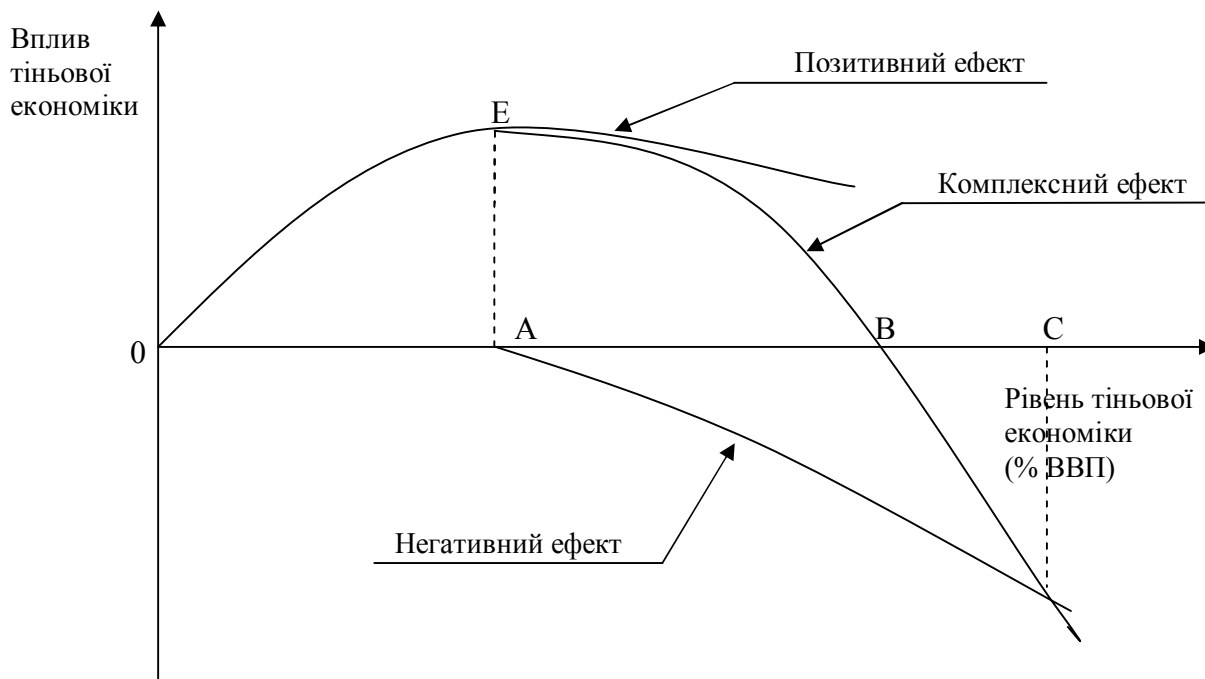

Рисунок 2.9 – Ефект тіньової економіки на економіку країни (джерело: складено на підставі [86; 98; 203; 204])

Для економіки України позитивний вплив тіньової економіки був характерний для 1991-2000 рр. Саме тоді спостерігався позитивний комплексний ефект від її впливу. Це було пов'язано з наслідками проведених економічних реформ, результатом яких стало різке скорочення робочих місць в усіх галузях економіки. І навіть зникнення багатьох з них, без появи нових робочих місць в легальному секторі економіки здатних, абсорбувати вивільнену робочу сили. Після 2000 р. став переважати негативний комплексний ефект впливу тіньової економіки, що не дозволило державі закріпити економічний підйом.

2.4 Оцінка функціонування тіньового сектора в національній економіці України

Проблема визначення місця тіньової економіки в економіці України з'явилась одночасно з початком вивчення цієї проблеми. Перші оцінки тіньової економіки відносяться до кінця 1980-х – початку 1990-х рр., коли країна ще входила до складу СРСР. Тоді рівень тіньової економіки визначався в 10-12% ВВП [81].

Зростання тіньової економіки після початку ринкових перетворень у незалежній Україні було несподіваним. У часи перебудови в СРСР панувала точка зору, що тіньова економіка це породження радянської командно-адміністративної системи і при переході до ринкової економіки та приватної власності вона зникне. Однак дозвіл підприємницької діяльності, в тому числі і зовнішньоекономічної, широке поширення практики готівкових розрахунків призвело до заповнення українського ринку низькоякісними імпортними товарами. Також тінізації вітчизняного виробництва і, як наслідок, зростанню тіньової економіки.

Визначення місця тіньової економіки та шляхів її скорочення є одним з головних питань сучасної економічної політики. Необхідність цього обумовлена тим, що розвиток тіньових відносин деформує ринкову структуру через зниження ефективності дії ринкового механізму, порушує режим конкурентної боротьби, відбувається істотне відхилення реальних результатів економічного розвитку від офіційних макроекономічних показників.

Проаналізуємо індикатори (рівень монетизації економіки, відтік капіталу, питома вага готівки в грошовій масі, індекс економічної свободи), які дозволяють стверджувати про наявність і динаміку тіньової економіки у складі національної економіки України.

1. Рівень монетизації економіки (відношення грошового агрегату M_2 до річного обсягу ВВП) оцінює ступінь насичення економіки грошима.

Рівень монетизації економіки України почав зростати з 20,7% в 2001 р., досягнувши 62,3% у 2013 р. (рис. 2.10).

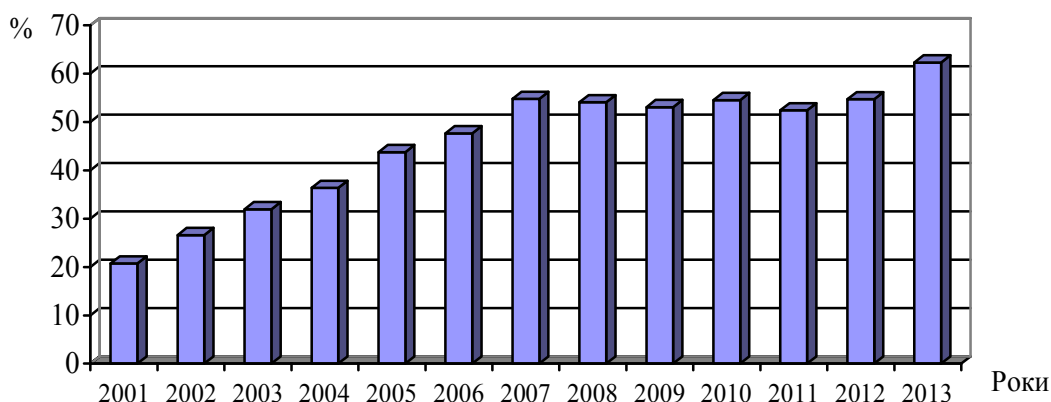

Рисунок 2.10 – Рівень монетизації економіки

(джерело: складено на підставі [108])

Однак даний рівень практично в 2 рази нижче, ніж у розвинутих країнах. Це свідчить, що значна частина економіки, як би не існує і не обслуговується національною грошовою одиницею. Тобто є прихованою або тіньовою економікою.

2. Проаналізуємо ще один монетарний індикатор – питому вагу готівки (M_0) у загальній грошовій масі (M_3). Як можна побачити, даний показник зменшився з 40,1% в 2001 р. до 26,16% в 2013 р. (рис. 2.11).

Попри те, що за розглянутий період значно збільшилась кількість дебетових і кредитових пластикових карток, їх використання в товарообігу в Україні і досі залишається на вкрай низькому рівні. Постійно обговорюється введення в обіг купюр більшого номіналу, наприклад в 1000 гривень. Таким чином, це зменшення свідчить не про зменшенні частки тіньової економіки, а про те, що значна частина операцій, які здійснювались в гривні (через нестабільність гривні, більш прискіпливу перевірку гривневих трансакцій фінансовим моніторингом та НБУ, національні особливості тощо) перейшла від використання гривні до використання готівкової вільно конвертованої

валюти (в основному долара США), що збільшило її частку в обслуговуванні угод в тіньовому секторі економіки.

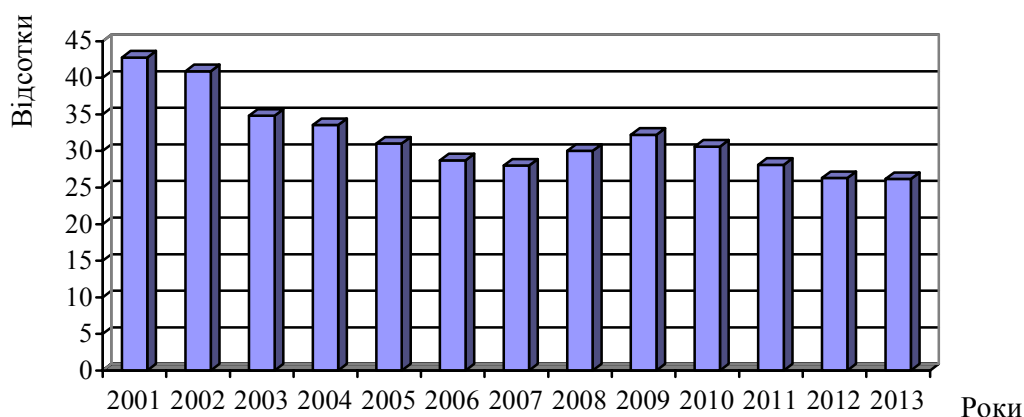

Рисунок 2.11 – Питома вага готівки в грошовій масі (джерело: складено на підставі [108])

3. Наступний індикатор, за яким можна судити про наявність тіньової економіки є витік капіталу. Згідно з дослідженнями Світового фінансового співтовариства (GFI) незаконні фінансові потоки з України за 2001-2010 рр. склали 109,53 млрд. дол. США (рис. 2.12), які в середньому склали 10,95 млрд. дол. США щорічно.

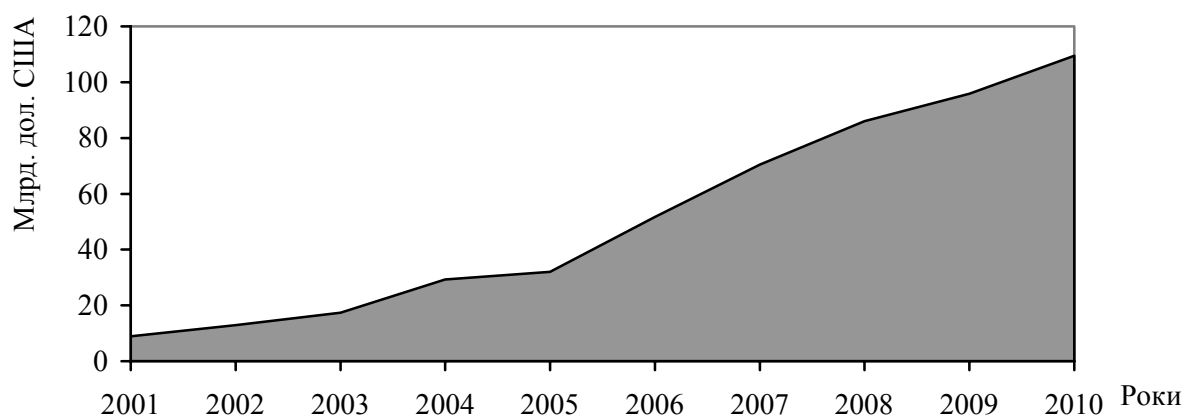

Рисунок 2.12 – Незаконні фінансові потоки за 2001-2010 рр. (наростаючим підсумком) (джерело: складено за даними [191])

Головними причинами витоку капіталу є:

- високий рівень оподаткування (152 місце в світі у 2012 р. [199]);
- кількістю податків (183 місце у світі у 2012 р. [199]);
- складність податкової системи (181 місце в світі у 2012 р. [199]);
- загальне місце в рейтингу оподаткування (165-е місце в світі в 2012 р. [199]);
- незадовільний інвестиційний клімат;
- макроекономічна нестабільність, легкість ведення бізнесу (152 місце у світі у 2012 р. [199]);
- високий рівень корупції.

І хоча тенденція останніх років свідчить про зниження відтоку капіталу, але це пов'язано зі світовою економічною кризою, яка сильно вплинула на базові галузі української економіки, що призвело до зниження доходів їх власників і, як наслідок, відбулося зниження незаконного вивезення капіталу з країни.

4. Ще одним індикатором є індекс економічної свободи. Під економічною свободою розуміють розвиток ринкових інститутів, механізму функціонування ринку, лібералізацію економічних відносин.

Український індекс економічної свободи є низьким і характерним для слаборозвинених країн, а не для країн з трансформаційною економікою і тим більш розвинених країн. У 2014 р. індекс економічної свободи досяг значення рівного – 49,3 (рис. 2.13). Дана величина не тільки менше рівня

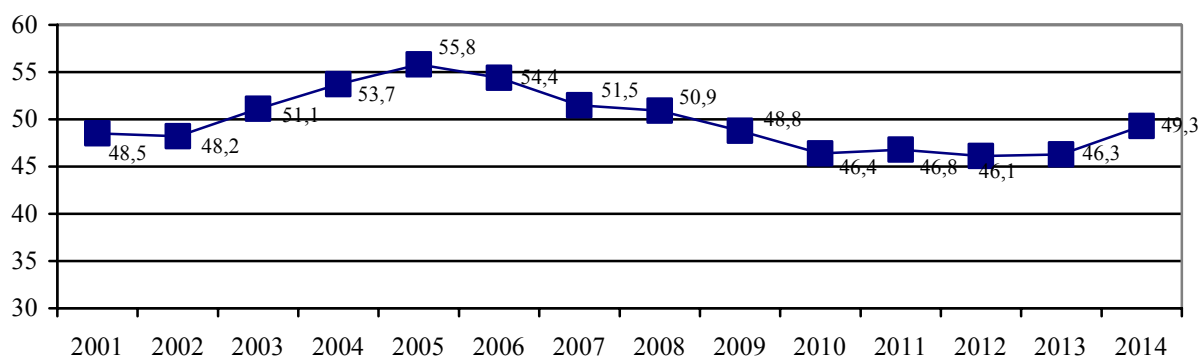

Рисунок 2.13 – Динаміка індексу економічної свободи України за 2001-2014 рр. (джерело: складено за даними [110])

розвинутих країн, який склав – 84,1, але навіть середньосвітового рівня – 60,3. Такий низький рівень індексу не сприяє легальному розвитку підприємницької діяльності, що стимулює підприємців мігрувати з легального в тіньовий сектор економіки. Даний індекс є середньоарифметичним десяти показників (табл. 2.1).

Таблиця 2.1 – Показники індексу економічної свободи України (2014 р.)
(джерело: складено за даними [110])

Показники		Значення (у порівнянні з минулим роком)	у середньому у по світу	Коментарії (Heritage Foundation)
1		2	3	4
Верховенство закону	Захист прав власності (property freedom)	30,0 (0)	42,6	– судова влада піддається інтенсивному політичному тиску і в значній мірі виконує волю виконавчої влади – контракти не захищені, є загроза конфіскації – посилення корупції – отримання фінансового зиску бізнес-магнатами від їх зв'язків з провідними політиками
	Корупція (freedom from corruption)	21,9 (-1,1)	39,3	
Ступінь державного втручання в економіку	Податкова свобода (fiscal freedom)	79,1 (+0,9)	77,6	– загальний рівень податкового навантаження складає 38% ВВП – державні видатки становлять 46% ВВП – бюджетний дефіцит більше 3% ВВП – державний борг нижче 40% ВВП – зростання дефіциту держбюджету
	Державні видатки (government spending)	37,5 (+8,1)	62,5	
Ефективність державної економічної політики	Свобода бізнесу (business freedom)	59,8 (+12,2)	64,6	– спрощена реєстрація підприємств – отримання ліцензій все ще забирає багато часу і перевищує 6 кратний рівень середньорічного доходу – негнучкий трудовий кодекс – спотворення ціни на вітчизняний природний газ, внаслідок державних субсидій (1/4 від вартості імпортного природного газу)
	Монетарна свобода (monetary freedom)	78,7 (+7,7)	73,9	
	Свобода трудових відносин (labor freedom)	49,8 (-0,1)	61,7	
Відкритість ринків (економіки)	Свобода торгівлі (trade freedom)	86,2 (+1,8)	74,8	– існує багато державних підприємств та іноземні інвестиції, в декількох секторах

Продовження таблиці 2.1

1		2	3	4
	Свобода інвестицій (інвестиційна привабливість) (investment freedom)	20,0 (0)	54,9	економіки, обмежені урядом – політика державних закупівель іноді на користь вітчизняних фірм – слабка та слаборозвинута фінансова система
	Фінансова свобода (financial freedom)	30,0 (0)	48,7	– повільна реструктуризація банківського сектору (внаслідок наслідків недавньої глобальної фінансової кризи)

Новий податковий кодекс повинен поліпшити нормативно-правову базу, проте останні дослідження міжнародних організацій показали, що існуючі нормативні та бюрократичні обмеження економічної діяльності не зменшилися [178]. Поліпшення в нормативно-правовій базі повинні бути одним з пріоритетів проведення реформ [116].

Таким чином, аналіз перерахованих індикаторів показує, що тіньова економіка у сучасній Україні існує. Тому оцінка масштабів тіньового сектора України є надзвичайно актуальною у даний час.

Рівень тіньової економіки згідно з оцінками Міністерства економічного розвитку і торгівлі України зріс з 10% у 1990 р. до 50% ВВП у 1999 р.. Надалі він мав тенденцію до зменшення, досягнувши 28% ВВП у 2003 р.. Надалі внаслідок збільшення податкового та адміністративного тиску на бізнес, а згодом і світової економічної кризи, він знову став рости поки не досяг рівня 35% ВВП у 2013 р. [107]. Однак оцінки рівня тіньової економіки України Світовим банком та Державним комітетом статистики України істотно відрізняються від оцінки українського міністерства (рис. 2.14).

Така розбіжність може пояснюватися наступними факторами:

– розходженням і недосконалістю використовуваних методик, так Міністерство економічного розвитку і торгівлі України розраховує рівень тіньової економіки як інтегральний показник (використовуються методи: метод «витрати населення – роздрібний товарообіг», монетарний метод, електричний метод, фінансовим метод і метод збитковості підприємств), а

наприклад Світовий банк використовує МІМІС-метод;

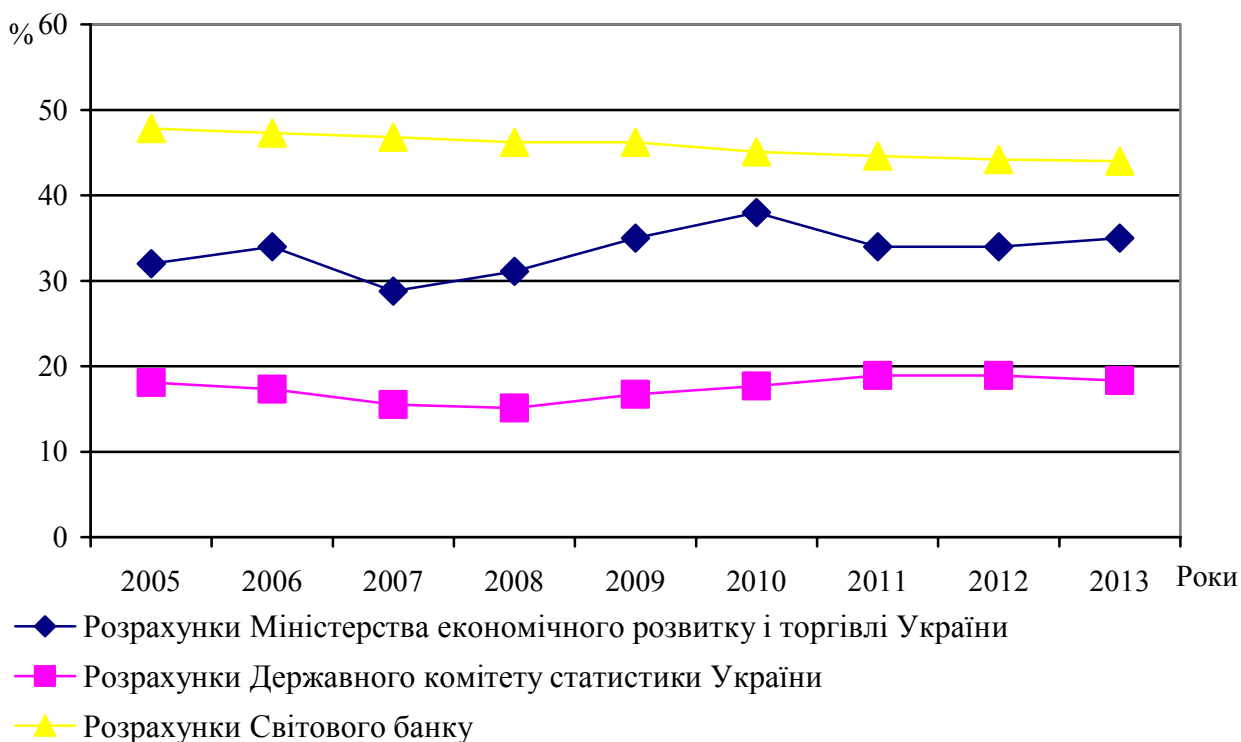

Рисунок 2.14 – Динаміка масштабів тіньової економіки України, (% ВВП)

(джерело: складено на підставі [106; 107; 201; 204])

– високий рівень тіньової економіки робить негативний впливає на імідж діючої влади, знижуючи кредитний рейтинг економіки і можливість залучати ресурси від міжнародних організацій. Як наслідок відбувається коректування рівня тінізації економіки в меншу сторону з боку державних органів (наприклад, оцінка Державної служби статистики України обсягу тіньової економіки в 18,3% ВВП у 2013 р. [106], коли середній рівень тіньової економіки в розвинутих країнах був 13,9% ВВП (від 6,6% ВВП в США до 25,2% ВВП на Кіпрі) (Додаток Б). Враховуючи специфіку української економіки (яка характеризується: недосконалим ринковим механізмом, фактичною відсутністю захисту права приватної власності, всеосяжної корупцією та ін.), такий низький рівень тіньової економіки явно носить політичний підтекст.

Однак, зрозуміло – масштаби тіньової економіки в Україні вже перевищили безпечну величину (граничним значенням для України є рівень в 30%

ВВП [98]). При цьому рівень тінізації продовжує зростати. Відзначимо, що на думку західних експертів, при масштабах тіньової економіки, що перевищують 30% ВВП, а кількості зайнятих у ній 40% зайнятих, економіка втрачає керованість [169].

Для подальших досліджень використовуємо оцінку рівня тіньової економіки за МІМІС-методом, яку для Світового банку робив Шнейдер Ф.. При розрахунку врахуємо, що Державна служба статистики України при розрахунках офіційного ВВП вже враховує тіньову економіку, а тому згідно з Методичними рекомендаціями розрахунку рівня тіньової економіки Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [107] при розрахунках ВВП, будемо зменшувати розрахований рівень тіньової економіки на цей відсоток який вже врахований при розрахунку ВВП:

$$Y_{SH} = Y''_{SH} \cdot (1 - Y'_{SH}/100), \quad (2.8)$$

де Y_{SH} – фактичний рівень тіньової економіки;

Y''_{SH} – рівень тіньової економіки розрахований обраним методом;

Y'_{SH} – рівень тіньової економіки розрахований Державною службою статистики України

Відобразимо зміну розмірів ВВП та тіньової економіки (рис. 2.15).

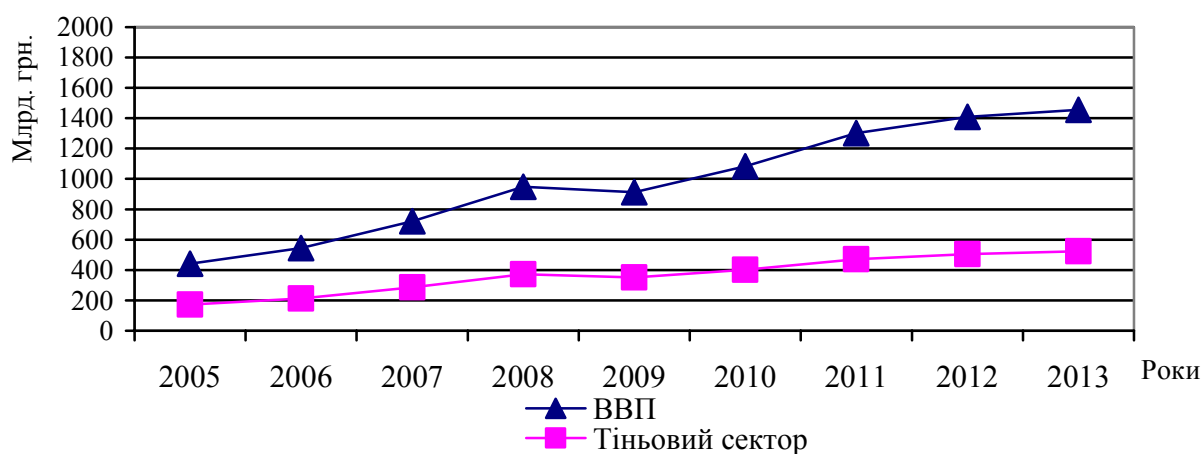

Рисунок 2.15 – Динаміка ВВП та тіньової економіки (джерело: розраховано на підставі [106; 201; 204])

Визначивши обсяг тіньового сектора економіки та його динаміку розрахуємо повний обсяг ВВП України (рис. 2.16).

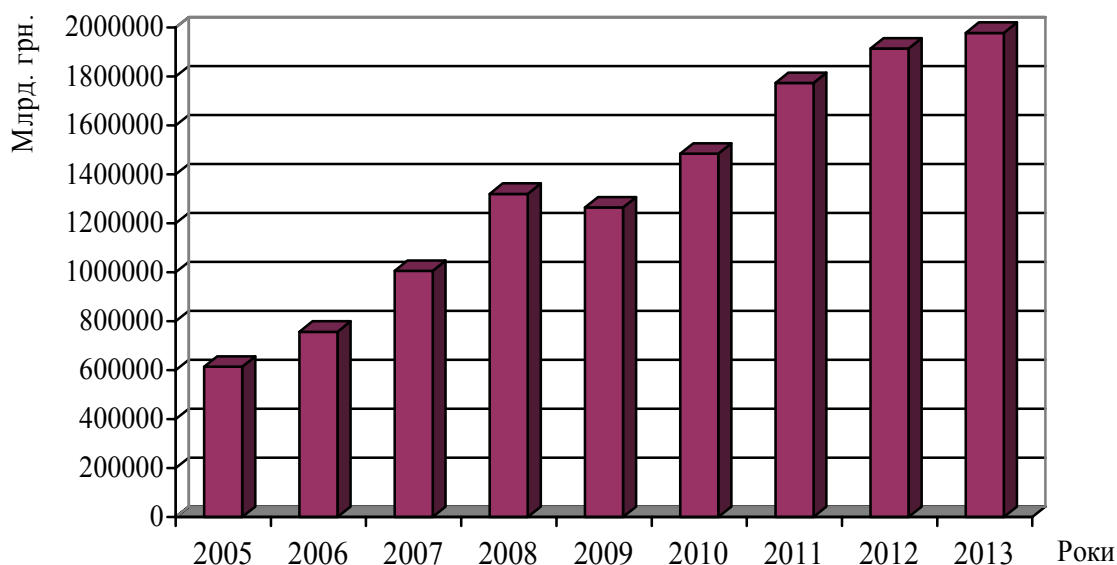

Рисунок 2.16 – Повний обсяг ВВП, з урахуванням тіньової економіки
(джерело: розраховано автором)

Також представляє інтерес розглянути динаміку зміни ВВП і тіньової економіки, у вільно конвертованій валюті, наприклад у дол. США (рис. 2.17).

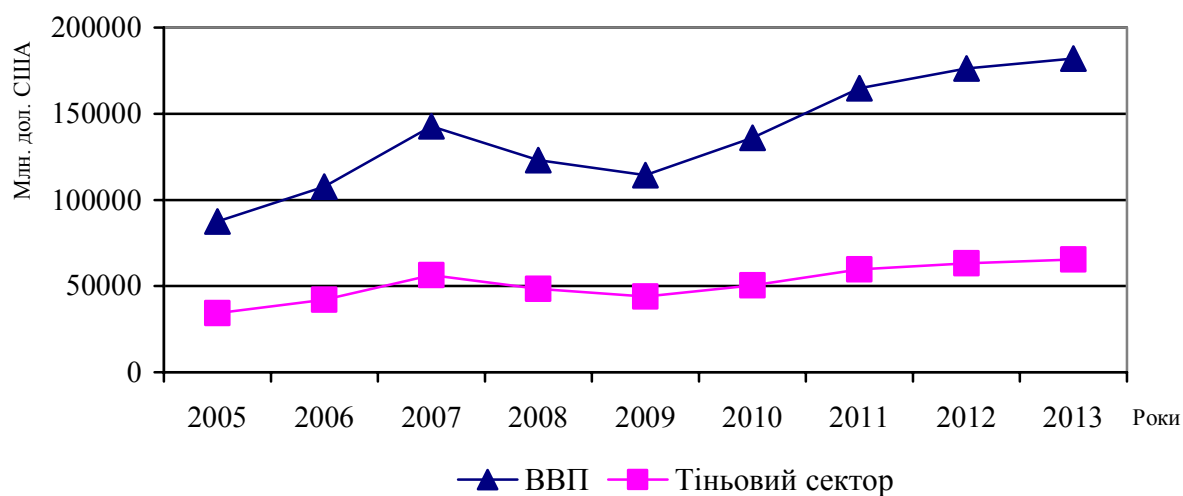

Рисунок 2.17. – Обсяг ВВП та тіньової економіки (джерело: розраховано автором на підставі [106; 201; 204])

Поведінка кривих (рис. 2.17), що відображає динаміку ВВП та тіньової економіки, можна умовно розділити на два періоди. Перший період – 2005-2007 рр. – на даному відрізку обидві криві піднімаються вгору, що збігається з такою ж тенденцією і в гривневому еквіваленті. При цьому спостерігається збільшення відстані між ними, тобто офіційний ВВП зростає більш швидкими темпами, ніж ВВП, що створюється в тіньовій економіці, це свідчить про деяке відносно зменшення масштабів тіньової економіки в економіці України. Другий період – 2008-2010 рр. – характеризується падінням ВВП, як в легальному секторі економіки, так і в тіньовому секторі економіки (хоча падіння в тіньовій економіці було менш значним), викликане глобальною економічною кризою. Це означає, що в період кризи частина підприємців збільшила свою участь у тіньовому секторі економіки, що є одним з методів зниження витрат для виживання в умовах економічної кризи. Також чимало посприяло цьому і якісні характеристики тіньової економіки, тенденція її інституціалізації, розширення сфер і ступеня впливу. Простежується тенденція до стабілізації масштабів тіньового сектора економіки в економіці України на досягнутому рівні і в наступні роки.

Сказане вище не означає, що економічна активність в Україні завжди буде з'єднана із зростанням тіньової активності. Така залежність збережеться до певного моменту, поки не будуть створено умови для економічного зростання в легальному секторі економіки. Таким чином, стабільний економічний ріст, який веде до розвитку підприємств і забезпечується на базі інноваційного оновлення основних засобів і розвитку технологій, є найкращою умовою для зменшення її рівня.

Отже, в Україні поруч з легальною економікою функціонує тіньова економіка, яка за своїми масштабами становить загрозу національній економічній безпеці. Як можемо бачити, крім величезних масштабів тіньової економіки, сталася її фактична інституціалізація. Вона перетворилася на елемент економічної системи, який тісно пов'язаний з легальним сектором економіки. В тіньовому секторі сформувались і використовуються аналогічні

методи обліку і контролю, ціноутворення, дотримання вимог контрактів тощо, як і в легальному секторі національної економіки. Таким чином, можемо говорити про те, що економіка України сьогодні є двосекторною і включає: легальний і тіньовий сектора економіки.

В даний момент тіньова економіка відіграє роль своєрідного стабілізатора, даючи домогосподарствам роботу і тим самим, згладжуючи соціальний конфлікт, що виник у суспільстві. Хоча робота не за фахом викликає декваліфікацію робочої сили і, враховуючи частку тіньової економіки, веде до зниження конкурентоспроможності національного виробництва.

2.5 Макроекономічні характеристики результативності процесу детінізації економіки

Значні масштаби тіньового сектора економіки в економіці України роблять його одним з основних, якщо не єдиним джерелом, як додаткових доходів державного бюджету, так і інвестиційних ресурсів для економіки України, яка знаходиться в структурній і технологічній кризі.

Для оцінки інвестиційного потенціалу тіньової економіки, проаналізуємо можливості наповнення бюджету (для здійснення державних інвестицій) і прибутку (для здійснення приватних інвестицій) за рахунок зменшення масштабів тіньового сектора економіки. Для цього розрахуємо додаткові доходи державного бюджету при рівні тіньової економіки рівному граничному (для економіки України) рівню тіньової економіки і при середньому рівні тіньової економіки характерному для розвинутих країн, а також прибуток тіньової економіки як джерела інвестиційних ресурсів і мультиплікативний ефект детінізації економіки на зростання ВВП країни.

Зменшення тіньової економіки крім прямого ефекту має і мультиплікативний ефект на ВВП країни. Проаналізуємо його,

використовуючи класичну графічну модель кривих сукупного попиту та сукупної пропозиції.

Економіка України в даний час знаходиться в стані депресії, що відповідає кейнсіанському відрізку кривої сукупної пропозиції. У зв'язку з чим особливу увагу повинно бути приділено стимулюванню сукупного попиту.

Вплив зменшення масштабів тіньового сектора економіки на економічне зростання, можна побачити через вплив на сукупний попит (AD), обсяг національного виробництва (Y), що можна проілюструвати використавши моделі AD-AS і «Кейнсіанський хрест». У моделі сукупний попит - сукупна пропозиція (AD-AS) крива пропозиції (AS) горизонтальна або з невеликим нахилом вгору, що говорить про стабільність цін або їх незначною схильності до зростання. Це означає, що для економіки характерні: велика не завантаженість виробничих потужностей, наявність відкритого або прихованого безробіття, малорухливість цін, тобто стан депресії.

Сукупний попит являє собою реальний обсяг ВВП, який домашні господарства, фірми і держава готові придбати при даному рівні цін (метод потоку витрат):

$$AD_1 = C + I + G + X_n, \quad (2.9)$$

де C – споживчі витрати (витрати домогосподарств на купівлю товарів і послуг);

I – інвестиційні витрати (витрати фірм на інвестиційні товари);

G – державні витрати (державні закупівлі товарів і послуг);

X_n – чистий експорт (різниця між експортом та імпортом).

Тіньовий сектор економіки як виробляє товари і послуги, так і створює попит, який не відбивається при розрахунку офіційного ВВП. То при

зменшенні його масштабів буде створюватися додатковий попит на товари та послуги в легальному секторі економіки. Таким чином, формула прийме наступний вигляд:

$$AD_2 = C + \Delta C + I + \Delta I + G + X_n - \Delta X_n, \quad (2.10)$$

де ΔC – додаткові споживчі витрати домогосподарств викликані зменшенням тіньового сектора економіки;

ΔI – додаткові витрати фірм на інвестиційні товари в легальному секторі економіки викликані зменшенням тіньового сектора економіки;

ΔX_n – зміни в чистому експорті (зростання сукупного доходу призводить до збільшення імпорту через те, що домогосподарства та фірми збільшують свої витрати на покупку як вітчизняних так і імпортованих товарів; в той же час експорт безпосередньо залежить не від величини доходу країни, а від величини доходів країни куди товари експортуються).

Підвищення конкурентоспроможності легального сектору економіки, за допомогою створення стимулів для заняття легальної господарської діяльністю призведе до зменшення тіньового сектора економіки та зростанню легального сектору економіки. А значить і до збільшення витрат у легальному секторі економіки, що призведе до зсуву кривої сукупного попиту вправо з положення AD_1 в положення AD_2 і, відповідно, до збільшення рівноважного ВВП ($Y_1 < Y_2$) та зростанню зайнятості і доходів населення. Це може призвести до деякого зростання цін ($P_1 < P_2$) (рис. 2.18).

Аналогічні результати, впливу зменшення масштабів тіньового сектору економіки, які сприяють зростанню рівноважного ВВП можна спостерігати і в моделі «кейнсіанський хрест» (рис. 2.19).

$$Y = AE, \quad (2.11)$$

де AE – сукупні видатки.

Зменшення рівня тіньової економіки, під впливом стимулів для заняття

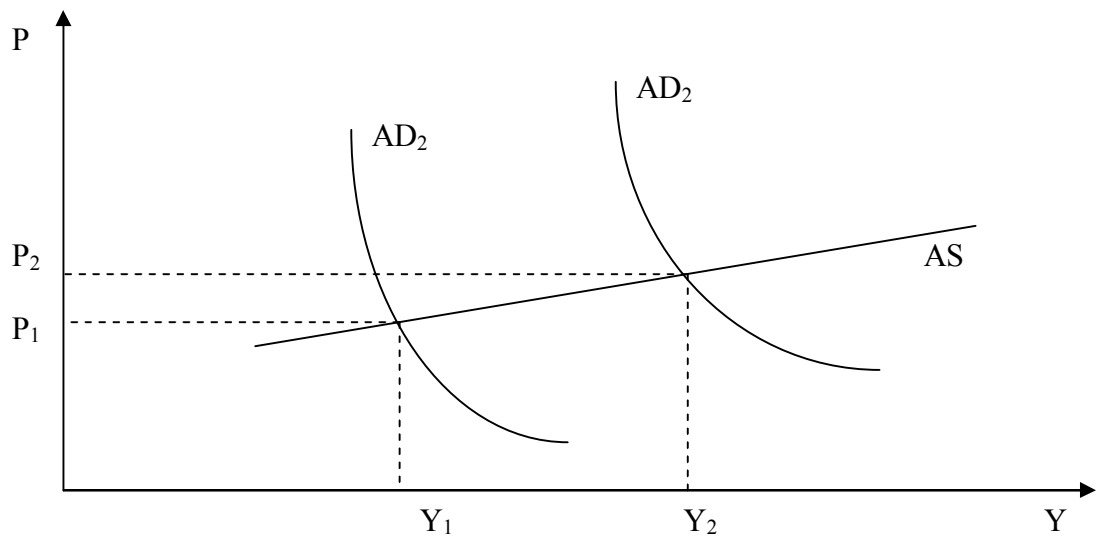

Рисунок – 2.18. Вплив зменшення тіньового сектора економіки на рівноважний ВВП (джерело: сформовано на підставі [196])

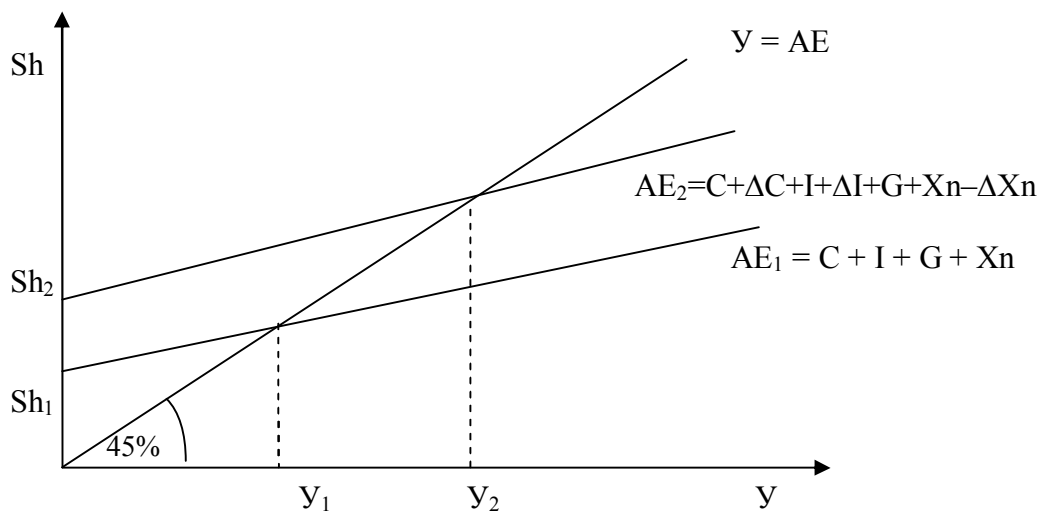

Рисунок – 2.19. Вплив зменшення тіньового сектора економіки на рівноважний ВВП (джерело: сформовано на підставі [196])

легальної господарської діяльністю призведе, до зростання витрат на споживання (як з боку домогосподарств так і фірм) рівному $\Delta C + \Delta I - \Delta X_n$ і відповідному зрушенні AE_1 в положення AE_2 . Таким чином, процес детінізації економіки призводить до того, що витрати тіньового сектора економіки стають частиною витрат легального сектору економіки і їх

збільшення (зрушення з AE_1 до AE_2 на величину $\Delta C + \Delta I - \Delta X_n = Sh_2 - Sh_1$). Це веде до збільшення рівноважного ВВП, величина якого виявляється більше, ніж сума додаткових витрат, які виникли внаслідок зменшення тіньового сектора економіки ($\Delta Sh < \Delta C + \Delta I$), що свідчить про наявність ефекту мультиплікатора. І з кожним наступним циклом виробництва та споживання в легальному секторі економіки зростаючі сукупні доходи будуть стимулювати не тільки споживчі видатки домогосподарств, але і зростаючі інвестиційні видатки – виникає мультиплікативний ефект від детінізації економіки. Таким чином, видатки тіньового сектора економіки можливо розглядати як один з компонентів автономних видатків.

Мультиплікатор тіньової економіки в дослідженнях Самойленко Є. являє наступне рівняння [139]:

$$K_{SH} = 1 / (1 - mpc - mpI - mpc_t), \quad (2.12)$$

де K_{SH} – мультиплікатор тіньової економіки;
 mpc – гранична схильність до споживання;
 mpI – гранична схильність до інвестування;
 mpc_t – гранична схильність до споживання з урахуванням тіньових доходів.

Одночасне застосування при розрахунку мультиплікатора mpc і mpc_t призводить до подвійного рахунку, через те, що згідно визначенню автора mpc_t включає доходи як тіньового, так і легального секторів економіки.

Розглянемо механізм дії мультиплікатора тіньової економіки. Підприємства діючі в тіньовому секторі економіки, під впливом державної детінізаційної політики, вирішили переорієнтувати частину свого виробництва в легальний сектор економіки, скоротивши виробництво в тіньовому секторі економіки. Дана тенденція викликає зростання виробництва в легальному секторі економіки, відповідно збільшаться доходи підприємств, домогосподарств і державного бюджету. Відповідно

збільшаться і витрати в легальному секторі економіки, як на споживання з боку домогосподарств, так і на інвестиції з боку підприємств, а також зростуть видатки державного бюджету. І з кожним наступним циклом виробництва та споживання в легальному секторі економіки зростаючі сукупні доходи будуть стимулювати не тільки споживчі видатки домогосподарств, але і зростаючі інвестиційні видатки – виникає мультиплікативний ефект. Таким чином, видатки тіньового сектора економіки можливо розглядати як один з компонентів автономних витатків.

Розглянемо розрахунок дії мультиплікатора тіньової економіки:

$$AE = C + I + G + X_n, \quad (2.13)$$

$$\text{де } C = C_0 + mpc \cdot Y_d;$$

$$I = I_0 + mpl \cdot Y;$$

$$G = G_0;$$

$X_n = X_{n0} - mpm \cdot Y$ (вважаємо, що зі зростанням доходів у споживачів буде спостерігатись схильність до купівлі імпортованих товарів перед вітчизняними, відповідно ця зміна буде йти зі знаком «←»).

$$AE = C_0 + mpc \cdot Y_d + I_0 + mpl \cdot Y + G_0 + X_{n0} - mpm \cdot Y, \quad (2.14)$$

$$AE = C_0 + I_0 + G_0 + X_{n0} + mpc \cdot (Y - t \cdot Y - T_0 + TR) + mpl \cdot Y - mpm \cdot Y, \quad (2.15)$$

$$AE = C_0 + I_0 + G_0 + X_{n0} + mpc \cdot Y - mpc \cdot t \cdot Y - mpc \cdot T_0 + mpc \cdot TR + mpl \cdot Y - mpm \cdot Y, \quad (2.16)$$

$$Y = AE, \quad (2.17)$$

$$Y = C_0 + I_0 + G_0 + X_{n0} + (mpc - mpc \cdot t) \cdot Y - mpc \cdot T_0 + mpc \cdot TR + mpl \cdot Y - mpm \cdot Y, \quad (2.18)$$

$$Y = C_0 + I_0 + G_0 + X_{п0} + mpc'(1 - t) \cdot Y + mpc'(TR - T_0) + mpI \cdot Y - mpm \cdot Y, \quad (2.19)$$

$$Y - mpc'(1 - t) \cdot Y = C_0 + I_0 + G_0 + X_{п0} + mpc'(TR - T_0) + mpI \cdot Y - mpm \cdot Y, \quad (2.20)$$

$$(1 - mpc'(1 - t)) \cdot Y = C_0 + I_0 + G_0 + X_{п0} + mpc'(TR - T_0) + mpI \cdot Y - mpm \cdot Y, \quad (2.21)$$

$$Y = C_0 + I_0 + G_0 + X_{п0} + mpc'(TR - T_0) / (1 - mpc'(1 - t) - mpI + mpm), \quad (2.22)$$

Далі можливо сформулювати мультиплікатор тіньової економіки. Він покаже наскільки збільшиться ВВП при збільшенні витрат у легальному секторі економіки на 1 гривню, викликаному зменшенням масштабів тіньового сектора економіки:

$$K_{SH} = \Delta Y / \Delta Sh = 1 / (1 - mpc'(1 - t) - mpI + mpm), \quad (2.24)$$

$$\text{де } t = (T_L + T_{SH}), \quad (2.23)$$

де Y_d – наявний дохід;

ΔY – зміна ВВП;

ΔSh – зміна масштабів тіньової економіки;

t – загальна ставка вилучень з доходів;

T_L – рівень оподаткування;

T_{SH} – рівень корупції;

T_0 – автономні податки;

I_0 – автономні інвестиції;

TR – державні трансферні платежі;

mpm – гранична схильність до імпорту.

Практичну значимість запропонованого підходу відобразимо розрахунком ВВП України з урахуванням тіньового сектора економіки

(рівень тіньової економіки оцінюємо за МІМІС-методом [201; 204], рівень оподаткування за розрахунками РwС та Світового банку [199], рівень корупції прийємо за 10%).

Першої контрольної точкою для заходів щодо зменшення масштабів тіньової економіки має бути граничне значення показника економічної безпеки «тіньова економіка», яке складає, для України 30% ВВП (рис. 2.20).

Другою контрольною точкою повинно бути зменшення масштабів тіньового сектора економіки до середнього рівня тіньової економіки в характерного для розвинутих країн (рис. 2.21).

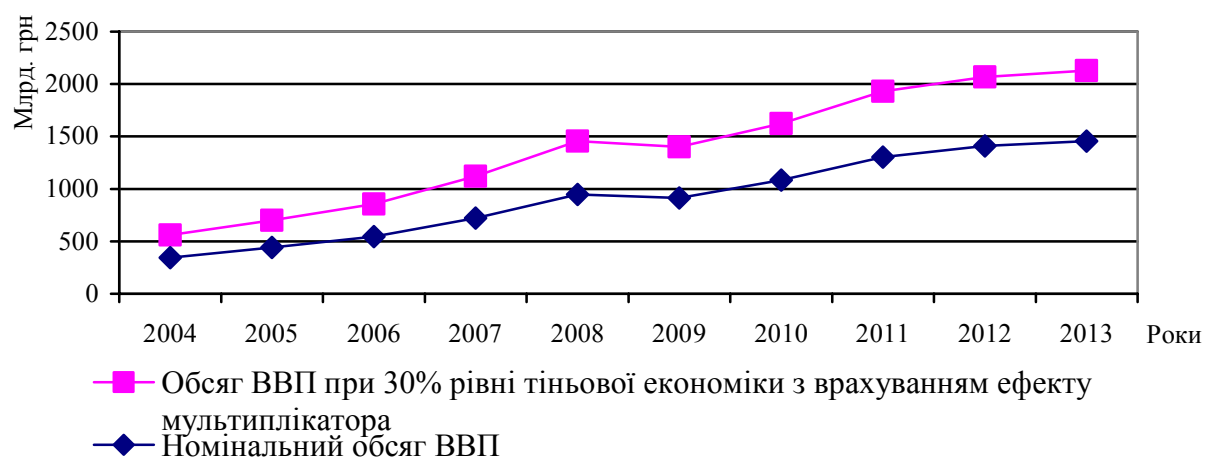

Рисунок 2.20 – Обсяг ВВП України при рівні тіньової економіки 30% ВВП (джерело: розраховано автором)

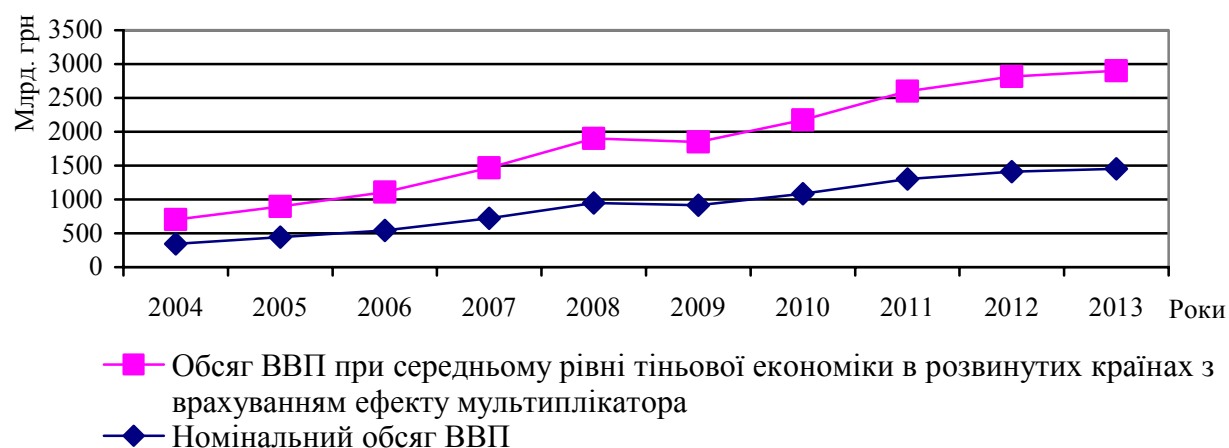

Рисунок 2.21 – Обсяг ВВП України при середньому рівні тіньової економіки характерному для розвинутих країн (джерело: розраховано автором)

Розглянемо вплив зменшення масштабів тіньового сектору економіки на державний бюджет України, з урахуванням збереження чинного на даний період часу рівня оподаткування та долі держбюджету в ВВП, призвело б до наступного впливу на дохідну частину зведеного державного бюджету і відповідно на сальдо державного бюджету (рис. 2.22).

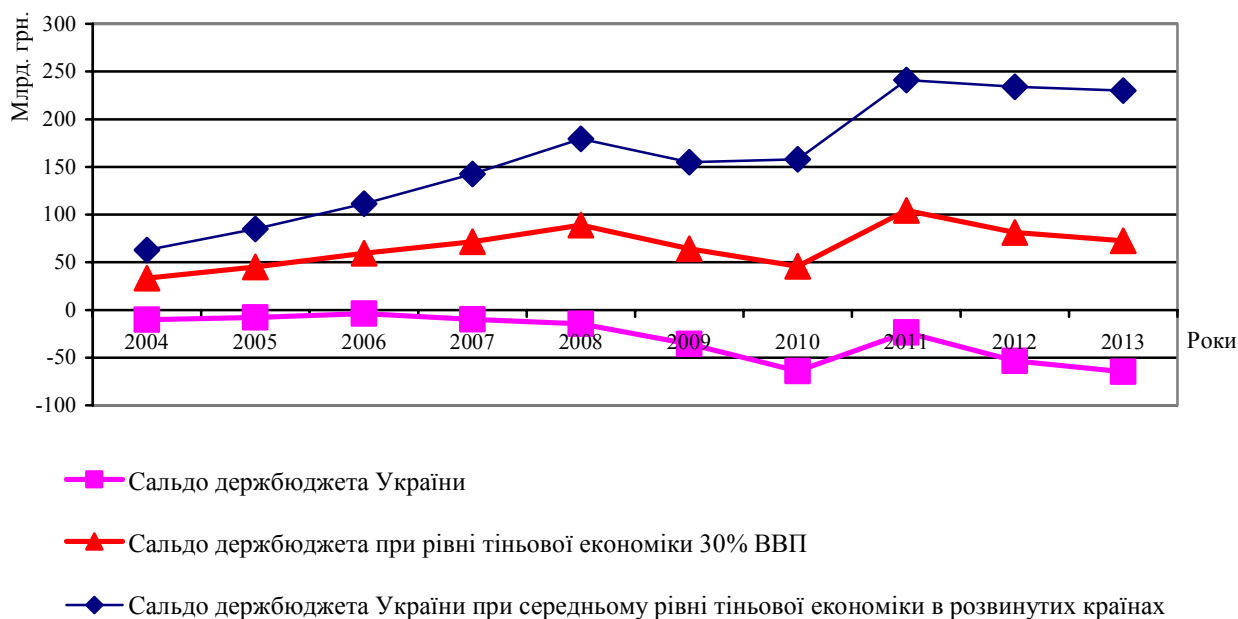

Рисунок 2.22 – Зміна в дохідній частині державного бюджету при зниженні рівня тіньової економіки (джерело: розраховано автором)

Таким чином, зведений державний бюджет замість дефіцитного стає профіцитним. При зменшенні тіньової економіки до 30% ВВП позитивне сальдо зведеного державного бюджету зростає з 33 млрд. грн. у 2004 р. до 72 млрд. грн. у 2013 р. (з врахуванням впливу мультиплікатора тіньової економіки), а при зменшенні – до середнього рівня характерного для розвинутих країн з 63 млрд. грн. у 2004 р. до 230 млрд. грн. у 2013 р. (з врахуванням впливу мультиплікатора тіньової економіки). Що у сукупності за 2004-2013 рр. складе 667 млрд. грн. (при 30% рівні тіньової економіки) та 1599 млрд. грн. (при середньому рівні характерному для розвинутих країн) (рис. 2.23).

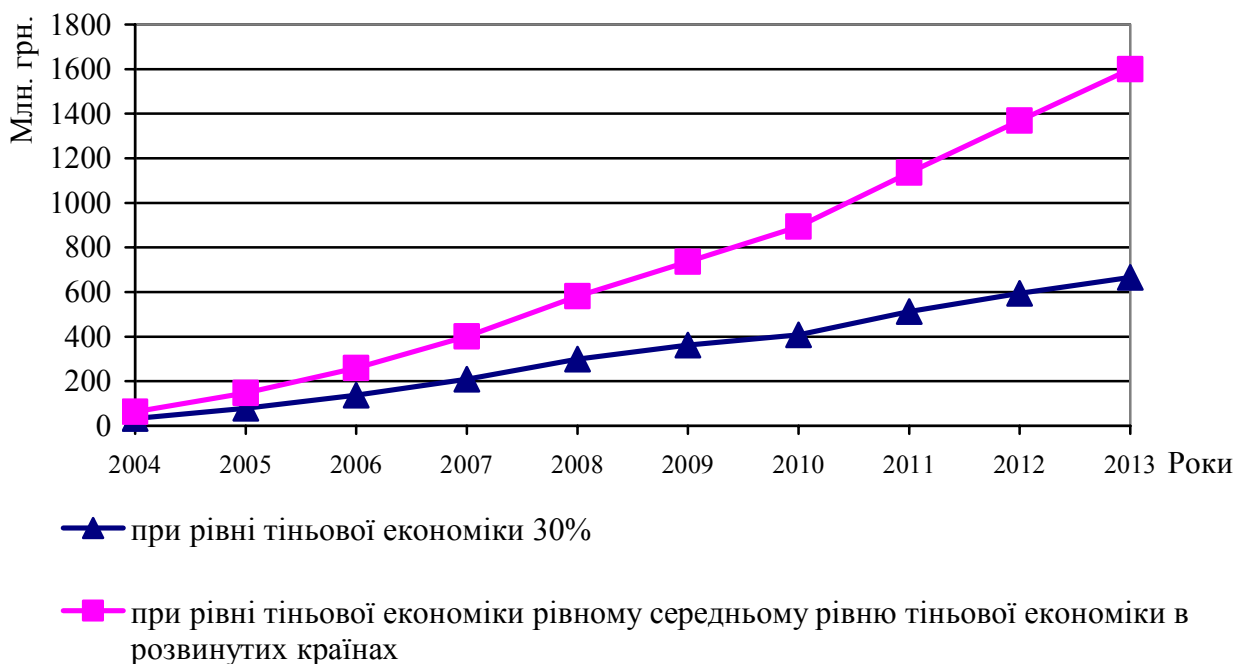

Рисунок 2.23 – Сальдо зведеного державного бюджету при зниженні рівні тіньової економіки – наростаючим підсумком (джерело: розраховано автором)

Дані кошти можливо було спрямувати на модернізацію української економіки, впровадження енергозберігаючих технологій та інше, що дозволило б значно знизити залежність України, як від постачальників енергоресурсів (в першу чергу від РФ), так і підвищити ефективність національного виробництва, знизити енергетичну складову в собівартості продукції, підвищити конкурентоспроможність національної економіки в міжнародному поділі праці.

Але крім інвестицій держави є ще одне інвестиційне джерело стимулювання зростання та модернізації української економіки – прибуток, який було отримано в тіньовому секторі економіки. Як можемо бачити, навіть за 2004-2013 рр. прибуток тіньового сектора економіки склав 1558 млрд. грн. США (рис. 2.24). І це при необхідних для реконструкції та модернізації української економіки 150 - 160 млрд. дол. США.

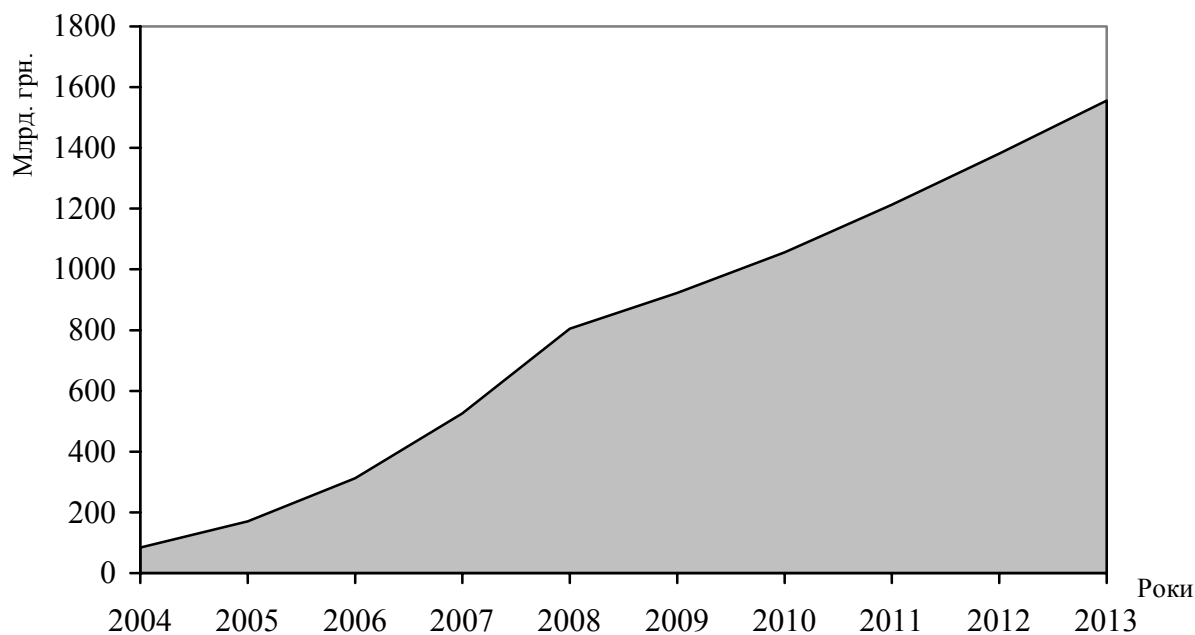

Рисунок 2.24 – Прибуток тіньового сектора економіки, наростаючим підсумком (джерело: розраховано автором)

Звичайно, частина цих грошей була вкладена назад в економіку України у вигляді прямих та портфельних іноземних інвестицій. Але навіть при цьому сума невикористаного прибутку, що знаходиться в банках офшорних зон, зможе якісно змінити структуру економіки якщо залучити його в пріоритетні галузі національної економіки та вивести українську економіку на якісно новий рівень. єдиним джерелом інвестиційних ресурсів, а значить і джерелом економічного зростання економіки України. Тому одним з основних завдань державної економічної політики повинно бути створення механізму по залученню ресурсів тіньового сектора в легальний сектор економіки.

Таким чином, тіньовий сектор економіки зараз є основним, якщо не єдиним джерелом інвестиційних ресурсів, а значить і джерелом економічного зростання економіки України. Тому одним з основних завдань державної економічної політики повинно бути створення механізму по залученню ресурсів тіньового сектора в легальний сектор економіки.

Висновки до розділу 2

До основних висновків цього розділу можна віднести:

1. Автором було проаналізовано в першу чергу праці тих вчених, які безпосередньо і тривалий час займались дослідженнями підходів, моделей, механізмів функціонування тіньової економіки: Боулдинга К., Плюмтре А, Дас Гупти А., Бронфінбренера М. Всі вони роблять висновок про те, що державна економічна політика призводить до зростання тіньової економіки, що в свою чергу буде впливати на державу економічну політику. Автор дисертаційного дослідження наполягає що: скорочення легального обігу призводить до зменшення надходжень податкових платежів до бюджету, що потребує пошуку нових джерел доходів, що призводить до посилення контролю над суб'єктами господарювання з боку держави, підвищенню рівня податкового навантаження. Зростання контролю з боку держави та рівня податкового навантаження призводить до зниження ділової активності в легальному секторі економіки і, як наслідок, до скорочення обсягу виробництва в легальному секторі і збільшенні у тіньовому секторі національної економіки.

2. Автором проаналізовано слідуючи методи оцінки тіньової економіки, які поділяються на групи: (1) прямі методи – анкетне опитування, невідповідність між доходами та витратами фірм та домогосподарств, метод експертних оцінок; (2) непрямі методи – невідповідність між оцінками ВВП методами потоку доходів і потоку видатків, невідповідність між офіційною величиною зайнятості і фактичною зайнятістю, операційний метод (або метод угод), метод попиту на гроші, метод фізичного вкладу; (3) метод багатократних індикаторів багатократних причин (МІМІС-метод).

Проведений аналіз основних методів вимірювання масштабів тіньової економіки дозволяє казати про те, що вищепроаналізовані методи дають можливість кількісної оцінки рівня тіньової економіки. Однак як з'ясовано у роботі, кожний з розглянутих методів має як свої переваги, так і недоліки.

Тобто, жоден з них не є універсальним. Враховуючи недоліки даних методів, найбільш ефективними, для застосування в умовах трансформаційної економіки України можна вважати методу багатократних індикаторів багатократних причин, який не потребує обмежувальних припущень (розрахунки на основі обраного методу дозволяють реально оцінювати резерви зростання національної економіки за рахунок зменшення обсягів тіньового сектору та забезпечують підвищення ступеня обґрунтування комплексу заходів, щодо протидії тіньовій економіці) та метод експертних оцінок (для оцінок структури, форм та рівня тіньової економіки по окремих галузям). Якщо немає можливості до їх застосування, то потрібно застосувати сукупності методів, які доповнюють один одного, що дозволить одержати достовірну оцінку рівня тіньової економіки.

3. Здобувачем узагальнено та визначено основні негативні наслідки існування тіньової економіки: зниження податкових надходжень, скорочення доходів державного та місцевих бюджетів, зниження інвестиційної привабливості економіки, зниження темпів економічного зростання, зниження ефективності макроекономічної політики, деформація структури економіки, зниження конкурентоспроможності легального сектора та національної економіки в цілому, підрив ринкового механізму конкуренції, зниження НДДКР та інноваційної активності в економіці, декваліфікація і зростання експлуатації робочої сили, деформація грошових відносин, погіршення стану навколишнього середовища, вплив на світову фінансову систему, розмиваються принципи соціальної поведінки, перерозподіл національного доходу на користь окремих груп, зниження якості споживчих товарів, обмеження в правах працюючих в тіньовому секторі економіки, зростання соціального навантаження на працівників легального сектору економіки.

На основі узагальнень праць фахівців з дослідження тіньової економіки та власних співставлень визначено позитивні наслідки існування цього сектору: згладжуються перепади в економічній кон'юнктурі, пом'якшуються

небажані соціальні протиріччя у суспільстві, ресурси тіньової економіки підживлюють легальну економіку, поява класу підприємців здатних працювати в будь-яких умовах зовнішнього середовища, дозволяє реалізувати підприємницький потенціал.

4. Проаналізовані слідуєчі індикатори наявності та динаміки тіньової економіки у складі національної: рівень монетизації економіки, відтік капіталу, питома вага готівки в грошовій масі, індекс економічної свободи.

Проаналізовано динаміку рівня тінізації економіки України. Відзначений її постійне зростання за досліджуваний період часу і стабілізація її після 2011 р.. Хоча абсолютно точний рівень тіньової економіки і неможливо визначити, проте досягнутий рівень майже в 1,5 рази перевищує порогові значення для України. Це означає, що тіньовий сектор економіки є однією з основних загроз економічній безпеці країни, що в свою чергу означає, що зменшення частки тіньового сектора економіки в економіці країни перетворилася на основну нагальну проблему державної економічної політики.

5. Розроблено аналітичні інструменти визначення резервів зростання економіки України, які оцінюють вплив зменшення масштабів тіньового сектору шляхом запровадження мультиплікатора тіньової економіки, що дозволяє об'єктивніше оцінювати вплив детінізації на національну економіку та формує підґрунтя для запровадження науково обґрунтованого механізму державного регулювання процесу детінізації економіки України.

Основні положення розділу 2 дослідження, висвітлено у працях автора [120; 122; 125].

РОЗДІЛ 3

ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗАСАД ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

3.1 Політика детінізації національної економіки: цілі та завдання

Необґрунтований курс економічної політики України привів до зростання масштабів тіньової економіки, яка в даний час загрожує національній безпеці країни. Країна вже практично потрапила в «тіньову інституційну пастку», коли економіка знаходиться в стані нерівновагі, при якому тіньова економіка поширилася на переважну частину національної економіки, що робить неможливим мобілізацію державою ресурсів, достатніх для переходу в інший, більш ефективний для суспільства, рівноважний стан. А точніше – приступити до реалізації інноваційно-інвестиційної моделі розвитку. Тому одним із основних питань державної економічної політики є політика детінізації економіки. Проблема детінізації економіки ставить питання про необхідність більш дієвої державної політики у цій сфері, створення та застосування більш ефективних інструментів для зменшення її масштабів. Так як тіньова економіка являє собою різнорідне явище, то різні її сегменти будуть неоднаково реагувати на заходи щодо її зменшення. Тому програма з детінізації економіки повинна бути тісно пов'язана з іншими програмами (наприклад, структурної перебудови економіки [20]) та їх комплексами заходів. Таким чином, створення ефективного механізму щодо детінізації економіки має бути відображено в загальній стратегії соціально-економічного розвитку України [147].

Спроби зменшити масштаби тіньового сектора економіки та залучення його капіталів в легальний сектор економіки України почали робитись з початку XXI ст.. Для боротьби з тіньовим грошовим обігом було прийнято Закони України: «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню)

доходів одержаних злочинним шляхом» [52], «Про внесення змін до деяких законів України з питань запобігання використанню банків та інших фінансових установ з метою легалізації (відмивання) доходів одержаних злочинним шляхом» [51], «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [53], які повинні були сприяти частковому інвестуванню капіталів та доходів отриманих в тіньовому секторі економіки в легальний сектор економіки. Серед спроб державного стимулювання економіки, що могло сприяти детінізації економіки можна відмітити державну політику, програми, концепції в різних сферах економічної діяльності які найшли відображення в Законах України: «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» [54], «Про захист економічної конкуренції» [56], «Про захист від недобросовісної конкуренції» [55], «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницької діяльності» [61], «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» [57], «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» [58], «Про інвестиційну діяльність» [59], «Про інноваційну діяльність» [60], «Про пріоритетні напрямки інноваційної діяльності в Україні» [63], Стратегія соціально-економічного розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 рр. [146], Державна цільова економічна програма розвитку інвестиційної діяльності на 2011-2015 роки [41], Концепція проекту Загальнодержавної програми розвитку промисловості на період до 2017 року [77].

Вказані документи, це інструменти як прямого так і не прямого впливу на зменшення масштабів тіньового сектора економіки. Вони повинні були створити умови які б стимулювали перехід господарюючих суб'єктів та домогосподарств з тіньового в легальний сектор економіки. Однак в умовах тотальної корупції, високого рівня загальної податкового навантаження, складності податкового адміністрування та ін. причин існування тіньової

економіки в Україні, вони не призвели до зменшення масштабів тіньового сектора економіки.

Проблема детінізації вітчизняної економіки є однією з найбільш нагальних проблем сучасної української як теорії так і практики. Визначення детінізації економіки нашло своє вираження в роботах вітчизняних фахівців.

Варналій З. визначає детінізацію економіки як «... цілісна система дій, спрямована передусім на подолання та викорінення причин та передумов тіньових явищ та процесів» [22, с. 50].

Мазур І. як «... процес зменшення обсягів тіньової економіки через створення цілісної системи дій, спрямованих на подолання та викорінення причин і передумов тіньової економіки, або залучення нелегально отриманих доходів у легальну економіку» [90, с. 30]

Савич І. як «... процес зменшення тіньового сектора через провадження комплексної державної політики, спрямованої на викорінення причин тінізації економіки, створення передумов для ведення легальної економічної діяльності та усунення чинників, що сприяють відтворенню джерел її тінізації» [137, с. 75].

Отже, детінізація економіки це процес, який включає комплексну систему дій, спрямований на усунення передумов та факторів виникнення та розвитку тіньової економіки, який є складовою частиною системи державної політики регулювання національної економіки. Впровадження його в підсумку призведе до підвищення конкурентоспроможності на внутрішньому та глобальному ринку як національних господарюючих суб'єктів, так і країни в цілому.

В основі політики щодо детінізації економіки лежить система цілей які забезпечують зменшення масштабів тіньового сектора економіки, а також формування економічно обґрунтованої системи управління процесом детінізації економіки. Конкретизація основних економічних цілей (табл. 3.1) передбачає їх обґрунтованість, виділення існуючих проблем і пріоритетних

завдань. Сукупність цілей і завдань повинна відповідати цілям не тільки зменшення масштабів тіньового сектора економіки, а також перебувати у межах цілей і завдань національної економічної політики та зокрема політики структурної перебудови економіки [55; 56; 57; 58; 61; 63; 77; 78; 146; 147].

Таблиця 3.1 – Структуризація економічних цілей і пріоритетів політики детінізації економіки України (джерело: авторська розробка)

Ціль	Сутність цілі
Мінімізація рівня тіньової економіки	<ul style="list-style-type: none"> - перехід до сучасної моделі соціально-орієнтованої економіки - орієнтація на масштаби тіньової економіки в розвинутих країнах - зростання рівня соціального захисту (освіта, охорона здоров'я, пенсійне забезпечення) і добробуту населення
Активізація попиту в легальному секторі економіки	<ul style="list-style-type: none"> - зростання сукупного попиту - відновлення виробництва в матеріальній сфері - створення і зростання виробництва в галузях 5-го і 6-го технологічних укладів - зростання доходів населення за допомогою державного регулювання мінімальної зарплати і зростання пенсійного забезпечення - створення конкурентного середовища в економіці - захист внутрішнього ринку від демпінгу з боку іноземних товаровиробників
Створення мотивів і стимулів у господарюючих суб'єктів працювати в легальному секторі економіки	<ul style="list-style-type: none"> - застосування прямих і непрямих методів стимулювання роботи в легальному секторі економіки - заходи щодо стимулювання створення нових робочих місць - зниження рівня оподаткування та спрощення податкової системи
Залучення капіталів тіньового сектора економіки у пріоритетні галузі легального сектора економіки	<ul style="list-style-type: none"> - формування стимулюючого економічного середовища (законодавчого, податкового, митного) - створення умов для легалізації капіталів як вивезених за національні кордони, так і функціонуючих всередині країни - розвиток фондового ринку
Підвищення конкурентоспроможності легального сектора економіки	<ul style="list-style-type: none"> - державне стимулювання структурних змін в економіці - підвищення ефективності органів державної влади у сфері захисту конкуренції, обмеження впливу монополій - зміни у зведеному державному бюджеті з збільшенням частки місцевих бюджетів
Структурна перебудова економіки	<ul style="list-style-type: none"> - розвиток галузей 5-го і 6-го технологічних укладів - розвиток галузей які виробляють кінцевий продукт - інноваційна модернізація в базових галузях економіки

Здійснення даних цілей можливе лише поетапно, що обумовлено складністю, масштабністю та відсутністю в економіці України прикладів

подібних взаємопов'язаних перетворень в економічній, політичній та соціальній сферах. Виходячи з цілей необхідне рішення наступних першочергових задач (табл. 3.2).

Таблиця 3.2 – Першочергові задачі процесу детінізації економіки (джерело: авторська розробка)

Задача	Сутність задачі
1	2
1. Визначення оптимального рівня тіньової економіки	Оптимальний рівень тіньової економіки повинен визначатися ґрунтуючись на Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України [98] і середньому рівні тіньової економіки в розвинутих країнах
2. Визначення суб'єкта впливу	У тіньовій економіці працюють різні соціальні групи, які переслідують різні інтереси. Таким чином, співвідношення заходів прямого і непрямого характеру необхідно визначати для кожної соціальної групи
3. Боротьба з ухиленням від оподаткування	Вибір найбільш оптимальної комбінації з існуючих підходів щодо боротьби з ухиленням від оподаткування
4. Зниження загального рівня оподаткування	Визначення загальної кількості податків та їх рівня виходячи з досвіду країн з найбільш сприятливими умовами для розвитку бізнесу та умовами аналогічними вітчизняним на початок проведення податкової реформи
5. Спрощення податкового законодавства	Спрощення вітчизняного податкового законодавства через відсутність в ньому обґрунтованої концепції і системного підходу в оподаткуванні, а також його методичної складності, заплутаності та суперечливості
6. Створення сприятливого інвестиційного клімату	Впровадження комплексу адміністративних та економічних інструментів для залучення капіталу тіньового сектору економіки, в легальний сектор економіки
7. Розробка і реалізація програми, легалізація тіньових капіталів	Розробка та впровадження програми спрямованої як на тіньові капітали, які були вивезені за національні кордони, так і функціонуючі всередині країни
8. Упорядкувати регламентування зовнішньоекономічної діяльності	Усунення наявних недоліків у податковому та митному законодавстві для перешкоджання: контрабанді, заниження та завищення митної вартості (залежно від типу застосовуваних митних махінацій) і інших форм тіньової діяльності існуючих у зовнішньоекономічній діяльності
9. Здійснення активної державної політики щодо стимулювання попиту на вітчизняну продукцію	Зміна державної економічної політики в напрямку розширення внутрішнього платоспроможного попиту на вітчизняні товари
10. Забезпечення захисту прав	Реформа судової системи для забезпечення захисту прав приватної власності

Продовження таблиці 3.2

1	2
приватної власності	
11. Формування стимулів у господарюючих суб'єктів для роботи в легальному секторі економіки	За допомогою прямих і непрямих інструментів державного регулювання економіки створити у господарюючих суб'єктів бажання працювати в легальному секторі економіки
12. Забезпечення прогресивних структурних перетворень економіки	Політику детінізації економіки необхідно проводити в ув'язці з реалізацією державної політики щодо структурної перебудови економіки, щоб забезпечити прогресивні структурні перетворення економіки за рахунок капіталів тіньового сектора економіки (на першому етапі її реалізації)
13. Забезпечити механізм функціонування ринкової конкуренції	Оздоровити інститути ринкової економіки, знизити монополізацію економіки, створити рівні умови господарювання
14. Боротьба з корупцією	Реальна, а не декларативна, боротьба з корупцією на всіх рівнях державної влади
15. Захист легального національного виробника	Захист легального виробника від демпінгу з боку підприємств тіньового сектора економіки, а також транснаціональних корпорацій

Розглянемо подрібніше сутність задач:

1. Визначення оптимального рівня тіньової економіки. Даний рівень повинен бути реальним, так як повністю ліквідувати таке явище як тіньова економіка практично неможливо. Процес зменшення рівня тіньової економіки повинен відбуватися в два етапи:

I. Перший етап – зниження рівня тіньової економіки до 30%ВВП, що відповідає граничному рівню тіньової економіки, вище якого настає загроза економічній безпеці країни [98];

II. Другий етап – зниження рівня тіньової економіки до 16,3%ВВП, що відповідає середньому рівню тіньової економіки в розвинутих країнах (Додаток Б).

Дані орієнтири випливають з досвіду існування тіньової економіки в країнах з ефективно функціонуючою ринковою економікою, а також досвіду використання стратегії щодо детінізації економіки в країнах з перехідними економічними системами, що мали на початок реформ порівнянний з Україною рівень тіньової економіки або навіть більший (наприклад,

Сінгапур). Таким чином, досягнення даних рівнів тіньової економіки є цілком досяжною метою.

2. Визначення суб'єкта впливу. У тіньовій економіці працюють різні соціальні групи, які переслідують різні інтереси. Так, господарюючі суб'єкти, які змушені працювати в тіньовому секторі економіки, здатні стати реальним фактором економічного зростання при переході в легальний сектор економіки. Застосування заходів непрямого характеру до них буде більш ефективним в порівнянні з прямими адміністративними заходами. Виходячи з цього, необхідно зміщення акценту з репресивних заходів на вдосконалення правової бази, спрощення системи оподаткування, зниження рівня загального податкового навантаження. З іншого боку, необхідний прямий державний контроль за дотриманням існуючих законів. Таким чином, реалізація стратегії детінізації економіки вимагає модернізацію структури державного управління.

3. Боротьба з ухиленням від сплати податків. Для вирішення цього завдання було запропоновано достатньо багато концепцій. Можна згрупувати їх по п'яти основним напрямкам [131].

А. Утилітаристський підхід – даний підхід передбачає, що при зниженні рівня оподаткування, господарюючим суб'єктам стане менш вигідно перебувати в тіньовому секторі економіки і вони перейдуть в легальний сектор економіки і перестануть приховувати свої доходи. Попри прийняття в Україні нового Податкового кодексу [116], витрати в легальному секторі економіки все ще значно перевищують їх в тіньовому секторі економіки, що не стимулює підприємців добровільно залишити тіньовий сектор економіки.

Б. Конвенціональний підхід – близький за змістом до утилітаристського підходу. Згідно з ним для максимізації корисності суб'єкти прагнуть мінімізувати витрати і максимізувати корисність. Податки є витратами для платника податків. Сплачуючи податки, платник податків, повинен отримувати щось взамін, тобто він повинен отримувати від держави

за сплату податків певну корисність. Низький рівень сплати податків в Україні каже про те, що корисність, яку надає держава, не відповідає потребам платників податків. Таким чином, держава повинна приносити корисність як домогосподарствам, так і фірмам, а також повинна нести відповідальність як перед окремим домогосподарством або фірмою, так і перед усім суспільством. Крім того, потрібно також звернути увагу на існування прямого зв'язку між ухиленням від сплати податків з можливістю уникнути сплати податків. Якщо існує можливість безкарно не платити податки, то платник податку скористається нею, незалежно від того яка їх величина. Тому питання про зниження податків потрібно проводити одночасно з усуненням лазівок у законодавстві, які дозволяють уникнути сплати податків взагалі.

Таким чином, проблему оптимальних податкових вилучень потрібно перевести в площину «ціна - якість». Тобто рівень оподаткування може бути і 10%, і 50% від доходу платника податку, якщо корисність яку надає держава буде становитиме таку ж величину. Необхідно, щоб платник податків точно знав, на що йдуть податки і, таким чином, буде більш прихильно ставиться до необхідності їх сплати.

В. Правовий підхід. Даний підхід пов'язаний з вдосконаленням законодавства. Існує два основних підходи до того, як це здійснювати: а) перший – «імпортувати» законодавство з країн, де воно вже пройшло успішну апробацію ринком; б) другий – намагатися легалізувати вже існуючі неформальні норми.

Г. Силовий підхід – даний підхід пов'язаний з посиленням санкцій проти суб'єктів, які функціонують в тіньовому секторі економіки. Засобами реалізації є:

а) по-перше, посилення тиску на тіньовий сектор економіки при збереженні існуючого рівня оподаткування. Дана політика, в першу чергу, відбивається на підприємствах, які функціонують переважно в легальному секторі економіки, а також підприємствах, функціонуючих одночасно в обох

секторах економіки. Вона здатна ускладнити їх діяльність і не буде сприяти легалізації їх діяльності;

б) по-друге, усунення різних податкових режимів, пільг і преференцій окремим підприємствам і галузям; нанесення точкових, сфокусованих ударів по ключовим елементам тіньової інфраструктури, яка використовує «дірки» в законодавстві забезпечує ефективне ухилення від сплати податків.

Ускладнює реалізацію даного шляху в Україні залученість силових структур, структур державного управління і судової системи в тіньовій інфраструктурі, оскільки їх залежність від цієї інфраструктури виступає однією з основних причин такого низького ризику діяльності по ухиленню від податків в Україні.

Д. Культурно-нормативний підхід. Він має бути спрямований на удосконалення соціальних норм в напрямку покращення умов життя населення України, формування у домогосподарств і господарюючих суб'єктів лояльного відношення до держави та державних органів влади, прищеплення поваги до законів та нормативно-правових актів, як центральних органів влади, так і органів місцевого самоврядування, закріплення у свідомості категоричного неприйняття будь-яких уявлень про пошук шляхів обходу діючого законодавства. Зусилля щодо зміцнення податкової моралі можуть дати результат, якщо населення і господарюючі суб'єкти вдасться переконати в тому, що громадські послуги, що фінансуються з бюджету за рахунок податкових надходжень, підвищують їхній добробут. Однак тут не треба сподіватись на швидкий результат по вирішенню вказаної проблеми, оскільки тіньові дії міцно вкоренились, як в господарську, так і побутову практику.

Розглянуті вище підходи доповнюють один одного, так як не існує єдино правильного рішення для боротьби з ухиленням від сплати податків.

4. Зниження загального рівня оподаткування. Визначення загальної кількості податків та їх рівня виходячи з досвіду країн з найбільш сприятливими умовами для розвитку бізнесу та умовами аналогічними

вітчизняним на початок проведення податкових реформ.

5. Спрощення податкового законодавства. Українському податковому законодавству властива відсутність обґрунтованої концепції та системного підходу в оподаткуванні, а також методична складність і заплутаність, крім того, йому властива суперечливість (по складності податкової системи України займає 181 місце у світі [199], являє собою одну з найскладніших у світі). Крім того, необхідно забезпечити рівність і справедливість збору податків у всіх сферах і галузях суспільного виробництва.

6. Створення сприятливого інвестиційного клімату. Як відомо, іноземні інвестиції, в тому числі і прямі іноземні інвестиції, надзвичайно чутливі до інвестиційного клімату, а значить малоймовірно, що навіть при його поліпшенні відразу почнеться їх приплив в економіку України. А значить, в першу чергу, необхідно залучати капітал тіньового сектора економіки. Економічне зростання, яке почнеться, буде базуватися на галузях, куди вдалося залучити капітали тіньового сектора економіки. Це, в свою чергу сприятиме залученню капіталу іноземних інвесторів.

Для досягнення цих цілей необхідні зусилля з боку держави для забезпечення притоку капіталу тіньового сектора економіки як в старі, так і в нові галузі економіки: на модернізацію і заміну основних фондів, посилення інноваційно-інвестиційної діяльності, створення нових підприємств. Крім того, для зниження транзакційних витрат, держава повинна розробити та впровадити комплекс заходів з модернізації загальноекономічної інфраструктури (транспортної, виробничої, системи професійної освіти тощо), довівши її до рівня характерного розвиненим країнам, що в підсумку підвищить ефективність економіки і створить передумови для сталого економічного зростання.

Інвестиційний потенціал тіньового сектора економіки в даний час перетворюється в стратегічний ресурс держави, інтегрований у систему економічних і політичних відносин. Оскільки цей потенціал тіньового сектора економіки в даний час є практично єдиним ресурсом для структурної

перебудови економіки державну політику детінізації можна визначити як дії державних органів влади, котрі необхідно спрямувати на підтримку і розвиток усіх форм господарської діяльності в легальному секторі економіки.

В даний час в Україні існує економічна необхідність і політична можливість створити умови формування стимулюючого інвестиційного клімату в економіці через формування єдиної стимулюючої політики в податковій, фінансовій, бюджетній сферах. Однак, при її здійсненні окрім створення загальної інвестиційної привабливості економіки, необхідно здійснювати науково обґрунтовану програму по залученню інноваційно-інвестиційного ресурсу тіньового сектора економіки в стратегічні галузі економіки. Тобто заходи держави щодо стимулювання надходження інвестицій повинні сконцентруватися на мотивах і стимулах, якими керуються інвестори при розміщенні основних виробничих потужностей, науково-дослідних і дослідно-конструкторських організацій тощо. Сьогодні необхідно не просто поліпшення інноваційно-інвестиційного клімату, а його докорінна зміна [59; 60; 63]. Для цього будуть потрібні кардинальні заходи, які спрямовані на формування загальних умов розвитку розвинутих ринкових відносин, інституційні та структурні зміни, наслідком яких стане створення сучасної ефективної ринкової економіки.

7. Розробка і реалізація програми легалізації тіньових капіталів. Програма повинна бути спрямована на тіньові капітали, які були вивезені за національні кордони, так і функціонуючі всередині країни. Вона повинна містити як заходи політичного, так і економічного характеру, які пов'язані з перетворенням капіталів тіньового сектора економіки, в реальний інноваційно-інвестиційний ресурс для легального сектора економіки України.

8. Упорядкувати регламентування зовнішньоекономічної діяльності. Сутність задачі є усунення наявних недоліків у податковому та митному законодавстві для перешкоджання: контрабанді, заниження та завищення митної вартості (залежно від типу застосовуваних митних махінацій) і інших

махінацій існуючих у зовнішньоекономічній діяльності, які є одними з найпоширеніших видів тіньової діяльності, що завдають значні збитки економіці України.

9. Здійснення активної державної політики щодо стимулювання попиту на вітчизняну продукцію. Необхідне проведення активної державної політики щодо стимулювання попиту на вітчизняну продукцію. Основою економічного зростання на першому етапі має бути розширення внутрішнього платоспроможного попиту на вітчизняні товари, в основному за рахунок заміщення імпоротної продукції (можливість імпортозаміщення наочно показала харчова галузь української економіки, де національним виробникам вдалося частково витіснити імпорт в своїх секторах). На другому етапі, у міру формування виробничих можливостей і розширення масштабів внутрішнього платоспроможного попиту, збільшується потенціал розвитку української економіки на власній базі і відповідно зростатиме експортний потенціал.

10. Забезпечення захисту прав приватної власності. Основу товарного виробництва і відповідно ринкової економіки складає приватна власність. Відсутність її захисту позбавляє господарюючих суб'єктів бажання здійснювати діяльність у легальному секторі економіки, що призводить до зростання тіньового сектора економіки. Тому необхідний реальний, а не декларативний, захист прав приватної власності.

11. Формування мотивів і стимулів у господарюючих суб'єктів для роботи в легальному секторі економіки. За допомогою прямих і непрямих інструментів державного регулювання економіки вдається створити у господарюючих суб'єктів бажання працювати в легальному секторі економіки.

12. Забезпечення прогресивних структурних перетворень економіки. Політику детінізації економіки необхідно проводити в ув'язці з реалізацією державної політики щодо структурної перебудови економіки, щоб забезпечити прогресивні структурні перетворення економіки за рахунок

капіталів тіньового сектора економіки (на першому етапі їх розвитку).

13. Забезпечити механізм функціонування ринкової конкуренції. Оздоровити інститути ринкової економіки, що забезпечують функціонування механізму конкуренції. Знизити монополізацію окремих секторів економіки фінансово-промисловими групами. Створення рівних умов для всіх суб'єктів господарювання незалежно від форм власності і розмірів, а також забезпечення рівної віддаленості суб'єктів господарювання від влади.

14. Боротьба з корупцією. Реальна, а не декларативна, боротьба з корупцією та хабарництвом.

15. Захист легального національного виробника. Захист від демпінгу з боку транснаціональних корпорацій які користуються перевагами міжнародного поділу праці, ефекту масштабу виробництва, доступу до джерел дешевого капіталу тощо.

Вирішення цих основних завдань забезпечить активізацію підприємництва в легальному секторі економіки. Для ефективного зменшення тіньового сектора економіки необхідно провести докорінні зміни в макроекономічній політиці, які спрямовані на перехід не до валового зростання показників, а до якісного зростання ефективності функціонування економіки, що створює умови виникнення і розвитку виробництва в легальному секторі економіки та переходу на інноваційно-інвестиційний шлях розвитку.

Скорочення масштабів тіньової економіки – це не передумова проведення реформ, а їх результат, коли тіньові зв'язки будуть заміщатися класичними регульованими ринковими відносинами. Це стане можливим тоді, коли об'єктом впливу будуть умови, які породжують тіньову економіку, а не вона сама. Тобто вплив має бути спрямований не на наслідки, а на причини.

Залежно від періоду впливу і характеру розв'язуваних завдань політики щодо детінізації економіки можна виділити стратегію детінізації економіки та тактику детінізації економіки.

Стратегія детінізації економіки – це довгострокова державна економічна політика спрямована на зменшення тіньового сектора економіки і визначаюча комплекс довгострокових цілей у цій сфері.

Стратегічна мета детінізаційної політики – це зниження рівня тіньового сектора економіки до рівня характерного для розвинених країн і перетворення капіталів тіньового сектора економіки на дієвий ресурс соціально-економічного розвитку України, що забезпечить структурну перебудову економіки на основі нових наукомістких галузей та інноваційного оновлення базових галузей.

Тактика детінізації економіки – це комплекс заходів спрямований на досягнення стратегічної мети і забезпечуючи виконання стратегічних завдань детінізаційної політики країни в коротко- та середньостроковому періоді ґрунтуючись на поточній ситуації.

Тактична мета детінізаційної політики – формування мотивів і стимулів у господарюючих суб'єктів працювати в легальному секторі економіки, а також залучення наявного інвестиційного потенціалу тіньового сектора економіки країни для стимулювання економічного зростання, формування та розвиток секторів економіки орієнтованих на виробництво конкурентоспроможної продукції з високою часткою доданої вартості.

Отже, тактика детінізації економіки, в коротко- та середньостроковому періодах, включає комплекс заходів державного впливу спрямований на формування мотивів і стимулів у підприємців які працюють в тіньовому секторі економіки, інвестувати свій капітал в легальний сектор економіки в пріоритетні для держави галузі.

Таким чином, метою детінізації економіки є очікуваний результат, який обумовлений реалізацією нової моделі політики детінізації економіки у межах національної економічної політики, яка забезпечить більш високу якість життя населення на підставі:

– соціально-політичних, економічних, науково-технологічних змін, які в підсумку забезпечать стабільне економічне зростання і позитивні структур-

ні зміни в економіці України;

- зростання ефективності всіх галузей економіки України;
- зміна місця України в міжнародному поділі праці;
- зростання самосвідомості населення і почуття патріотизму.

Для ефективного зменшення тіньового сектора економіки необхідні ключові зміни в макроекономічній політиці, які спрямовані на перехід не до зростання валових показників, а до зростання ефективності функціонування економіки, які будуть створювати умови виникнення і розвитку виробництва в легальному секторі економіки. Тільки держава є тим інститутом, який здатний організувати цілісний комплекс заходів щодо зменшення масштабів тіньової економіки та контролювати їх виконання. Основним завданням, на яке будуть спрямовані заходи державного впливу, є зменшення масштабів тіньового сектора економіки. Дані заходи повинні застосовуватися за двома основними напрямками:

- 1) розвиток легального сектору економіки,
- 2) зниження частки тіньового сектору економіки.

Відзначимо, що у 1980-ті рр. спостерігалася зворотна взаємозалежність між зростанням легального і тіньового секторів економіки. Так при значному зростанні легального сектора економіки в США, Канаді, Англії, Швейцарії, відбувалось незначне зростання або навіть скорочення частки тіньового сектора економіки, що підтверджує раціональність такого напрямку дій.

Таким чином, виходимо з припущення, що скорочення частки тіньового сектору економіки є чинником економічного зростання і стабільності, а економічне зростання легального сектору економіки і його стабільність здатні обумовлюють зниження частки тіньової економіки в економіці країни.

Отже, зменшення частки тіньової економіки передбачає розробку і здійснення органами державної влади політики детінізації економіки, специфіка якої знаходить відображення в її структурі, цілях, задачах та напрямках. Політика щодо детінізації економіки буде потужним важелем з

подолання економічної кризи в Україні, забезпечить структурну перебудову економіки і створить базу сталого розвитку вітчизняного конкурентоспроможного виробництва.

Існують базисні основи до формування державної політики щодо детінізації економіки:

I. Детінізаційна політика повинна бути складовою частиною програми соціально-економічного розвитку країни, так як тіньова економіка охопила все сфери суспільного виробництва. Таким чином, політика детінізації економіки не може існувати ізольовано поза взаємозв'язку, взаємодії та взаємовпливу з іншими державними політиками спрямованими на соціально-економічний розвиток країни.

II. Визначати пріоритетні галузі економіки, куди при стимулюючій державній політиці можна буде залучити капітали тіньового сектора економіки. При визначенні пріоритетів необхідно враховувати перспективи розвитку техніки і технології, для визначення найперспективніших галузей 5-го та 6-го технологічних укладів, а також галузей, що випускають кінцевий продукт, де у національних виробників є можливість зайняти провідне місце на світовому ринку.

III. При розробці та здійсненні політики детінізації економіки необхідно знайти «золоту середину» між дією ринкового механізму саморегулювання та державним регулюванням економіки. Відзначимо, що активне втручання держави в економіку за високого рівня її монополізації призводить до неефективності автоматичних регуляторів державної економічної політики. Ситуація в економіці України це підтверджує. Таким чином, держава повинна сконцентруватися на заходах непрямого впливу на економіку (зв'язавши при цьому в єдине ціле структурну, податкову, митну, амортизаційну, науково-технічну, інвестиційну, інноваційну політики).

Політика щодо детінізації економіки України є складовою частиною державної економічної політики по формуванню та регулюванню мотивів та стимулів у господарюючих суб'єктів для роботи в легальному секторі

економіки. Реалізація державної політики щодо зменшення тіньового сектора економіки полягає у розробці та реалізації економічних, фінансових, грошово-кредитних, організаційних та інших механізмів.

Відзначимо, що при реалізації даної програми необхідно враховувати, що за роки економічних реформ відбулося зниження якості трудових ресурсів, триває процес «відплив умів», практично припинили існування галузі високих технологій (авіабудування, машинобудування, мікроелектроніка та інші). Тому заходи щодо детінізації економіки повинні йти в комплексі з заходами по структурній перебудові економіки.

Таким чином, в основі конкретного механізму легалізації тіньового сектору економіки має лежати комплекс адміністративних, економічних та правових заходів і методів впливу на суб'єкти, які в ній функціонують.

Підбиваючи підсумок, відзначимо, що для успішного зменшення масштабів тіньового сектора економіки, як теоретичним, так і практичним завданням державної економічної політики є формування та реалізація механізму державного регулювання процесу детінізації економіки України. Досі такого механізму в трансформаційній економіці України не існує.

3.2 Формування базової моделі механізму детінізації економіки України

Соціально-економічний розвиток України має здійснюватися в комплексі із заходами щодо детінізації економіки, забезпечуючи зростання конкурентоспроможності легального сектора економіки. При цьому результатом процесу детінізації економіки буде істотне оновлення або створення нових економічних, правових, соціальних та виробничих систем.

В якості основи для здійснення детінізаційного процесу в Україні слід застосовувати практичний досвід, який накопичено у світовій практиці щодо детінізації економіки. Очевидно, що рівень добробуту населення в країні

пов'язаний зі зменшенням масштабів тіньової економіки. Поліпшення добробуту основної частини населення України, в свою чергу, нерозривно пов'язане з ефективним застосуванням заходів щодо детінізації економіки, з розвитком матеріальної і нематеріальної сфер легального сектору економіки, особливо в разі подолання кризових явищ в економіці. Отже, якщо в Україні не будуть функціонувати стимули та мотиви для роботи в легальному секторі економіки, не буде сформована конкурентоспроможна ринкова інфраструктура, то неможливо буде і ефективний розвиток матеріальної і нематеріальної сфер діяльності та зростання добробуту населення країни. Крім того, подолання системної кризи в економіці України, не є можливим без пріоритетного формування механізму детінізації економіки України.

Як вказує Грузнов І.: «При побудові організаційно-економічних механізмів на основні види діяльності слід використовувати системний підхід і об'єктивно-орієнтований метод» [36, с. 71]. При цьому він наполягає «При побудові та реалізації механізмів управління слід враховувати комплексність, самостійність знань про управління, охоплення всіх рівнів національної економіки» [36, с. 33]. Далі він уточнює: механізм управління процесами людської діяльності, є складовою частиною загальної науки управління, повинен містити наступні основні розділи - методологію управління, загальну теорію управління, теорію видів управління [36, с. 34-35].

Також, слід навести словникове визначення: «механізм господарський – сукупність організаційних структур і конкретних форм господарювання, методів управління і правових норм, за допомогою яких суспільство використовує економічні закони з урахуванням складної історичної специфіки» [16, с. 493].

Відзначимо, що перед формуванням механізму детінізації економіки необхідно вирішити ряд ключових завдань, пов'язаних з визначенням:

- масштабів тіньового сектора економіки (так як повністю ліквідувати цей сектор економіки не можливо) з точки зору оптимального плану соціально-економічного розвитку країни;

- ступеню підготовленості органів влади до впровадження комплексу заходів щодо детінізації економіки;

- специфічних факторів властивих окремим регіонам і галузям, які впливають на утворення та функціонування конкретного механізму і заходів щодо детінізації економіки;

- ролі організаційних та інформаційних систем в процесах щодо детінізації економіки.

Результативність впливу політики щодо зменшення масштабів тіньового сектора економіки на соціально-економічний розвиток України при формуванні механізму детінізації економіки у межах існуючої трансформаційної економічної системи визначається:

- оновленням діючих функцій функціонуючої системи;

- поліпшенням функціональних властивостей системи, перегрупування її складових частин;

- якісними змінами елементів системи з метою їх швидкої адаптації до змін зовнішнього середовища.

Здійснення процесу детінізації економіки України не може бути тимчасовим заходом, так як процес поліпшення, заснований на ефективному використанні наявних у розпорядженні держави інструментів, повинен мати постійний характер, що, в свою чергу, сприятиме динамічному соціально-економічному розвитку країни.

Проблема детінізації економіки України, полягає в необхідності побудови нового механізму на якісно іншому рівні, розробці державних інструментів і форм його реалізації. Застосування сучасних теоретичних і практичних напрацювань для організації процесу детінізації економіки дозволить вирішити таку важливу проблему для національної економіки як ресурсне забезпечення функціонування технічної, соціально-психологічної,

фінансово-економічної складових механізму державного регулювання соціально-економічних процесів.

Процес детінізації економіки являє собою складний процес, що охоплює всі сфери суспільного життя. Отже, механізм державного регулювання процесу детінізації економіки України буде являти собою координуючий, коригуючий, контролюючий фактор, який спрямовує розвиток економічної діяльності; систему цілеспрямованого впливу держави на процес, що охоплює всі етапи економічного життя суспільства.

Першим елементом механізму детінізації економіки повинні стати принципи його побудови. Принципом є вихідне положення будь-якої теорії [16, с. 778], на підставі якого має діяти проєктований механізм. Сукупність принципів, на яких ґрунтується механізм щодо зменшення масштабів тіньової економіки надає йому властивості, які посприяють реалізації його мети. Крім того дозволяє використати найефективніші методи реалізації поставлених задач. Методи реалізації державної детінізаційної політики, які обумовлені сукупністю принципів, схильні до змін в залежності від зміни умов зовнішнього та внутрішнього середовища.

Можна розподілити всі підходи, щодо систематизації принципів побудови та функціонування механізму процесу детінізації економіки, на дві групи: загальні принципи – визначають функціонування всіх систем управління; спеціальні принципи – застосовуються конкретно до процесів детінізації економіки та базуються на специфічних особливостях тіньової економіки та притаманних їй закономірностях (рис. 3.1).

Дотримання при розробці і реалізації процесу детінізації економіки України, принципів, як загальних, так і спеціальних, зробить можливим створення ефективного механізму детінізації економіки спрямованого на реалізацію цілей соціально-економічного розвитку країни. Регулювання процесів детінізації економіки не може принципово відрізнитися від цілісного загальнодержавного механізму регулювання економіки, закріпленого в українському законодавстві [41; 55; 56; 57; 58; 59; 60; 61; 77;

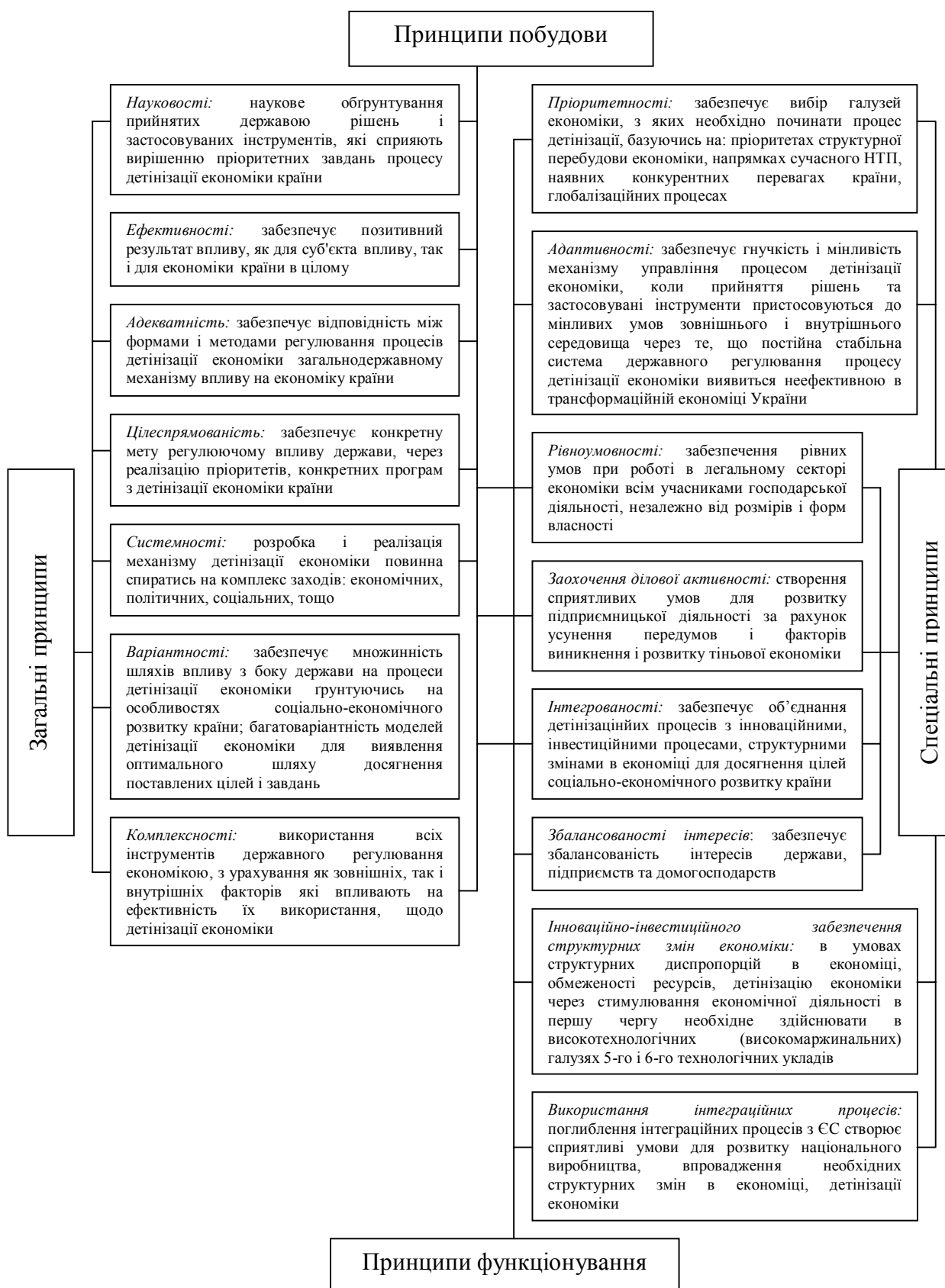

Рисунок 3.1 – Принципи побудови і функціонування механізму процесу детінізації економіки (джерело: авторська розробка)

78; 146]. При цьому відзначимо, що єдність використовуваних заходів і методів впливу на процеси в економіці країни не виключає їх специфічних комбінацій у заходах щодо детінізації економіки.

З урахуванням матеріалу п. 2.1. даного дослідження модель механізму управління процесами детінізації національної економіки має структуру, яка відображена на рис. 3.2.

Наведену на рис. 3.2 схему використовуємо у якості предпланових досліджень побудови вказаного механізму. На стадії реалізації вже сформованого механізму слід використовувати механізм у вигляді структурно-функціональної моделі (рис. 3.3). Відмінність розробленої автором моделі є системна логіка організації процесу детінізації економіки України. Представлена модель узагальнюючого механізму розрахована на різні рівні господарювання та включає в себе складові локальні механізми управління окремими процесами, які виконуються на кожному рівні з виходом на складові узагальнюючого механізму управління. У підсумку проводиться оцінка, аналіз та розробка заходів подальшого удосконалення механізмів з визначенням їх результатів [36, с. 130].

Деталізований механізм впливу включає в себе мету, завдання, суб'єкти, об'єкти, методи перетворення, блоки інструментів та оцінки ефективності функціонування об'єкту (рис. 3.3).

Розглянемо елементи структурно-функціональної моделі.

Суб'єкти регулювання оцінюють об'єкт впливу. Після цього формують мету і завдання, потім вибирають найбільш ефективні методи та інструменти, які дозволяють реалізувати мету та завдання і реалізують їх в об'єкті. Результатом стане новий стан вихідного відношення, який буде відповідати меті поставленої суб'єктами.

Першочерговим принципом процесу державного регулювання процесу детінізації економіки України є цілеспрямованість, що припускає наявність системи цілей: економічних, соціальних, виробничих, науково-технічних. Дана система цілей повинна мати ієрархічну структуру. Процес детінізації

Рисунок 3.2 – Структурно-логічна модель загального механізму управління процесами детінізації національної економіки (джерело: складено на підставі [36, с. 93])

Рисунок 3.3 – Структурно-функціональна модель механізму державного регулювання процесу детінізації економіки України

(джерело: авторська розробка)

економіки України не є самоціллю, оскільки зниження масштабів тіньового сектора економіки необхідно як засіб вирішення конкретних завдань, що стоять перед суспільством. Але склад і зміст цілей залежать від реальних умов застосування конкретних заходів щодо детінізації.

На підставі цих положень було визначено *інтегральну мету механізму державного регулювання процесу детінізації економіки України* – мінімізація рівня тіньового сектора економіки та вихід національної економіки на якісно новий рівень за рахунок залучення капіталу тіньового сектора для структурної перебудови економіки і збільшення частки легального сектора економіки в матеріальній і не матеріальній сферах

забезпечивши йому конкурентоспроможний розвиток з урахуванням необхідності зростання добробуту населення.

Для досягнення поставленої мети необхідне вирішення наступних диференційованих завдань:

- вироблення державної стратегії процесу детінізації економіки;
- обґрунтування ключових напрямків процесу детінізації економіки на коротко-, середньо- та довгостроковий період;
- визначення пріоритетних напрямів структурної перебудови економіки, у які можна буде залучити капітал тіньового сектора економіки;
- визначення пріоритетних кластерів на національному та регіональному рівнях виходячи з пріоритетних напрямків структурної перебудови економіки;
- розробка комплексу заходів щодо стимулювання роботи в легальному секторі економіки.
- правове забезпечення заходів з детінізації економіки.

Наступний елемент механізму – суб'єкти державного регулювання процесів детінізації економіки України:

- органи виконавчої влади (Державна фіскальна служба України, Міністерство інфраструктури України, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерство фінансів України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі, Міністерство юстиції України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Антимонопольний комітет України, а також місцеві та муніципальні органи влади в Україні);
- органи законодавчої влади (Верховна Рада України, місцеві органи самоврядування);
- суб'єкти, на які спрямовані заходи щодо детінізації економіки (домогосподарства, підприємства, органи державного управління, галузеві та підприємницькі спілки тощо);
- інші учасники процесу детінізації економіки України (НАНУ та інші академії, ВНЗ).

Також, для підвищення ефективності функціонування механізму державного регулювання процесу детінізації економіки України, до суб'єктів необхідно додати новий інфраструктурний елемент органів державного управління – комітет з детінізації економіки України (КДЕУ).

Механізм державного регулювання процесу детінізації економіки України включає наступні об'єкти:

- об'єкти процесу детінізації (сектор домогосподарств, реальний сектор, сектор послуг, фінансовий сектор, сектор державного управління);
- інвестиційний потенціал тіньового сектора економіки;
- діяльність з впровадження заходів спрямованих на зменшення масштабів тіньового сектора економіки України;
- форми організації процесу детінізації на рівні економіки в цілому, на рівні окремих регіонів, галузей (нормативно-правова база, інституційна інфраструктура, інформаційне забезпечення тощо).

В умовах трансформаційної економіки України для розробки науково обґрунтованих заходів щодо зменшення масштабів тіньового сектора економіки України необхідно вирішити два основних завдання:

1. Визначити економічні, соціальні, політичні цілі і план економічних перетворень, які повинні знайти своє відображення в програмі соціально-економічного розвитку України.
2. Сформувати систему стимулів у господарюючих суб'єктів, яка б сприяла їх переходу в легальний сектор економіки.

Крім того, процес детінізації економіки України повинен здійснюватися на основі співробітництва всіх гілок влади, а також ефективного функціонування державного механізму. Узгодження інтересів держави і господарюючих суб'єктів – це основне завдання детінізації економіки. Процес детінізації економіки держави може здійснюватись за допомогою прямих та непрямих інструментів державного регулювання.

А. До прямих інструментів впливу держави на процес детінізації економіки відносять:

- державні програми підтримки перспективних галузей економіки для забезпечення структурної перебудови економіки;
- підтримка перспективних кластерів на національному та регіональному рівнях;
- залучення наявних ресурсів держбюджету для стимулювання пріоритетних галузей, національної економіки;
- підтримка розвитку інфраструктури кластерів у рамках соціально-економічних програм розвитку регіонів;
- пільгове надання приміщень, устаткування у лізинг, держпатентів тощо у рамках пріоритетних кластерів;
- державне замовлення на НДДКР в пріоритетних галузях 5-го і 6-го ТУ;
- створення державної лізингової кампанії для просування наукомісткої продукції на зовнішній ринок;
- надання інвестиційного кредиту для розробки інновацій за пільговими ставками.

Б. Непрямі інструменти впливу на процес детінізації економіки полягають у формуванні системи мотивів і стимулів для роботи в легальному секторі економіки; вона буде досяжна за допомогою комплексної податкової, бюджетної, структурної, митної політики, здійснюваної за допомогою комплексу відповідних заходів:

- спрощення діючого податкового законодавства та законодавства з питань регулювання господарської діяльності;
- зниження податкового навантаження до стимулюючого розвиток підприємницької діяльності рівня (базуючись на моделі Лафера);
- спрощення доступу до законів, та інших нормативних актів і коментарів до них з питань регулювання господарської діяльності та оподаткування;
- реформування судової системи для надійного захисту приватної власності;

- реформа державного управління та місцевого самоврядування на основі досвіду розвинутих країн;
- постійно діюча система ефективної боротьби з корупцією;
- дерегуляція через зменшення кількості невикористаних узгоджень та ліцензій;
- державна допомога в просуванні вітчизняної продукції на світовий ринок;
- повернення «інвестиційної пільги по податку на прибуток» для перспективних галузей та кластерів української економіки;
- звільнення від ПДВ імпортованого в Україну наукоємного обладнання, що не має аналогів в Україні;
- звільнення від податку на землю підприємств, які володіють високотехнологічним і дослідницьким устаткуванням в пріоритетних галузях 5-го і 6-го ТУ;
- введення податкових «канікул» для галузей, які випускають кінцеву продукцію та галузей 5-го і 6-го ТУ;
- звільнення від податків дивідендів, отриманих в результаті реалізації інвестиційно-інноваційних проектів у пріоритетних галузях економіки.

Таким чином, система прямих та непрямих інструментів державного регулювання економікою створює єдиний механізм. Необхідно активізувати дію механізму по залученню капіталів тіньового сектора в легальний сектор економіки (рис. 3.4).

Прямі і непрямі інструменти, які розглянуті вище, є частиною моделі економічного механізму державного регулювання процесу детінізації економіки України. Чітке визначення інструментів впливу на процес детінізації економіки дозволить, зробити цей механізм більш ефективним, враховуючим особливості трансформаційної економіки України.

Інструментарій механізму державного регулювання процесу детінізації економіки України буде координуватися новоствореною інфраструктурною установою – комітетом з детінізації економіки України. Разом з тим,

виняткова складність вироблення стимулів у господарюючих суб'єктів до роботи в легальному секторі економіки, а також пріоритетних напрямів стимулювання вимагає залучення експертів і наукових організацій з країн, які показали ефективність у процесах щодо детінізації економіки.

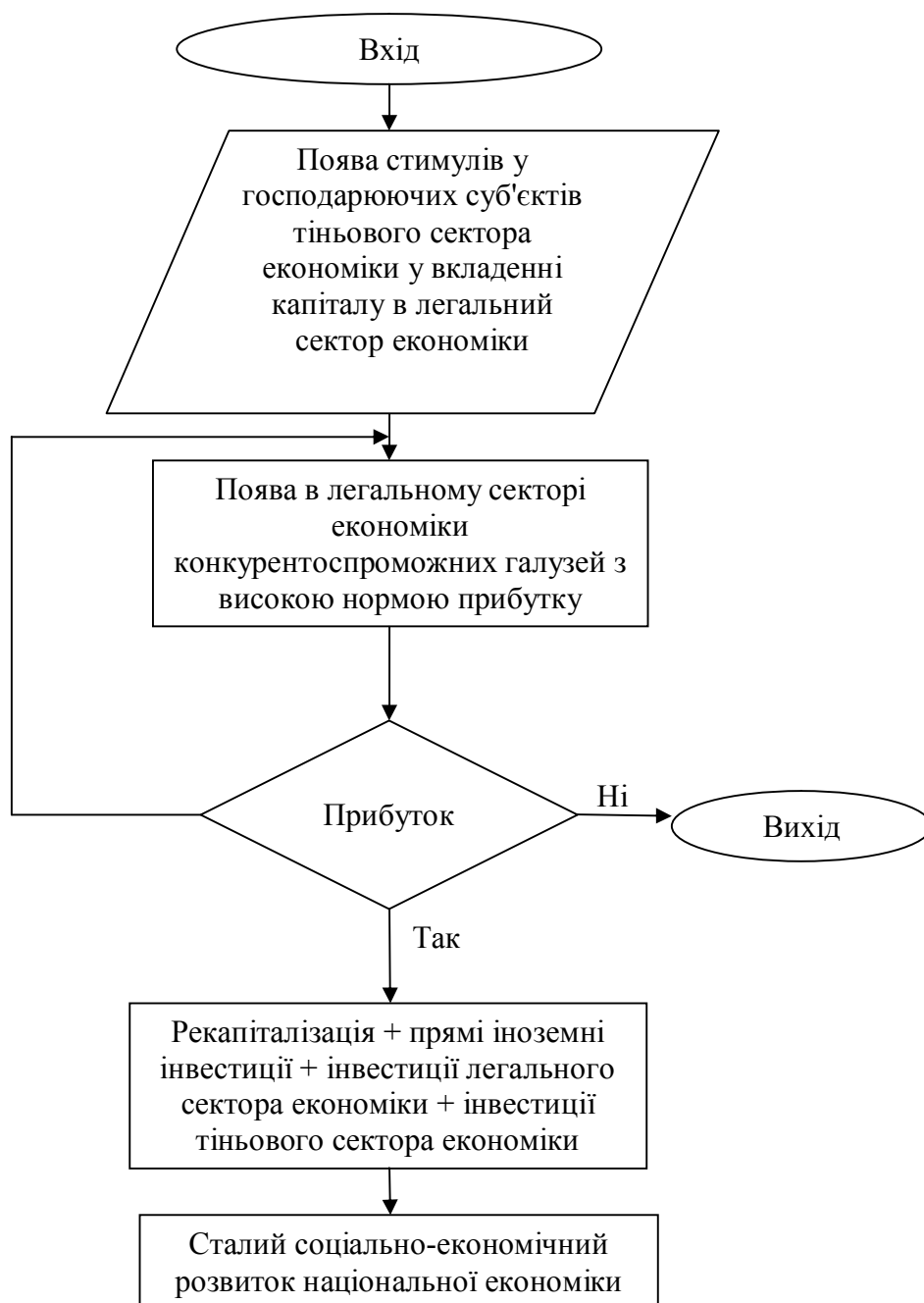

Рисунок 3.4 – Алгоритм залучення капіталу тіньового сектора економіки в легальний сектор економіки (джерело: авторська розробка)

Зокрема, при виборі пріоритетних галузей слід виходити з національних інтересів та закономірностей розвитку економічної системи. Це зажадає захисту КДЕУ від політичного впливу і некомпетентного втручання. Організації, які будуть готувати рекомендації з пріоритетних напрямів детінізації економіки України, повинні бути незалежними від органів виконавчої влади. Апарат експертів повинен складатися з висококваліфікованих фахівців, здатних як до оцінки перспективності розвитку тих чи інших галузей, так і до застосування інструментів державної економічної політики для виникнення стимулів у господарюючих суб'єктів для вкладення капіталу тіньового сектора економіки в перспективні галузі.

Отже, КДЕУ є складовою ефективно діючого механізму державного регулювання процесу детінізації економіки України: який, з одного боку, буде координувати процес детінізації на макрорівні та сприяти формуванню єдиної політики детінізації економіки, розробляючи науково обґрунтовані пропозиції з детінізації економіки для органів державної влади, а з іншого боку – здійснювати координацію всіх органів державної влади, які беруть участь у даному процесі. Тому створення КДЕУ має важливе соціально-економічне значення, так як основною його функцією буде усунення перешкод для активізації процесу детінізації економіки, координація та реалізація державної детінізаційної політики.

КДЕУ повинен бути створений як державна установа та входити в структуру органів виконавчої влади. Його головною метою буде зменшення масштабів тіньового сектора економіки, сприяння динамічному сталому прогресивному зростанню економіки країни та окремих регіонів.

Основними напрямками діяльності КДЕУ будуть:

1. Створення єдиного механізму управління процесом детінізації економіки.
2. Координація діяльності щодо детінізації економіки між органами законодавчої і виконавчої влади.

У межах створення єдиного механізму управління процесом детінізації економіки КДЕУ будуть вирішуватись наступні завдання:

- формування та реалізація програми з детінізації економіки;
- створення правової, методичної, організаційної, інструментальної бази для здійснення процесу детінізації економіки;
- розробка та оптимізація моделей управління процесом детінізації економіки;
- визначення пріоритетних галузей економіки, ґрунтуючись на напрямках розвитку світової економіки;
- створення стимулів у господарюючих суб'єктів для роботи в легальному секторі економіки;
- участь у розробці програм соціально-економічного розвитку країни;
- участь у розробці програм соціально-економічного розвитку окремих галузей і регіонів.

Наступним напрямком діяльності КДЕУ має стати оцінка ефективності застосовуваних методів щодо детінізації економіки. У рамках даного напрямку можна виділити наступні завдання:

- розробка, реалізація і супровід програми з детінізації економіки;
- науково-методичне обґрунтування щодо забезпечення конкурентоспроможних перетворень в легальному секторі економіки за допомогою застосування комплексу інструментів;
- виконання робіт з моніторингу та маркетингових досліджень для виявлення можливих галузей економіки, де новостворювані національні підприємства можуть створити конкуренцію іноземним компаніям;
- координація діяльності органів законодавчої та виконавчої влади, підприємців, асоціацій роботодавців, профспілок;
- оцінка ефективності результатів конкретних заходів з детінізації економіки.

Ще одним напрямком діяльності КДЕУ має стати інформаційне забезпечення та координація процесу детінізації економіки. У рамках даного напрямку можна виділити наступні завдання:

- формування, постійне оновлення і супровід інформаційного банку даних, як діє на рівні держави, так і окремих галузей і регіонів;
- розробка науково обґрунтованих пропозицій у галузі детінізації як економіки країни в цілому, так і окремих регіонів і галузей;
- проведення симпозіумів і конференцій.

КДЕУ повинен займатися питаннями організації, виконання та координації заходів щодо зменшення масштабів тіньового сектора економіки в інтересах реалізації державної політики щодо детінізації економіки забезпечення економічного зростання і розвитку економіки.

Механізм детінізації економіки України має оцінку ефективності державного регулювання процесу детінізації економіки:

- оцінка динаміки основних макроекономічних показників;
- оцінка зростання зайнятості в легальному секторі економіки;
- оцінка зміни доходів у легальному секторі економіки;
- оцінка економічної доцільності впровадження конкретних заходів щодо зменшення масштабів тіньового сектора економіки;
- відбір заходів щодо зменшення масштабів тіньового сектора економіки які мають найбільший ефект;
- визначення обсягу залученого капіталу тіньового сектора економіки у пріоритетні галузі економіки;
- визначення темпів зростання прибутку підприємств легального сектора економіки за рахунок зростання обсягу продукції, що випускається;
- визначення темпів зростання податкових надходжень до зведеного державного бюджету;
- скорочення складових циклу «вибір комплексу детінізаційних заходів – реалізація – зростання національної економіки – зниження масштабів тіньового сектора економіки».

Розглядаючи системно стратегію детінізації економіки України, необхідно визначити послідовність регулюючих впливів (рис. 3.5).

Вироблення органами державної влади заходів щодо детінізації економіки має розумітися як система базових положень, розроблених КДЕУ. Вони визначають політику детінізації економіки України в даному напрямку. При цьому по кожному напрямку державного регулювання процесів детінізації економіки визначаються: об'єкт на який буде спрямований вплив, основні цілі і принципи, результат у вигляді концепції національної детінізаційної політики. Повинно бути забезпечено підпорядкування спільної мети, та взаємозв'язок по всіх напрямках здійснення державної політики по детінізації національної економіки.

Рисунок 3.5 – Послідовність регулюючих впливів у стратегії детінізації економіки України (джерело: авторська розробка)

У зв'язку з цим, рекомендується єдиний порядок розробки та затвердження необхідних заходів для всіх напрямків процесу детінізації економіки України (рис. 3.6).

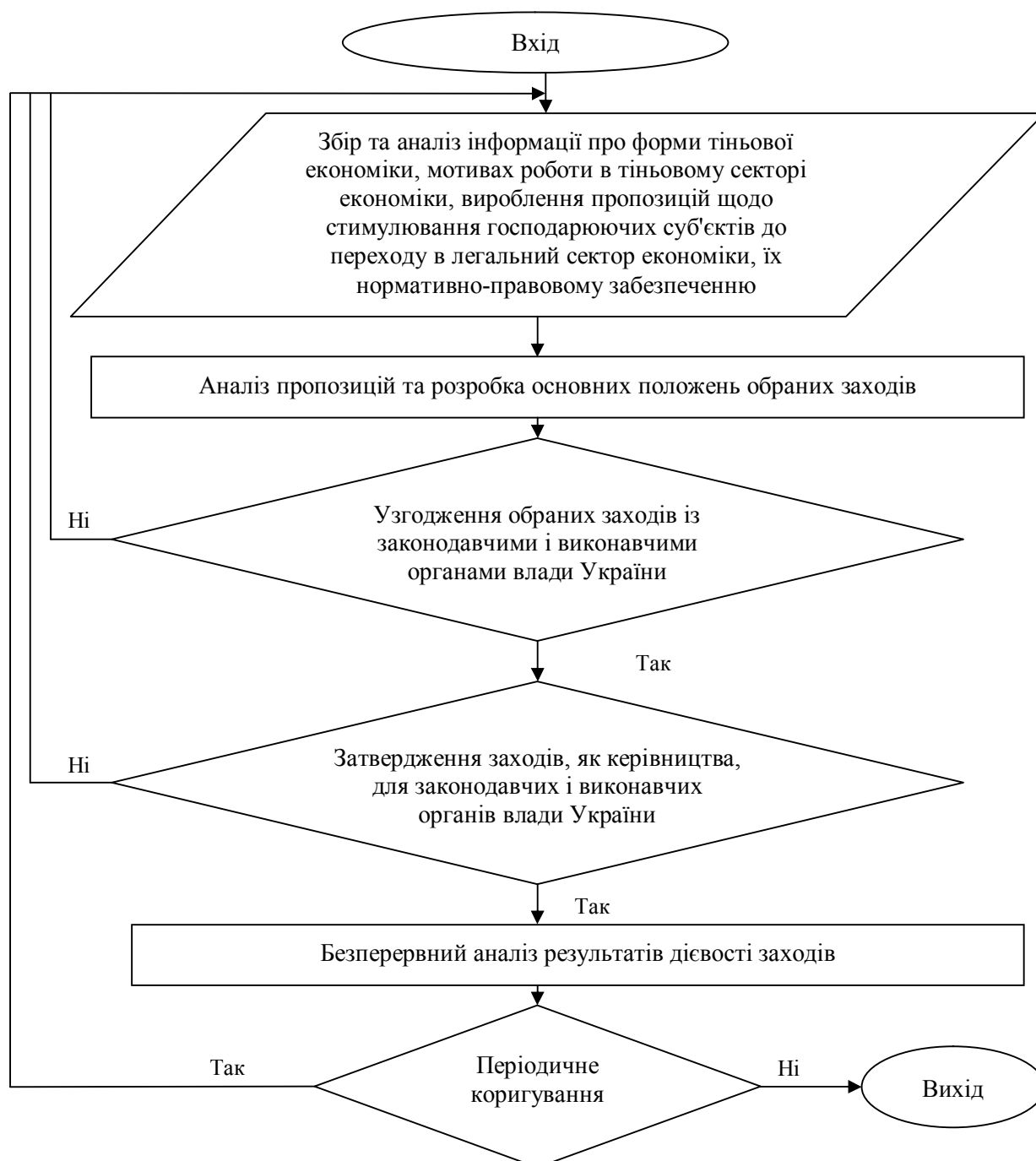

Рисунок 3.6 – Алгоритм формування напрямків процесу детінізації економіки України (джерело: авторська розробка)

Розробка політики детінізації економіки, як основи функціонування механізму державного регулювання процесу детінізації економіки України, повинна здійснюватися на нормативно-правовій базі підпорядкованій в першу чергу формуванню мотивів і стимулів у господарюючих суб'єктів працювати в легальному секторі економіки.

Таким чином, формування механізму державного регулювання процесу детінізації економіки України необхідно здійснювати з урахуванням основних концептуальних положень державної політики щодо детінізації економіки України, а саме:

- політика детінізації економіки України формується і коригується відповідно до соціально-економічного становища в державі;
- політика детінізації економіки України повинна враховувати фази економічного циклу: криза, депресія, поживлення і підйом;
- політика детінізації економіки України має бути спрямована не тільки на зростання економіки і доходів бюджету, а і на зростання добробуту населення;
- органи законодавчої влади розробляють і вводять в дію законодавчі акти, що забезпечують державну підтримку програми детінізації економіки у відповідності до реалізованої державної політики щодо детінізації економіки;
- створена інфраструктура спрямована на досягнення поставлених результатів за схемою (рис. 3.7);
- в детенізаційній політиці України центральне місце має належати кадровому забезпеченню КДЕУ, тобто відбору, підготовці та підвищення кваліфікації його керівників і співробітників;
- детенізаційна політика України орієнтується на підвищення обсягів поставок вітчизняних товарів легального сектора економіки, як на внутрішній так і на зовнішній ринок;
- політика щодо детінізації економіки України повинна координуватися з політикою розвитку підприємництва, при цьому серед створюваних підприємств особлива увага повинна бути приділена створенню

підприємств у пріоритетних галузях економіки та галузях 5-го і 6-го технологічних укладів;

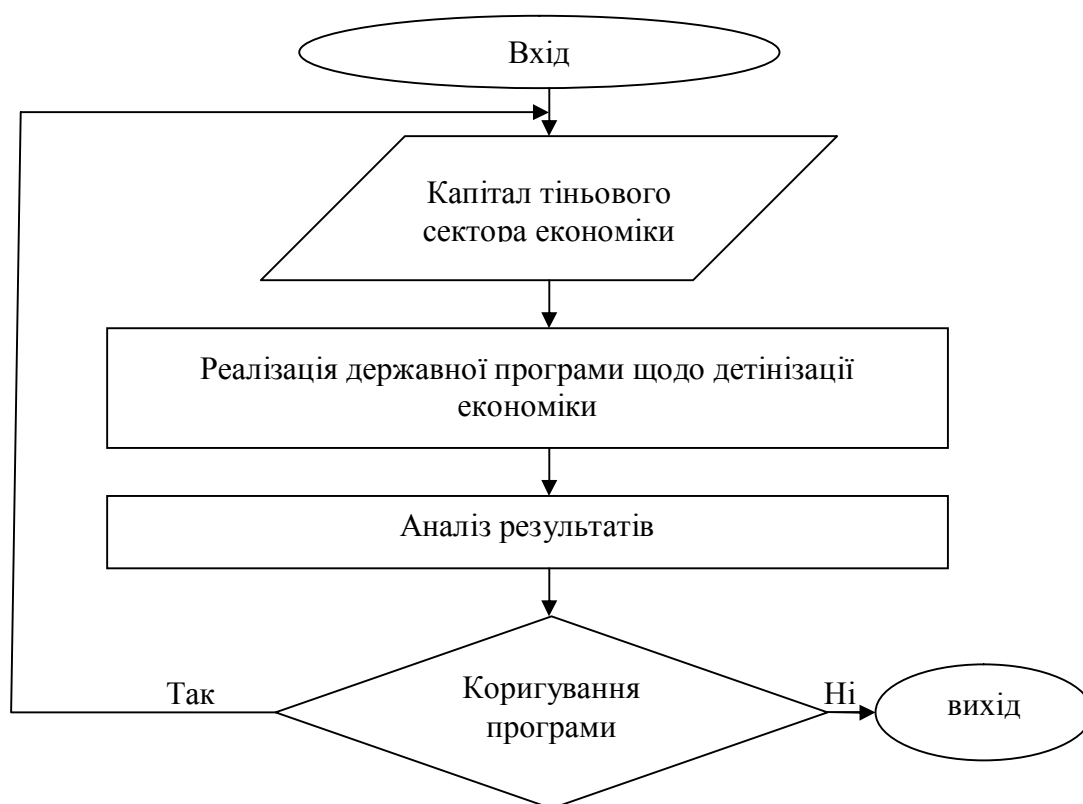

Рисунок 3.7 – Алгоритм функціонування детенізаційної інфраструктури
(джерело: авторська розробка)

– сформована детенізаційна політика допоможе у вирішенні актуальних соціальних проблем (наприклад, наповнення Пенсійного фонду та зростання пенсій, захист працівників, створення нових робочих місць в легальному секторі економіки тощо).

Зменшення частки тіньового сектора в економіці України вимагає зусиль з боку державних органів влади щодо стимулювання розвитку підприємницької діяльності, створення сприятливого економічного клімату та інформаційного середовища; а також збільшенні ступеня мотивуючого впливу задіяних державних інструментів, що сприяють стимулюванню розвитку підприємницької ініціативи з боку господарюючих суб'єктів. Важливо й те, що необхідно враховувати розмір соціального ефекту від

зменшення масштабів тіньового сектора економіки та впливу його на навколишнє середовище в країні, тому що робота в легальному секторі не передбачає порушення трудового та екологічного законодавства.

Соціальні протиріччя, які виникнуть при здійсненні заходів з детінізації економіки, торкаються інтересів всіх соціальних груп. У змінених економічних умовах по-новому будуть будуватися відносини між державою та господарюючими суб'єктами при вирішенні фінансово-економічних проблем, тому що буде зменшуватися корупційна складова.

У створенні та ефективному функціонуванні механізму державного регулювання процесу детінізації економіки України саме держава відіграє головну роль. Поряд з формуванням стратегій детінізації економіки і вибору пріоритетних напрямків вона створює умови які стимулюватимуть господарюючих суб'єктів до роботи в легальному секторі економіки в пріоритетних для держави секторах національної економіки. Для цього необхідно ефективне застосування наявних у розпорядженні держави інструментів впливу на економіку. Роль держави в цьому випадку буде здійснюватись не через придушення підприємницької діяльності, а, навпаки, у стимулюванні розвитку підприємницької діяльності в легальному секторі економіки в пріоритетних галузях економіки.

3.3 Обґрунтування стимулів детінізації національної економіки

Кризовий стан економіки багато в чому пов'язаний з відсутністю державної політики з управління мотивами і стимулами економічної поведінки підприємців, як на макро-, так і на мікрорівні. Актуальність даної проблеми обумовлюється наявністю суттєвих суперечностей між:

а) зростаючою потребою суспільства в детінізації економіки з одночасною активізацією інноваційно-інвестиційної діяльності (до того ж в

напрямах, які сприяють структурній перебудові економіки) і діючою економічною політикою, яка не враховує принципи, які лежать в основі поведінки підприємців і пов'язаної з ними мотивації;

б) відсутність на державному рівні розуміння механізму стимулювання процесів детінізації економіки, а також методик формування мотивів і стимулів у суб'єктів господарської діяльності, які б стимулювали їх працювати в легальному секторі економіки.

Таким чином, в даний час особливе значення отримує питання про стимули детінізації національної економіки. Отже, формування мотивів і стимулів у господарюючих суб'єктів працювати в легальному секторі економіки є метою, засобом і фактором успішної державної політики щодо детінізації економіки.

Відповідно до сучасної економічної теорії займатися бізнесом (частина населення, яка здатна займатися підприємницькою діяльністю з метою створення і отримання прибутку) може лише незначна частина населення. Вони і є підприємцями, що працюють, як в легальному, так і в тіньовому секторі економіки. І саме їм повинні бути адресовані стимули, які б підштовхнули до переходу з тіньового сектора в легальний сектор економіки. Інша частина зайнятого населення, обслуговує їхні інтереси. Необхідно за допомогою теоретичних і методологічних підходів обґрунтувати систему управління стимулами до роботи в легальному секторі економіки, яка б сприяла залученню інвестицій тіньового сектора економіки в легальний сектор економіки в контексті реструктуризації економіки України.

У визначенні сектора економіки, де буде працювати господарюючий суб'єкт, важливі два критерії: рівень рентабельності (прибутковості) вкладеного капіталу і ринкова капіталізація підприємств. Таким чином, вони будуть найважливішими структуроутворюючими критеріями, які визначають природу функціонування стимулів детінізації економіки. Під стимулами детінізації економіки будемо розуміти такі стимули, які притаманні сучасній економіці, і спираються на основні мотиви; як, з точки зору, класичних

уявлень – отримання максимального прибутку та з сучасної точки зору – зростання ринкової капіталізації підприємств.

При виборі сектора економіки для здійснення підприємницької діяльності мейнстрім виходить з порівняння граничного доходу з граничними витратами. Відзначимо, що неокласична школа визнає існування трансакційних витрат (до яких віднесемо і витрати пов'язані з роботою в тіньовій економіці, наприклад, хабарі) і включають їх у загальні витрати виробництва. Основним мотивом дії підприємців, з точки зору більшості прихильників даної концепції, є максимізація прибутку. Саме прибуток є основним при прийнятті інвестиційних рішень про вкладення капіталу у легальний або тіньовий сектора економіки. При прийнятті рішень господарюючий суб'єкт проводить порівняння очікуваного граничного прибутку з граничними витратами на вкладений капітал. У випадку, якщо очікуваний граничний прибуток від інвестицій вище в легальному секторі економіки, то процес інвестування у легальному секторі економіки зрівняно з тіньовим сектором економіки буде більш вигідним (в даному випадку також треба враховувати фактор легалізації та вагомість покарання за роботу в тіньовому секторі економіки).

З точки зору сучасних напрямків економічної думки фактор прибутку відходить на другий план, а на перший виходить зростання ринкової капіталізації підприємства. Це пов'язано з доступом до ринків капіталу, як для залучень кредитних ресурсів, так і для залучення капіталу через випуск облігацій, векселів, акцій та інших похідних цінних паперів. До того ж це не суперечить класичній школі, коли підприємець привласнює установчий прибуток при виведенні компанії на IPO. Значну роль у формуванні стимулів переливу капіталу в легальний сектор економіки зіграють умови і принципи, що діють в економічній системі.

Щоб створити безперервний і постійний потік ефективних інвестицій з тіньового в легальний сектор економіки необхідним є певний комплекс умов в усіх сферах суспільного життя: економіки, права, політики та ін. [118].

Найважливішими умовами в економічній сфері є:

1. Стабільна, науково-обґрунтована економічна політика держави, в тому числі політика підтримки підприємницької діяльності.
2. Прогнозоване державне регулювання економіки, перш за все за допомогою економічних важелів.
3. Стимулююча зовнішньоекономічна політика, ефективна і економічно обґрунтована політика протекціонізму, які спрямовані на розвиток вітчизняного товаровиробника з пріоритетом на оптимальну розробку та впровадження інновацій.

Основними умовами у сфері права є:

1. Стабільна законодавча база щодо підприємницької діяльності, яка спрямована на раціональний його розвиток.
2. Ефективне антимонопольне законодавство і наявність механізму його реалізації.
3. Ефективна система захисту прав власності, у тому числі інтелектуальної.
4. Максимально проста процедура реєстрації підприємств, скорочення форм звітності та контролю з боку перевіряючих органів за їх діяльністю.
5. Максимально можливе спрощення податкового законодавства, а також пільги для підприємств, які розробляють та впроваджують інновації в процес виробництва.

Важливими умовами в інших сферах є:

1. Стабільна політична ситуація незалежно від результатів президентських або парламентських виборів.
2. Сформована позитивна громадська думка про підприємницьку діяльність.

Особливе значення має стан зовнішнього середовища для створення стимулів здійснення інвестування тіньового капіталу в легальний сектор економіки.

Сприятливими характеристиками зовнішнього середовища, які сприяють виникненню стимулів до підприємницької діяльності, є:

- зростання платоспроможного попиту всередині країни;
- зростання ємності національного ринку;
- стабільна політична ситуація в країні;
- позитивні зміни в податковій системі і законодавчій базі;
- розвинена ринкова інфраструктура;
- діяльність органів виконавчої та законодавчої влади щодо

стимулювання розвитку підприємництва.

Основні проблеми, з якими стикаються інвестори, також формують умови зовнішнього середовища:

- здатність відстояти свою власність перед атаками рейдерських груп які використовують адміністративний ресурс;
- фактична відсутність конкурентного середовища і засилля монополій і олігополій на всіх ринках від регіонального до національного;
- ризик постійної зміни законодавства і відповідно «правил гри» в економіці;
- рівень криміналізації економіки;
- рівень тіньової економіки;
- рівень протекціонізму з боку адміністративного апарату держави афельованим підприємствам;
- застосування найбільшими бізнес-групами нелегальних методів конкурентної боротьби.

Важливим фактором є економічне зростання і стимулювання структурної перебудови економіки при нестачі державного фінансування за рахунок залучення інвестицій тіньового сектора економіки. Необхідно, в першу чергу, концентруватися на тому, як стимулювати господарюючі суб'єкти, щоб вони здійснювали свою діяльність у легальному секторі економіки.

Стимулами до роботи в легальному секторі економіки в умовах сучасної економіки України є:

1. Посилення конкурентної боротьби між товаровиробниками. Для того щоб функціонувати в умовах глобалізації, коли доводиться конкурувати з підприємствами, які використовують міжнародний поділ праці, необхідно постійно вдосконалювати виробництво, впроваджувати інновації (технічні, технологічні і організаційні), що підприємствами, які працюють в тіньовому секторі економіки, практично не можливо.

2. Стабільна та ефективна економічна політика, яка спрямована на стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності. Вона реалізується за допомогою надання податкових пільг, компенсації кредитних ставок, скасування податків і зборів при імпорті високотехнологічного обладнання, яке не випускається в Україні і т.д.

3. Розвиток внутрішнього ринку, що створює додатковий попит на продукцію легального сектору економіки.

4. Можливість отримання надприбутку (або прагнення збереження надприбутків), який дорівнює або навіть перевищує прибуток у тіньовому секторі економіки, але за відсутності страху кримінального переслідування і втрати бізнесу.

5. Необхідність оновлення обладнання у зв'язку з його фізичним (знос основних фондів, на початок 2014 р., у середньому по економіці становить 77,3% [106], в тіньовому секторі ще вище, так як немає легальної можливості придбати обладнання) і моральним старінням.

6. Необхідність легалізувати частину капіталу. При цьому необхідна, щоб вона приносила відчутний дохід.

7. Цілеспрямовані кредити з бюджету країни спрямовані на стимулювання структурної перебудови економіки.

8. Створення інституційних основ інвестиційного процесу.

9. Усунення протиріч податкової системи.

10. Зниження складності податкової системи та скорочення кількості

податків і зборів.

11. Розвинена ринкова інфраструктура.

12. Ефективно діюче антимонопольне законодавство.

13. Створення привабливого інноваційно-інвестиційного клімату на макро- рівні.

14. Політична стабільність.

15. Низький рівень корупції в усіх гілках влади.

16. Стабільна і прогнозована валютна політика.

Дані стимули взаємопов'язані. Наприклад, є пряма залежність: попит на інвестиційні товари залежить від попиту на споживчі товари від яких залежить потенційна прибутковості інноваційно-інвестиційних проектів, що, в свою чергу, буде впливати на ринкову капіталізацію підприємств. Податкове середовище має прямий вплив на ресурси і собівартість продукції. А також складність ведення бізнесу, тому через принцип прибутковості змінюється дія всіх ринкових стимулів і може викликати мультиплікативний ефект. Антимонопольне законодавство передбачає створення і підтримка конкурентного середовища у межах якого мають діяти господарюючи суб'єкти всіх форм власності згідно рекомендованих правил та вимог. Воно запобігає утворенню на ринку монополій і дозволяє суб'єктам господарювання розвиватись конкуруючи один з одним.

Відзначимо, що основними стимулами до переходу в легальний сектор економіки є: попит та пропозиція на споживчі та інвестиційні товари, прозорість, доступність інформації, зрозуміла податкова система. Цілком зрозуміло, що саме державні органи влади створює сприятливий бізнес клімат який є необхідною умовою для початку дії в першу чергу ринкових стимулів детінізаційного процесу, що дозволить залучити ресурси тіньового сектору в легальний сектор національної економіки України.

Для реалізації стимулів необхідний комплекс інструментів. Інструменти які сприяють зменшення тіньового сектору економіки відомі, однак до теперішнього часу їх використання не відрізнялось комплексністю

та системністю в Україні. Тому завдання державних органів влади є створення комплексного пакету інструментів з відомими і випробуваними в міжнародній практиці. Тільки використання в комплексі вище перелічених заходів може призвести до зменшення масштабів тіньового сектору та створенню сприятливого бізнес-клімату в економіці України. При реалізації стратегії спрямованої на детінізацію національної економіки необхідно знайти найбільш ефективне співвідношення між адміністративними, соціальними, економічними та іншими застосовуваними заходами і їх комплексами інструментів та сектору/галузі національної економіки на які вони спрямовані.

В цілому інструменти державного впливу на тіньову економіку розподіляємо на:

– інструменти прямого впливу (державні інвестиції в перспективні галузі економіки (в рамках структурної перебудови економіки), компенсація кредитної ставки за перспективними інноваційними проектами, створення державних лізингових, факторингових кампанії для підтримки експорту високовартісної наукоємної продукції, створення державного інноваційного фонду для підтримки нових проектів за перспективними напрямками 5-го та 6-го ТУ в рамках структурної перебудови економіки тощо);

– інструменти непрямого впливу (боротьба з корупцією, удосконалення існуючого законодавства (податкового, екологічного, трудового тощо), вільний доступ до інформації, удосконалення системи соціального захисту громадян (встановлення мінімальної заробітної плати на рівні фактичного прожиткового мінімуму, система безкоштовної медичного обслуговування тощо), перепідготовка безробітних за затребуваними ринком професіями та спеціальностями враховуючи напрямки структурної перебудови економіки тощо).

Класифікація стимулів детінізації економіки (за групами) та їх зв'язок з прямими та непрямими інструментами державного регулювання детінізації економіки відображено в Додатку Б.

Враховуючи, що тіньова економіка справляє ендогенний вплив на соціально-економічний розвиток держави, та обов'язково супроводжуються негативними ефектами. Вплив держави здійснюється в результаті різноманіття форм економічних відносин і суб'єктів, що беруть участь в їх реалізації, використовуючи обґрунтовані у даному підрозділі стимули з детінізації національної економіки.

Так як основним мотивом тіньової діяльності є отримання надприбутку, за рахунок несплати обов'язкових податків та зборів та порушенням/недотриманням діючого законодавства то в економіці України у всіх галузях суспільного виробництва існують дві групи суб'єктів тіньової економіки: перша – підприємці з метою отримання надприбутку, друга – домогосподарства вимушені працювати в «тіні» з метою виживання в умовах деструктивної соціально-економічної політики, кризового стану економіки і адміністративного тиску.

В межах державної детінізаційної політики необхідно поєднувати інструменти прямого та непрямого впливу залежно від поставлених завдань і тіньового сегмента, щодо якої проводиться детінізація, з переважанням інструментів непрямого впливу враховуючи особливості трансформаційної економіки України, для стимулювання міграції в легальний сектор економіки обох груп суб'єктів функціонуючих в ньому (з упором на першу групу). Саме інструменти непрямого впливу будуть грати визначальну роль в стимулюванні підприємців для переходу в легальний сектор економіки. Дія непрямих інструментів впливає на: сукупну пропозицію і сукупний попит на споживчі і інвестиційні товари, норму прибутковості інвестицій, стабільність національної валюти, інфляційні очікування, ставку банківського відсотка, доступність інформації, доступність зовнішньому ринку капіталу і т.п. Інтенсивність процесу детінізації економіки України буде залежати від наявності в країні сприятливого бізнес-клімату, визначальна роль в створенні якого належить державним органам влади.

Висновки до розділу 3

Узагальнюючи теоретичні та методичні розробки попередніх двох розділів даного дослідження автор по результатам матеріалу третього розділу робить наступні висновки:

1. Уточнюється структуризація економічних цілей і пріоритетів політики детінізації економіки України: мінімізація рівня тіньової економіки, активізація попиту в легальному секторі економіки, створення мотивів і стимулів у господарюючих суб'єктів працювати в легальному секторі економіки, залучення капіталів тіньового сектора економіки у пріоритетні галузі легального сектора економіки, підвищення конкурентоспроможності легального сектора економіки, структурна перебудова економіки. Здійснення цих цілей можливо лише поетапно, що обумовлено складністю, масштабністю та відсутністю в економіці України прикладів подібних взаємопов'язаних перетворень в економічній, політичній та соціальній сферах.

2. Виходячи з цілей необхідне вирішення наступних завдань держаної політики: (1) визначення оптимального рівня тіньової економіки; (2) визначення суб'єкта впливу; (3) боротьба з ухиленням від оподаткування; (4) зниження загального рівня оподаткування; (5) спрощення податкового законодавства; (6) створення сприятливого інвестиційного клімату; (7) розробка і реалізація програми, легалізація тіньових капіталів; (8) упорядкувати регламентування зовнішньоекономічної діяльності; (9) здійснення активної державної політики щодо стимулювання попиту на вітчизняну продукцію; (10) забезпечення захисту прав приватної власності; (11) формування стимулів у господарюючих суб'єктів для роботи в легальному секторі економіки; (12) забезпечення прогресивних структурних перетворень економіки; (13) забезпечити механізм функціонування ринкової

конкуренції; (14) боротьба з корупцією; (15) захист легального національного виробника.

3. Пропонуються узагальнені принципи побудови і функціонування механізму державного регулювання процесу детінізації, які в свою чергу розділені на:

- загальні (адаптивності, пріоритетність, рівноумовність, заохочення ділової активності, інтегрованість, збалансованості інтересів, інноваційно-інвестиційного забезпечення структурних змін економіки, використання інтеграційних процесів;
- спеціальні (науковість, ефективність, адекватність, цілеспрямованість, системність, варіантність, комплексність).

4. На основі аналізу існуючих визначень категорії «детінізація економіки» було сформульовано визначення її як процесу, який включає комплексну систему дій, спрямований на усунення передумов та факторів виникнення та розвитку тіньової економіки, який є складовою частиною системи державної політики регулювання національної економіки.

Уточнено визначення «механізму державного регулювання процесу детінізації економіки» під яким розуміється координуючий, коригуючий, контролюючий фактор, який спрямовує розвиток легальної діяльності; система комплексного впливу держави на економічні процеси, що охоплюють всі етапи економічного життя суспільства, спрямована на розвиток легального сектору економіки.

Залежно від періоду впливу і характеру розв'язуваних завдань політики щодо детінізації економіки пропонується уточнити категоріальний апарат, а саме поняття: «стратегія детінізації економіки» як довгострокова державна економічна політика спрямована на зменшення тіньового сектора економіки і визначаюча комплекс довгострокових цілей у цій сфері; «стратегічна мета детінізаційної політики» як зниження рівня тіньового сектора економіки до рівня характерного для розвинених країн і перетворення капіталів тіньового сектора економіки на дієвий ресурс соціально-економічного розвитку

України, що забезпечить структурну перебудову економіки на основі нових наукомістких галузей та інноваційного оновлення базових галузей; «тактика детінізації економіки», як комплекс заходів спрямований на досягнення стратегічної мети і забезпечуючи виконання стратегічних завдань детенізаційної політики країни в кратко- та середньостроковому періоді ґрунтуючись на поточній ситуації; «тактична мета детінізаційної політики» як формування мотивів і стимулів у господарюючих суб'єктів працювати в легальному секторі економіки, а також залучення наявного інвестиційного потенціалу тіньового сектора економіки країни для стимулювання економічного зростання, формування та розвиток секторів економіки орієнтованих на виробництво конкурентоспроможної продукції з високою часткою доданої вартості.

5. В результаті проведеного дослідження автором теоретично обґрунтовано концептуальне визначення сутності та мети механізму державного регулювання процесу детінізації економіки України як складових елементів науково обґрунтованої політики соціально-економічного розвитку країни та представлено його структурно-функціональну модель, яка відзначається системною логікою організації процесу детінізації економіки України. Доведено, що в складі державної економічної політики реалізація механізму державного регулювання процесу детінізації активізує економічний розвиток з одночасним вирішенням соціальних завдань.

6. Запропоновано алгоритм формування напрямків детінізації економіки України, кожне з яких має визначатися як система базових положень, розроблених відповідними установами з урахуванням як національної, регіональної і галузевої специфіки процесу детінізації національної економіки.

7. Класифіковані стимули детінізації національної економіки (економічні, соціальні, правові, політичні), що сприятимуть на рівні держави – удосконаленню державного регулювання національної економіки; на рівні

господарюючих суб'єктів – переорієнтуванню їх діяльності в легальний сектор економіки.

Основні положення розділу 3 дослідження висвітлено у працях автора [118; 122; 123; 124].

ВИСНОВКИ

У дисертації зроблено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення *важливого наукового завдання* – розроблення теоретичного базису та методичних положень і рекомендацій щодо організаційно-економічного забезпечення державного регулювання детінізації економіки України. Основні висновки та рекомендації полягають у такому:

1. За результатами аналізу понятійно-категоріального апарату тіньової економіки доведено, що в умовах трансформаційних перетворень в економіці України об'єктивно існує необхідність врахування в державному регулюванні національної економіки факторів прояву та структурних складових тіньового сектору. На основі даного висновку надано комплексне визначення понять: «тіньова економіка» та «детінізація економіки», в контексті яких розвинуто визначення поняття «економічна безпека національної економіки».

2. На підставі проведеного системного узагальнення зовнішніх і внутрішніх факторів загроз економічній безпеці в умовах загальної трансформації економіки України розроблено концептуальну логіко-змістовну модель впливу тіньового сектору економіки на загрози економічній безпеці, яка крім економічних відносин стадій суспільного відтворення (виробництва, розподілу (перерозподілу), обміну та споживання), додатково враховує відносини власності та зайнятості в системі національної економіки. Запропонована модель враховує також особливості причинно-наслідкових зв'язків впливу тіньової економіки на загрози економічній безпеці, які послідовно перетворюються з наслідків у причини, що обумовлює, з метою їх розриву, необхідність формування заходів державної детінізаційної політики. Доведено, що за таких умов тіньовий сектор виступає значним потенційним резервом зростання національної економіки.

3. Обґрунтовано критеріальну базу та методичне підґрунтя вимірювання масштабів тіньової економіки, яке надає можливість комплексної кількісної оцінки її рівня, при цьому перевага, з урахуванням сучасних нестабільних умов функціонування економіки України, надається методу багатократних індикаторів багатократних причин, який не потребує обмежувальних припущень. Розрахунки на основі обраного методу дозволяють реально оцінювати резерви зростання національної економіки за рахунок зменшення обсягів тіньового сектору та забезпечують підвищення ступеня обґрунтування комплексу заходів, щодо протидії тіньовій економіці.

4. Розроблено аналітичні інструменти визначення резервів зростання економіки України, які оцінюють вплив зменшення масштабів тіньового сектору шляхом запровадження мультиплікатора тіньової економіки, що дозволяє об'єктивніше оцінювати вплив детінізації на національну економіку та формує підґрунтя для запровадження науково обґрунтованого механізму державного регулювання процесу детінізації економіки України.

5. В результаті проведеного дослідження автором теоретично обґрунтовано концептуальне визначення сутності та мети механізму державного регулювання процесу детінізації економіки України як складових елементів науково обґрунтованої політики соціально-економічного розвитку країни та представлено його структурно-функціональну модель, яка відзначається системною логікою організації процесу детінізації економіки України. Доведено, що в складі державної економічної політики реалізація механізму державного регулювання процесу детінізації активізує економічний розвиток з одночасним вирішенням соціальних завдань.

6. Класифіковані стимули детінізації національної економіки (економічні, соціальні, правові, політичні), що сприятимуть на рівні держави – удосконаленню державного регулювання національної економіки; на рівні господарюючих суб'єктів – переорієнтуванню їх діяльності в легальний сектор економіки.

Таким чином, запропоновані організаційно-економічні засади детінізації економіки України дозволяють підвищити ефективність національної економіки, виступаючи базисом детінізаційної політики, що дозволяє визначити джерела резервів економічного розвитку та оцінити їх масштаб.

Акти впровадження результатів дослідження наведено в Додатку В.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 4-13.
2. Абубакиров Р.М. Коррупция как институциональный конструкт современной экономической системы / Р.М. Абубакиров // Бизнес. Образование. Право. Вестник Волгоградского института бизнеса. – 2013. – №4(25). – С. 293-299.
3. Агапова Т.Н. Методика и инструментарий для мониторинга экономической безопасности региона / Т.Н. Агапова // Вопросы статистики. – 2001. – № 2. – С. 44-48.
4. Амитан В.Н. Экономическая безопасность: концепция и основные модели / В.Н. Амитан // Економічна кібернетика. – 2000. – № 3-4. – С. 13-20.
5. Архипов А. Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения / А. Архипов, А. Городецкий, Б. Михайлов // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 36-44.
6. Афонцев С.А. Дискуссионные проблемы концепции национальной экономической безопасности / С.А. Афонцев // Россия XXI. – 2001. – № 2. – С. 38-48.
7. Базилевич В. Методичні оцінки масштабів тіньової економіки / В. Базилевич, І. Мазур // Економіка України. – 2004. – №8. – С. 36-44.
8. Барсукова С.Ю. Методы оценки теневой экономики: критический анализ / С. Ю. Барсукова // Вопросы статистики. – 2003. – №5. – С. 14-24.
9. Бікулов Д.Т. Тіньова економіка в контексті місцевого самоврядування / Д.Т. Бікулов // Держава та регіони. Сер.: Державне управління. – 2013. – №3. – С. 96-101.
10. Білоус В. Т. Координація боротьби з економічною злочинністю: монографія / В. Т. Білоус. – Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2002. – 449 с.

11. Блащенко Б.О. Теневая экономика: к вопросу о причинах существования / Б.О. Блащенко // Научно-исследовательские публикации. – 2014. – № 4 (8). – С. 31-36.
12. Блейдс Б. Теневая экономика и национальные счета. Экономический обзор стран ОЭСР / Б. Блейдс. – Публикация ОЭСР – 1982. – 123 с.
13. Богданов И.Я. Экономическая безопасность России: теория и практика / И.Я. Богданов. – М.: РИЦ ИСПИ РАН, 2001. – 348 с.
14. Бойко Г.Ф. Тіньова економіка та її вплив на економічну безпеку країни / Г.Ф. Бойко, Н.В. Дулеба, І.О. Левицька // Вісник Національного транспортного університету. – 2014. – № 30(2). – С. 177-182.
15. Бокун Н. Теневая экономика: понятие, классификации, информационное обеспечение / Н. Бокун, И. Кулибаба // Вопросы статистики. – 1997. – №7. – С. 3-10.
16. Большой экономический словарь / Под ред. А.Н. Азрилияна 5-е изд., доп. перераб. – М.: Ин-т новой экономики, 2002. – 1280 с.
17. Бондарев В.В. Социально-политическая безопасность: опыт социологических и статистических исследований / В. В. Бондарев. – Красноярск, 1997. – 176 с.
18. Бутенко А.І. Державне регулювання економіки в перехідний період: монографія / А.І. Бутенко, В.Р. Кучеренко. – Одеса: Градостроитель, 1999. – 116 с.
19. Бухвальд Е. Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии и показатели / Е. Бухвальд, Н. Гловацкая, С. Лазуренко // Вопросы экономики. – 1994. – №12. – С. 25-35.
20. Варналій З.С. Детінізація економіки як чинник розвитку підприємництва / З.С. Варналій, З.Б. Живко // Стратегічні пріоритети. – 2013. – 34(29). – С. 29-37.

21. Варналій З.С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення: монографія / З.С. Варналій, Д.Д. Буркальцева, О.С. Саєнко. – К.: Знання України, 2011. – 299 с.
22. Варналій З.С. Теоретичні засади детінізації економіки України / З.С. Варналій // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2014. – № 1. – С. 46-53.
23. Вечканов Г.С. Экономическая безопасность России: теория и практика. / Г.С. Вечканов. – Спб.: Питер, 2007. – 384 с.
24. Вишневский В. Уклонение от уплаты налогов и рациональный выбор налогоплательщика / В. Вишневский, А. Веткин // Вопросы экономики. – 2004. – №2. – С. 96-108.
25. Власюк О.С. Тіньова економіка та її вплив на безпеку сектору державних фінансів України / О.С. Власюк // Фінанси України. – 2013. – № 6. – С. 18-25.
26. Гайдар Е. Гибель империи / Е. Гайдар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://royallib.com/read/gaydar_egor/gibel_imperii.html#778240. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.
27. Гальчинський А. Суперечності реформ: у контексті цивілізаційного процесу / А. Гальчинський. – К.: Українські пропілеї, 2001. – 320 с.
28. Глазьев С.Ю. Безопасность экономическая / С.Ю. Глазьев // Политическая энциклопедия. – М.: Мысль, 1999. – Т.1. – 189 с.
29. Головнин С.Д. О классификации явлений теневой экономики / С.Д. Головнин // Вестник МГУ. Сер. 6. Экономика. – 1992. – №1. – С. 40-47.
30. Головченко О.М. Тіньова економіка регіону: підходи, оцінки, сценарії – Ч.1. – Механізм дії тіньової економіки трансформаційного періоду: Монографія / О.М. Головченко, В.И. Захарченко. – Одеса: м. Роздільна, ТОВ «Лерадрук», 2012. – 135 с.

31. Гомбоева Н.С. Теневая экономика как социально-экономическое явление: исторический подход / Н.С. Гомбоева // Молодой ученый. – 2010. – №6(17). – С. 140-142.
32. Гончарова В.О. Вплив тіньової економіки на економічну безпеку держави / В.О. Гончарова. – Х.: ХНУ, 2001. – 195 с.
33. Гордієнко С.Г. Забезпечення економічної безпеки України Службою безпеки / С.Г. Гордієнко // Економічні злочини: попередження і боротьба з ними. – К.: Освіта, 2001. – 121 с.
34. Гордієнко Т.М. Теоретичні основи взаємообумовленості національної та регіональної економічної безпеки / Т.М. Гордієнко // Економіка та право. – 2010. – № 1. – С. 126-132.
35. Городецкий А. Вопросы безопасности экономики России / А. Городецкий // Экономист. – 1995. – № 10. – С. 44-50.
36. Грузнов И.И. Эффективные организационно-экономические механизмы управления (теория и практика) / И.И. Грузнов. – Одесса: Полиграф, 2009. – 528 с.
37. Губський Б.В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення: монографія / Б.В. Губський. – К.: ДП «Укрархбудінфор», 2001. – 122 с
38. Данільян О.Г. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації / О.Г. Данільян, О.П. Дзьобань, М.І. Панов – Х.: Фоліо, 2002.– 285 с.
39. Дарнопих Г. Сучасні проблеми економічної безпеки України / Г. Дарнопих // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 1. – С. 142-150.
40. Дворянков В.А. Экономическая безопасность: теория и реальность угроз / В.А. Дворянков. – М.: РАЕН, 2000. – 318 с.
41. Державна програма розвитку промисловості на 2003-2011 роки // Постанова Кабінету Міністрів України від 28 липня 2003 р. N1174 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1174-2003-п>. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

42. Де Сото Э. Загадки капитала. Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всем остальном мире / Э. де Сото. – М.: ЗАО «Олимп - Бизнес». – 2001. – 272 с.

43. Де Сото Э. Иной путь. Экономический ответ терроризму / Э. де Сото. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://fictionbook.ru/author/hesus_uuerta_de_soto/inoyi_put_yekonomicheskii_otvet_terrorizmu/read_online.html?page=0. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

44. Дудін М.М. Вплив тіньової економіки України на її економічну безпеку / М.М. Дудін // Бізнес Інформ. – 2011. – №12. – С. 4-14.

45. Елизаров А.Т. Формы проявления теневой экономики в Украине / А.Т. Елизаров // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Экономика». – Симферополь: Информ.-издат. отдел ТНУ. – 2003. – Т.16(55). – №2. – С. 57-66.

46. Єніна-Березовська А.О. Система безпеки держави та загрозові економічні процеси: тінізація і криміналізація економіки / А.О. Єніна-Березовська, Г.В. Середіна // Бізнес Інформ. – 2014. – №9. – С. 41-47.

47. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М.М. Єрмоленко. – К.: КНТЕУ, 2001. – 309 с.

48. Ечкамов С.М. Теневая экономика: анализ и моделирование / С.М. Ечкамов. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 408 с.

49. Жаліло Я. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика: монографія / Я. Жаліло. – К.: НІСД, 2003. – 368 с.

50. Жихор О.Б. Детермінанти розвитку тіньових відносин і механізми протидії // О.Б. Жихор, Н.В. Кузьминчук, С.В. Авершин // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2012. – Вип.1(13) – С. 40-45.

51. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України з питань запобігання використанню банків та інших фінансових установ з метою легалізації (відмивання) доходів одержаних злочинним шляхом» від 18.05.2010 №2258-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2258-17>. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

52. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів одержаних злочинним шляхом» від 28.11.2002 №249-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/249-15>. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

53. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» // Відомості Верховної Ради (ВВР) від 14.10.2014 №1702-VII – 2014. – №50-51. – ст.2057 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

54. Закон України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» від 01.07.2010 №2411-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

55. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 07.06.1996 № 236/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, N36, ст.164 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/236/96-вр>. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

56. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 № 2210-III Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, N12, ст.64 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

57. Закон України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» від 22.12.1998 № 330-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, N9-10, ст.65 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/330-14>. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

58. Закон України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» від 22.12.1998 № 331-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, N12-13, ст. 80 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/331-14>. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

59. Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 № 1560-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N47, ст.646, Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

60. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, N36, ст.266, станом на 05.12.2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15>. – Назва с екрана. – доступно на 30.04.2015.

61. Закон України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницької діяльності» від 18.02.1992 № 2132-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N21, ст.296. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2132-12>. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

62. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 №964-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – №39. – С. 351.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

63. Закон України «Про пріоритетні напрямки інноваційної діяльності в Україні» від 08.09.2011 № 3715-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, N19-20, ст.166 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

64. Запоточний І.В. Державне регулювання регіональної економіки / І.В. Запоточний, В.І. Захарченко. – Харків: Одісей, 2003. – 592 с.

65. Захарченко В.И. Теневые экономические отношения и экономическая безопасность / В.И. Захарченко, Е.Н. Головченко // Культура народов Причерноморья. – 2011. – № 197, Т. 1. – С. 58-63.

66. Засанський В.В. Механізми управління детінізацією економіки України у трансформаційний період (фінансово-кредитний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук / В.В. Засанський; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 34 с.

67. Илларионов А.И. Критерии экономической безопасности / А. Илларионов // Вопросы экономики. – 1998. – № 10. – С. 35-59.

68. Ипполитов К.Х. Экономическая безопасность: стратегия возрождения России / К.Х. Ипполитов. – М.: РСПБ, 1996. – 263 с.

69. Исправников В.О. Теневая экономика: сущность, структура, причины, масштабы / В.О. Исправников. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://viperson.ru/wind.php?ID=297120>. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

70. Калаганова Н.К. Методические подходы к структурированию теневой экономики / Н.К. Калаганова // Вестник университета «Туран». – 2005. – №1-2. – С.106-109.

71. Капустин Н. Экономическая безопасность отрасли и фирмы / Н. Капустин // Бизнес-информ. – 1999. – № 11-12. – С. 45-47.

72. Качинський А.Б. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень: монографія / А.Б. Качинський. К.: НІСД, 2013. – 104 с.

73. Козаченко Г.В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія / Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьов, О.М. Ляшенко. – К.: Лібра, 2003. – 280 с.

74. Колесников В. В. Экономическая преступность и рыночные реформы: политико-экономический аспект / В.В. Колесников. – СПб.: УЭФ, 1994. – 234 с.

75. Концепція економічної безпеки України / НАН України, Інститут економічного прогнозування / Кер. проекту В. М. Геєць та ін. – К.: Логос, 1999. – 56 с.

76. Конституція України // Відомості Верховної Ради України, 1996. - №30. – ст. 141. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

77. Концепція Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року // Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 липня 2013 р. № 603-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/603-2013-р#n10>. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

78. Концепція розвитку національної інноваційної системи // Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. N 680-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-р>. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

79. Корнай Я. Дефицит / Я. Корнай. – М.: Наука, 1990. – 608 с.

80. Корягина Т.И. Теневая экономика в СССР: анализ, оценки, прогнозы / Т.И. Корягина // Вопросы экономики. – 1990. – №3. – С. 110-119.

81. Корягина Т.Н. Теневая экономика в России: истоки и структурные изменения / Т.И. Корягина // Политэконом. – 1997. – № 1. – С. 39-48.
82. Косалс Л.Я. Становление институтов теневой экономики в постсоветской России / Л.Я. Косалс, Р.В. Рыбкина // Социологические исследования. – 2002. – №4. – С. 13-21.
83. Кузьминчук Н.В. Теневая экономика: проблемы интерпретации, измерения и прогнозирования / Н. В. Кузьминчук // Дослідження та оптимізація економічних процесів: кол. монографія / За ред. О.В. Манойленко. – Х.: ТОВ «Щедра садиба плюс», 2013. – С. 340-355.
84. Кухоль І.М. Тіньова економіка України: причини виникнення та способи уникнення / І.М. Кухоль // Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – № 4. – С. 49-53.
85. Ламанова Т. Тіньова економіка – визначення, структура, методи оцінки / Т. Ламанова // Економіка, фінанси, право, 2000. – №3. – С. 22-26.
86. Латов Ю.В. Теневая экономика: учебное пособие для вузов / Ю.В. Латов, С.Н. Ковалев / Под ред. д.п.н., д.ю.н., проф. В.Я. Кикотя; д.э.н., проф. Г.М. Казиахмедова. – М.: Норма, 2006. – 336 с.
87. Латов Ю.В. Экономика вне закона: Очерки по теории и истории теневой экономики / Ю.В. Латов. – М.: МОНФ, 2001. – 284 с.
88. Лепіхов О. Технологічна незалежність як елемент економічної безпеки / О. Лепіхов // Економіка України. – 1994.– № 11.– С. 80-81.
89. Мазур І.І. Детінізація економіки України: теорія та практика: монографія / І.І. Мазур. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2006. – 239 с.
90. Мазур І.І. Детінізація економіки в контексті глобалізації / І.І. Мазур // Вісник Київського національного університету ім.. Т. Шевченко. – 2005. – № 73. – С. 30-32.
91. Мазур О.А. Тіньова економіка в Україні: причини, форми її прояву та обсяги / О.А. Мазур // Вісник Дніпропетровського університету. Сер.: Економіка. – 2014. – Т. 22, вип. 8(2). – С. 70-77.

92. Малюта Л.Я. Особливості організації та забезпечення економічної безпеки підприємства й підприємництва в умовах суспільних трансформацій / Л.Я. Малюта, О.Б. Погайдак // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2012. – №1, Т.3. – С. 97-102.
93. Мандибура В.О. «Тіньова» економіка України та напрями законодавчої стратегії її обмеження. – К.: Парламентське видавництво, 1998. – 136 с.
94. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. – М.: Политиздат, 1983. – Т.1, кн. 1. – 905 с.
95. Мартин О.М. Економічна безпека як складова національної безпеки / О.М. Мартин // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". – 2013. – Вип. 22. – С. 68-74.
96. Маслов Д.Г. Теневая экономика в России как системное институциональное явление / Д.Г. Маслов, Е.А. Кизон // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки. – 2013. – №4(28). – С. 167-180.
97. Мекшун П.В. Еволюція наукових підходів до визначення суті економічної безпеки національної економіки та необхідності її державного забезпечення / П.В. Мекшун // Економічний форум . – 2013. – Вип. 3. – С. 24-29.
98. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економіки України №60 від 02.03.2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_6s/pg_gewqwi/index.htm. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.
99. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерство економічного розвитку і торгівлі України №1277 від 29.10.2013 – http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

100. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / В.М. Геєць, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова, О.І. Черняк та ін. / За ред. В. М. Гейця. – Х.: ВД “Інжек”, 2006. – 240 с.
101. Мунтіян В.І. Економічна безпека України: монографія / В.І. Мунтіян. – К.: КВІЦ, 1999. – 462 с.
102. Національна безпека України. 1994-1996 рр.: наук. доп. НІСД / редкол. О.Ф. Белов та ін. – К.: НІСД, 1997. – 197 с.
103. Николаева М.И. Теневая экономика: методы анализа и оценки (обзор работ западных экономистов) / М.И. Николаева, А.Ю. Шевяков. – М.: ЦЭМИ АН СССР, препр. ЦЭМИ, 1987. – 53 с.
104. Нуштаев И.В. Организационно-экономические основы борьбы с развитием теневых экономических отношений в российском обществе / И.В. Нуштаев // Социально-экономические явления и процессы. – 2012. – №1. – С.111-115.
105. Офіційний веб - сайт Всесвітнього Банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org>. – Назва з екрана.
106. Офіційний веб - сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua. – Назва з екрана.
107. Офіційний веб - сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.me.gov.ua. – Назва з екрана.
108. Офіційний веб - сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bank.gov.ua. – Назва з екрана.
109. Офіційний веб - сайт Організація Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/>. – Назва з екрана.
110. Офіційний веб - сайт Heritage Foundation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.heritage.org. – Назва з екрана.
111. Пастернак-Таранущенко Г. Економічна і національна безпека держави / Г. Пастернак-Таранущенко // Економіка України. – 1994. – №2. – С. 51-56.

112. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення: Монографія / Г.А. Пастернак-Таранушенко. – К.: Київський економічний інститут менеджменту, 2003. – 320 с.

113. Пенюгалова А.В. Философские основания теневой экономики в России / А.В. Пенюгалова, К.А. Немчинова // Общество: философия, история, культура. – 2012. – №2. – С. 33-37.

114. Петрушевська В.В. Економічна безпека держави: зміст і класифікація загроз / В.В. Петрушевська // Ефективність державного управління. – 2012. – Вип. 32. – С. 441-448.

115. Предборський В.А. Економічна безпека держави: Монографія / В.А. Предборський. – К.: Кондор, 2005. – 391 с.

116. Податковий кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – №13-14, №15-16, №17, ст. 112 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

117. Подмазко О.М. Вплив тіньової економіки на загрози економічній безпеці країни / О. М. Подмазко // Науковий журнал «Економіка: реалії часу». – 2014. – №4(14). – С. 142-151.

118. Подмазко О.М. Детермінанти тінізації економіки та умови зменшення її масштабів / К.В. Ковтуненко, О.М. Подмазко // Науковий журнал «Економіка: реалії часу». – 2014. – №6(16). – С. 234-241.

119. Подмазко О.М. Національна економічна безпека: аналіз основних підходів / О. М. Подмазко // Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління Т. 1, вип. 2/2: наук. праці. – О.: Наука і техніка, 2014. – С. 140-150.

120. Подмазко О.М. Тіньова економіка: аналіз основних теоретико-методичних підходів до її вимірювання / О.М. Подмазко // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2013. – №1(16). – С. 244-250.

121. Подмазко О.М. Тіньова економіка: сутність та структура / О. М. Подмазко // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Науковий журнал. – 2013. – №1 (66). – С. 148-155.

122. Подмазко О.М. Формування політики детінізації національної економіки: монографія / О.М. Подмазко, К.В. Ковтуненко. – Одеса: Бондаренко М.О., 2015. – 146 с.

123. Подмазко О.М. Формування моделі механізму детінізації економіки України / О.М. Подмазко // Научный журнал «Культура народов Причерноморья». – 2014. – №272. – С. 76-83.

124. Подмазко О.М. Формування політики детінізації національної економіки: принципи, цілі, завдання / О.М. Подмазко // Збірник наукових праць «Економічний простір». – 2014. – №87. – С. 123-132.

125. Подмазко А.М. Эффекты теневой экономики: сравнительный анализ разновекторных последствий / А.М. Подмазко // Економічні інновації. – 2013. – Вип. 53. – С. 187-198.

126. Попов Ю.Н. Теневая экономика в системе рыночного хозяйства / Ю.Н. Попов, М.Е. Тарасов. – М.: Дело, 2005. – 240 с.

127. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» // Відомості Верховної Ради. – 1997. – №10. – ст. 85. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3/97-вр>. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

128. Про схвалення Концепції Державної цільової економічної програми розвитку інвестиційної діяльності на 2011-2015 роки // Розпорядження Кабінету міністрів України від 29 вересня 2010 р. N1900-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1900-2010-%D1%80>. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

129. Радаев В. Теневая экономика в России: изменение контуров / В. Радаев // Pro et Contra. – Зима 1999. – Т.4, №1. – С. 5-24.

130. Радаев В. Экономика прячется в тень / В. Радаев // Коммерсант Дейли. – 21.11.2000. – №218. – С. 4-8.

131. Радаев В. Деформализация правил и уход от налогов в российской хозяйственной деятельности / В. Радаев // Вопросы экономики. – 2001. – №6. – С. 60-79.

132. Расков Н.В. Ненаблюдаемая экономика как потенциальный ресурс развития рыночного хозяйства / Н.В. Расков // Проблемы современной экономики. – 2009. – №2. – С. 99-104.

133. Ратчин Д.Н. Методологические аспекты оценки уровня теневой экономики / Д.Н. Ратчин // Социально-экономические явления и процессы. – 2012. – №9(043). – С. 151-153.

134. Ревенко А. Проблеми формування національної економічної безпеки України / А. Ревенко // Економіка України. – 1993. – №11. – С. 15-21.

135. Романова З. Меняющаяся Латинская Америка на исходе столетия / З. Романова // Мировая экономика и международные отношения. – 1995. – № 5. – С. 122-130.

136. Рыжков Н.И. Десять лет великих потрясений / Н.И. Рыжков – М.: Ассоциация «Книга. Просвещение. Милосердие.», 1995. – 576 с.

137. Савич І.В. Детінізація економіки: теоретичні надбання та перспективи дослідження / І. В. Савич // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2013. – №2. – С. 72-76.

138. Савченко І.Г. Тіньовий сектор економіки України: аналіз стану та напрями детінізації / І.Г. Савченко, А. Є. Іорданов // Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси. – 2012. – №3. – С. 107-116.

139. Самойленко Є.Г. Тіньова економіка: структура та вплив на економічну динаміку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.01 / Є.Г. Самойленко: ДВНЗ «Національний гірничий ун-т». – Дніпропетровськ, 2013. – 20 с.

140. Семигин Г.Ю. Политическая стабильность и безопасность / Г.Ю. Семигин // Социально-политический журнал. – 1995. – №10. – С. 14-24.
141. Система економічної безпеки держави / За ред. А.І. Сухорукова. – К.: ВД «Стилос», 2009. – 685 с.
142. Статистика Российской Империи, СССР и Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://istmat.info/statistics>. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.
143. Соотношение доходов 10% самых бедных и самых богатых граждан в России и других странах мира в 2014 году [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bs-life.ru/makroekonomika/bogatie-bednie2013.html>. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.
144. Степаненко А. Оцінка економічної безпеки України та її регіонів / А. Степаненко, М. Герасимов // Регіон, економіка. – 2002. – №2. – С. 39-54.
145. Степаненко А.В. Глобалізація, конкурентоспроможність й економічна безпека: проблеми взаємодії та взаємозв'язку / А.В. Степаненко // Продуктивні сили України. – 2007. – №1. – С.71-83.
146. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 рр.. в умовах глобалізаційних викликів [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/doccatalog/list?currDir=48718>. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.
147. Стратегія соціально-економічного розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/file/docs/3/d146531.pdf>. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.
148. Сухоруков А.І. Проблеми фінансової безпеки України: монографія / А.І. Сухоруков. – К.: НІПМБ, 2005. – 140 с.
149. Сухоруков А.І. Фінансова безпека держави. / А.І. Сухоруков, О.Д. Ладюк – К.: Центр учбової літератури, 2007.– 192 с.

150. Сухоруков А.І. Щодо методології комплексного оцінювання складників економічної безпеки держави / А.І. Сухоруков, Ю.М. Харазішвілі // Стратегічні пріоритети. – 2013. – №3(28). – С. 5-15.

151. Тарасюк Г.М. Економічна безпека як критерій ефективності економічної стратегії держави / Г.М. Тарасюк // Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки. – 2010. – №4(54). – С. 192-193.

152. Татаркин А. Экономическая безопасность как объект регионального исследования / А. Татаркин, О. Романова, А. Куклин, В. Яковлев // Вопросы экономики. – 1996. – №5. – С. 78-80.

153. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / за ред. З.С. Варналія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/tyn_ekon/index.htm. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

154. Тимошенко О.В. Методичні підходи до оцінювання рівня економічної безпеки держави / О.В. Тимошенко // Бізнес Інформ. – 2014. – №6. – С. 32-37.

155. Ткач В.О. Економічна безпека в умовах ринкових трансформацій / О.В. Ткач // Європейський вектор економічного розвитку. – 2011. – №1. – С. 228-234.

156. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / За ред. Гейця В. – К.: Логос, 1999. – 500 с.

157. Тропіна В.Б. Економічна безпека: теоретичні аспекти дослідження / В.Б. Тропіна, І.В. Губенко // Науковий вісник ЧДІЕУ – 2011. – №2. – С. 16-22.

158. Тузова А.А. Региональный анализ теневой экономики мира / А.А. Тузова // Вестник Московского ун-та. Сер. 5, География. – 2004. – №5. – С. 53-58.

159. Турчинов О.В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження / О.В. Турчинов. – К.: АртЕк, 1995. – 300 с.

160. Филиппова С.В. Трансформационные процессы в промышленном производстве в условиях нестабильности: монография / С.В. Филиппова. – Одесса: ОРИГУ НАГУ, 2005. – 420 с.

161. Харазішвілі Ю.М. Методологічні підходи до оцінки рівня економічної безпеки країни / Ю.М. Харазішвілі // Наука та наукознавство. – 2014. – №4. – С. 44-59.

162. Харазішвілі Ю.М. Прогнозування індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки України у середньостроковій перспективі; аналіт. доп./ Ю.М. Харазішвілі, Є.В. Дронь. – К.: НІСД, 2014. – 117 с.

163. Ходжаян А.О. Тіньова економіка як економічна категорія та об'єкт оцінювання / А.О. Ходжаян, Т.В. Шиптенко // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка. – 2014. – №11(164). – С. 74-81.

164. Черник Д.Г. Налоги. Словарь-справочник / Д.Г. Черник. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 233 с.

165. Шапошников К.С. Інституціональні засади функціонування позалегальної (тіньової) економіки / К.С. Шапошников // Стратегії економічного розвитку: держава, регіон, підприємство: [монографія] / За заг. ред. К.С. Шапошнікова та ін. У 2 томах. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. – Т. 2. – 400 с.

166. Шепеленко О.В. Транзакционные издержки в переходной экономике: проблемы теории и практики: монография / О.В. Шепеленко. – Донецк: МОН Украины. Донецкий нац. ун-т экономики и торговли имени М. Туган-Барановского, 2007. – 360 с.

167. Шлемко В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: монографія / В.Т. Шлемко, І.Ф. Білько. – К.: НІСД, 1997. – 144 с.

168. Шнипко О.С. Місце економічної безпеки у підприємницькій діяльності // Національна програма забезпечення економічної безпеки в контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: матеріали

Круглого столу (1 листопада 2000 р.) / Відп. ред. С. І. Пирожков, Б. В. Губський, А. І. Сухоруков. – К.: Нац. ін-т українсько-російських відносин при Раді національної безпеки та оборони України, 2001. – 121 с.

169. Яценко Н. Экономика Украины 1999-2008: потерянное десятилетие [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/ECONOMICS/ekonomika_ukrainy_19992008_poteryannoe_desyatiletie.html. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

170. Baldassarini A. Macroeconomic approach to the estimate of the underground economy / A. Baldassarini, S. Pisani. // OECD Meeting of National Accounts Experts. – Paris, 26-29 September 2000. – 13 p.

171. Baldassarini A. The Italian approach to estimating the extent of the Non-Observed Economy: methods and results / A. Baldassarini, C. Pascarella // Presented at Conference on «The Non-Observed Economy: Measurement and Policy Issues». – Rome, 20-21 January 2003. – 28 p.

172. Boulding K.E. A note on the theory of black markets / K.E. Boulding // Canadian Journal of Economics and Political Science. – 1947. – Vol. 13. – P. 115-118.

173. Bronfenbrenner M. Price controls under imperfect competition / M. Bronfenbrenner // American Economic Review. – 1947. – Vol. 37. – P. 107-120.

174. Buehn A. Shadow economies around the world: novel insights, accepted knowledge, and new estimates / A. Buehn, F. Schneider. – 2011. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2011/Buehn.pdf>. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

175. Cassel D. The shadow economy and economic policy in East and West: a comparative system approach / D. Cassel, U. Cichy // The unofficial economy. Consequences and perspectives in different economic systems. / Ed. by S. Alessandrini and B. Dallago. – Gower. – 1987. – P. 127-144.

176. Dallago B. The irregular economy in transition: features, measurement and scope / B. Dallago // Output decline in Eastern Europe, unavoidable, external

influence or homemade? [R.Holzmann, J. Gacs, G. Winckler, eds.]. – Springer Netherlands, 1995. – p. 31-63.

177. Das Gupta A.K. The theory of black market prices / A.K. Das Gupta // The Economic Weekly. – 26 January 1950. – Vol. II №3. – P. 97-100.

178. Doing business 2014. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.worldbank.org.

179. Elgin C. Shadow Economies around the world: model based estimates / C. Elgin, O. Oztunali. – may 2012. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.econ.boun.edu.tr/public_html/RePEc/pdf/201205.pdf. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

180. Feige E.L. A Re-examination of the «Underground Economy» in the United States / E.L. Feige. – IMF Staff Papers, 1986. – Vol. 33:4. – P. 768-781.

181. Feige E.L. Defining and estimating underground and informal economies: The new institutional economics approach. / E.L. Feige. – World Development, Elsevier. – 1990. – vol. 18(7), July. – P. 989-1002.

182. Feige E.L. How Big is the Irregular Economy? / E. L. Feige // Challenge, 1979. – November/December. – P. 5-13.

183. Feige E.L. The Underground economies. Tax evasion and information distortion / E.L. Feige. – Cambridge: Cambridge University Press., 2007. – 389 p.

184. Feld L.P. Tax compliance as the result of a psychological tax Contract: the role of incentives and responsive regulation / L.P. Feld, B.S. Frey // Law and Policy. – 2007. – vol. 29(1). – P. 102-120.

185. Fleming M. H. The Shadow Economy / M. H. Fleming, J. Roman, G. Farrel // Journal of International Affairs. – 2000. – vol. 532 (Spring). – P. 64-89.

186. Friedman E. Dodging the grabbing hand: the determinants of unofficial activity in 69 countries / E. Friedman, S. Johnson, D. Kaufmann, Zoido-Lobaton // Journal of Public Economics. – 2000. – vol.76(4). – P. 459-493.

187. Gutmann P. M. The subterranean economy / Gutmann P. M. // Financial Analysts Journal. – 1977. – Vol. 34:1. – P. 24-27.

188. Giles D.E.A. The Canadian underground and measured economies: granger causality results / D. E.A. Giles, M. Lindsay, T. and G. Werkneh // *Applied Economics*. – 2002. – Vol. 34. – P. 2347–2352.

189. Helberger C. How big is the shadow economy? A reanalysis of the unobserved-variable approach of Frey and Weck-Hannemann / C. Helberger, H. Knepel // *European Economic Review*. – 1988. – Vol. 32. – P. 965–976.

190. Johnson S. Corruption, public finances and unofficial economy / S. Johnson, D. Kaufmann, P. Zoido-Lobaton. – World Bank Paper, 1998. – 51 p.

191. Kar D. Illicit financial flows from developing countries: 2001-2010 / Dev Kar, Sarah Freitas. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://iff.gfintegrity.org/documents/dec2012Update/Illicit_Financial_Flows_from_Developing_Countries_2001-2010-HighRes.pdf. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

192. Kaufmann D. Integrating the unofficial economy into the dynamics of post-socialist economics: a framework of analysis and evidence / D. Kaufmann, A. Kaliberda. – World Bank, Europe and Central Asia, Country Dept., 1996. – 43 p.

193. Kirchler E. The economic psychology of tax behavior / E. Kirchler. – Cambridge: Cambridge University Press., 2009. – 264 p.

194. Kucera D. Informal employment: two contested policy issues / D. Kucera, L. Roncolato // *International Labor Review*. – 2008. – vol.147(3). – P. 321-348.

195. Loayza N. V. The economics of the informal sector: a simple model and some empirical evidence from Latin America / N. V. Loayza. – Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy, Elsevier. – 1996. – vol. 45(1), December. – P. 129-162.

196. McConnell C.R. Economics: principles, problems, and policies / C.R. McConnell, L.B. Stanley. – 17th ed. – New York: McGraw-Hill/Irwin. – 2008. – 876 p.

197. Measurement of the non observed economy: A Handbook / OECD. – Paris: OECD Publications Service. – 2002. – 233 p.

198. Park T. Reconciliation between personal income and taxable income / T. Park. – Washington D.C., 1979. – Bureau of Economic Analysis. – P. 1947-1977.

199. Paying taxes. The global pictures. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.pwc.com/payingtaxes.

200. Plumtre A.F.W. The theory of the black market, further considerations / A.F.W Plumtre // Canadian Journal of Economics and Political Science. – 1947. – Vol. 13(2), may. – P. 280-282.

201. Schneider F. Shadow economies all over the world new estimates for 162 countries from 1999 to 2007 / F. Schneider, A. Buehn, C. E. Montenegro. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2010/10/14/000158349_20101014160704/Rendered/PDF/WPS5356.pdf. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

202. Schneider F. Size and measurement of the informal economy in 110 countries in the world / F. Schneider. – Rapid Response Unit, The World Bank, Washington, DC., 2002. – 50 p. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://rru.worldbank.org/Documents/PapersLinks/informal_economy.pdf

203. Schneider F. Size and development of the shadow economy of 31 European and 5 other OECD countries from 2003 to 2013: a further decline / F. Schneider. – 2013. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2013/ShadEcEurope31_Jan2013.pdf. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

204. Size and Progression of the Shadow Economies of Turkey and Other OECD Countries from 2003 to 2013: Some New Facts [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ekonomitek.org/pdf/ekonomitek/no5_10_friedrich_schneider.pdf. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

205. Schneider F. The development of the shadow economy under changing tax systems and structures: some theoretical and empirical results for

Austria / F. Schneider, R. Neck. – Fakultät für Wirtschaftswissenschaften und Statistik, Universität Konstanz, 1992. – 33 p.

206. Schneider F. The shadow economies of Western Europe / F. Schneider // Journal of the Institute of Economic Affairs. – 1997. – Vol. 17:3. – P. 42-48.

207. Schneider F. Shadow economies: size, causes, and consequences / F. Schneider, D. H. Enste // Journal of Economic Literature – 2000. – Vol. XXXVIII, march. – P. 77-114.

208. Smith Ph. Assessing the size of underground economy: the Canadian statistical perspectives / Ph. Smith. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.statcan.gc.ca/pub/13-604-m/13-604-m1994028-eng.pdf>. – Назва з екрана. – Доступно на 30.04.2015.

209. Tanzi V. Uses and abuses of estimates of the underground economy / V. Tanzi // The Economic Journal. – 1999. – vol. 109 (June). – P. 338-347.

210. Tanzi V. The underground economy in the United States: annual estimates, 1930- 1980 / V.Tanzi // IMF-Staff Papers. – 1983. – Vol. 30:2. – P. 283-305.

211. Tanzi V. The Underground Economy in the United States: Estimates and Implications / V.Tanzi // Banca Nazionale del Lavoro. – 1980. – Vol. 135:4. – P. 427-453.

212. Thomas J. Quantifying the black economy: «measurement without theory» yet again? / J. Thomas // The Economic Journal. – 1999. – №109 (June). – P. 381-389.

213. Thomas J. Informal economic activity / J. Thomas. - London: Harvester Wheatsheaf, 1992. – 371 p.

214. Torgler B. The impact of tax morale and institutional quality on the shadow economy / B. Torgler, F. Schneider // Journal of Economic Psychology. – 2009. – vol.30(3). – P. 228-245.

ДОДАТКИ

Додаток А

Масштаби тіньової економіки та основи форми і явища її прояву

Таблиця А.1 – Основні групи класифікацій явищ та форм прояву тіньової економіки (систематизовано автором на підставі [15; 29; 30; 44; 45; 70; 81; 91])

Підхід	Класифікаційна ознака	Елементи	Форми прояву
1	2	3	4
Економічний	Стадії суспільного виробництва	Тіньове виробництво	Невраховане, приховане і т.п. виробництво
		Тіньовий розподіл (перерозподіл)	Махінації з держзамовленням; використання державного майна в особистих цілях; різні види корупційних дій тощо
		Тіньовий обмін	Бартерні операції; толінг; завищення цін; спекуляції; обман покупців тощо
		Тіньове споживання	Споживання продуктів власного виробництва всередині домогосподарств; приховування готівкової виручки від продажу продуктів власного виробництва; користування та надання послуг без будь-якого оформлення відносин тощо
	Сектор економіки	Виробничий сектор	Не виконання державних норм та стандартів; фальсифікація продукції; виведення прибутку в офшорні зони; бартерні операції; толінг; використання праці нелегальних мігрантів; виплата зарплати в «конвертах» тощо
		Сектор домашніх господарств	Здійснення робіт надання послуг без будь-якого оформлення відносин; споживання продуктів власного виробництва всередині домогосподарств; приховування готівкової виручки від продажу продуктів власного виробництва тощо
		Сектор державного управління	Різні види корупційних дій
		Фінансовий сектор	Фінансові піраміди; відмивання «брудних» коштів; виведення прибутку в офшорні зони; надання безповоротних кредитів апельованим структурам; послуги по переведенню грошей в готівку тощо
		Сектор некомерційних підприємств	Використання некомерційних організацій для відмивання «брудних» коштів; уникнення сплати податків тощо
		Інші сектора економіки	Дії зв'язані з функціонуванням в тіньовому секторі економіки
	Галузева ознака	Промисловість	Не виконання державних норм та стандартів; фальсифікація продукції; приховування прибутку від оподаткування; виведення прибутку в офшорні зони; штучне банкрутство; бартерні операції; толінг; виплата зарплати в «конвертах» тощо
		Сільське господарство	Тіньова оренда землі; не дотримання сівообороту; використання заборонених хімічних препаратів; приховування прибутку від оподаткування; виведення прибутку в офшорні зони; бартерні операції; використання праці нелегальних мігрантів; виплата зарплати в «конвертах» тощо
		Будівництво	Не виконання державних норм та стандартів; виплата зарплати в «конвертах»; використання праці нелегальних мігрантів; заміна дорогих матеріалів дешевшими; організація будівельних пірамід; приховування прибутку від оподаткування; виведення прибутку в офшорні зони тощо
		Торгівля	Приховування готівкової виручки від оподаткування; приховування прибутку від оподаткування; продаж фальсифікованої продукції; контрабанда; чолнокова торгівля; завищення (заниження) цін при експортно-імпортних операціях; нелегальні експортно-імпортні операції; виведення прибутку в офшорні зони тощо
		Фінансово-кредитна сфера	Фінансові піраміди; відмивання «брудних» грошей; виведення прибутку в офшорні зони; надання безповоротних кредитів афельованим структурам; операції по переведенню грошей в готівку; приховування прибутку від оподаткування тощо
		Сфера послуг	Приховування готівкової виручки та прибутку від оподаткування; реєстрація фірм-одноенок; створення кампаній на підставних осіб для виведення прибутку в офшорні зони; послуги по переведенню грошей в готівку тощо
		Освіта	Приховування готівкової виручки від консультативної діяльності; корупційні дії тощо
		Охорона здоров'я	Приховування готівкової виручки від надання медичних послуг від оподаткування; фальсифікація лікарських засобів; що

Продовження таблиці А.1

1	2	3	4
			завищення цін на ліки; завищення цін на ліки за держзамовленням через змову між фармацевтичними компаніями та державними службовцями то
	Оборона	Оборона	Нелегальний продаж зброї; нецільове використання бюджетних коштів; розкрадання держбюджетних коштів шляхом завищення вартості за оборонним замовленням тощо
		Інші галузі	Дії зв'язані з функціонуванням в тіньовому секторі економіки
	Види ринків	Ринок капіталу	Фінансові піраміди; відмивання «брудних» грошей; виведення капіталу в офшорні зони тощо
		Ринок праці	Виплата зарплати в «конвертах»; наймання без будь-якого оформлення; відсутність з боку роботодавця будь-яких соціальних гарантій робітнику; використання праці нелегальних мігрантів тощо
		Ринок землі	Тіньова оренда землі; не дотримання сівобороту; використання заборонених хімічних препаратів; тіньові схеми приватизації землі тощо
		Ринок інформації	Нелегальне використання ліцензійного програмного забезпечення; незаконний збір та продаж інформації тощо
		Ринки кінцевої продукції	Продаж фальсифікованої продукції; приховування готівкової виручки від оподаткування; продаж контрабандної продукції тощо
	Характер результатів економічної діяльності	Продуктивна економіка	Тіньове виробництво товарів та послуг
		Фіктивна економіка	Приписки; хабарництво; обман споживачів тощо
		Непродуктивна (кримінальна) економіка	Незаконний перерозподіл доходів створених раніше (вимагання, крадіжки, грабїж тощо)
	Спосіб отримання тіньових доходів	-	Приховування фактичного обсягу виробленої (або реалізованої) продукції, виконаних робіт, наданих послуг
			Завищення або заниження витрат
			Використання службового становища для одержання тіньових доходів
Порушення встановлених правил і норм, обман покупців тощо			
Всі види злочинів проти власності (вимагання, шахрайство, крадіжки тощо)			
Соціальний	Соціальна значущість	Творчий (позитивний) характер	Створення додаткових робочих місць, додаткові доходи у працюючих, можливість реалізувати підприємницький потенціал тощо
		Деструктивний (негативний) характер	Зниження доходів держбюджету, відсутність соціального захисту осіб які працюють у тіньовій економіці, не виконання екологічних вимог тощо
	Соціально-нормативна характеристика поведінки суб'єктів господарювання	Тіньова економіка формальних зв'язків	Система норм і правил поведінки які застарілі, але сприймаються суспільством
		Тіньова економіка неформальних зв'язків	Система неформальних відносин, того чи іншого процесу, яка базується на особистих відносинах, які доповнюють офіційний порядок зв'язків між суб'єктами
		Економіка традиційних зв'язків	Система відносин яка підтримує всі соціальні норми поведінки
		Економіка кримінальних зв'язків	Система відносин яка порушує, з боку громадян, всі норми соціальної поведінки
	Дія суб'єкта	Операції спрямовані на збагачення за рахунок підприємства, на якому працюють суб'єкти	Нецільове використання коштів підприємства, або їх розкрадання; приватизація державного майна за заниженою ціною менеджментом підприємства; придбання продукції у своїх фірм за завищеними цінами, продаж продукції своїм фірмам за заниженими цінами, продаж продукції фіктивним фірмам-одноденкам тощо
		Операції спрямовані на збагачення за рахунок контрагента	Отримання коштів за рахунок свідомого ускладнення дій, які необхідні для отримання ліцензії, участі в аукціоні, конкурсі тощо; послуги по переведенню в готівку та виведенню грошей за кордон які здійснюються банківськими установами тощо
	Можливість і бажання легалізації	Не легалізуєма діяльність	Діяльність наслідком якої є тяжкі соціально-економічні наслідки для суспільства (нелегальна торгівля зброєю, торгівля наркотиками тощо)

Продовження таблиці А.1

1	2	3	4
		Потенційно легалізуема діяльність	Нелегальна діяльність яка може бути легалізована у майбутньому при зміні політичного вектору (проституція, порнографія тощо)
		Переважно легалізуема діяльність	Дозволена діяльність яка приховується від податкових та статистичних державних органів
Правовий	За формою власності	Тіньова діяльність приватних господарюючих суб'єктів	Нелегальне виробництво товарів та надання послуг; приховування прибутку від оподаткування; продаж фальсифікованої продукції; контрабанда; завищення (заниження) цін при експортно-імпортних операціях; нелегальні експортно-імпортні операції тощо
		Тіньова діяльність домашніх господарств та некорпорованих економічних одиниць	Здійснення робіт та виконання послуг без будь-якого оформлення відносин; споживання продуктів власного виробництва; приховування готівкової виручки від продажу продуктів власного виробництва тощо
		Тіньова діяльність державних підприємств (організацій)	Нецільове використання коштів підприємства, або їх розкрадання; приватизація державного майна за заниженою ціною менеджментом підприємства; придбання продукції у своїх фірм за завищеними цінами, продаж продукції своїм фірмам за заниженими цінами, продаж продукції фіктивним фірмам-одноденкам, махінації з держзамовленням, використання державного майна в особистих цілях, незаконний розподіл доходів тощо
	За юридичним статусом господарюючих суб'єктів	Офіційно зареєстровані господарюючі суб'єкти	Приховування легально дозволеного виробництва; приховування прибутку від оподаткування; виведення прибутку в офшорні зони; завищення (заниження) цін при експортно-імпортних операціях тощо
		Офіційно не зареєстровані господарюючі суб'єкти	Домогосподарства які виробляють товари або надають послуги, не реєструючись як приватні підприємці; господарюючі суб'єкти, які виробляють товари або надають послуги не реєструючись в податкових органах і органах статистики
	Форми незаконного перерозподілу доходів і активів	Всі види злочинів проти власності	Шахрайство, крадіжки, грабежі, розбій, привласнення або розтрата майна; заволодіння з корисливою метою майном шляхом зловживання службовим становищем; вимагання тощо
		Господарські злочини	Порушення законодавчо встановлених норм і правил, обман покупців тощо
		Будь-які форми нелегального вивозу капіталу	Необгрунтовані авансові перерахування по фіктивним контрактам на поставку товарів і надання послуг; неповернення валютної виручки; маніпуляції з якістю експортної продукції; маніпуляції з цінами при безгрошових угодах (толінг, бартер, кліринг тощо); використання трансферних валютно-фінансових операцій тощо
		Посадові злочини	Хабарництво, зловживання службовим становищем, посадовий підлог тощо
		Інші види злочинів	Виготовлення і збут підроблених грошей, цінних паперів, продаж зброї тощо
	Характер взаємовідносин суб'єктів господарювання	Фірма – держава	Приховування прибутку від оподаткування; виведення прибутку в офшорні зони; штучне банкрутство; виплата зарплати в «конвертах» тощо
		Домогосподарство – держава	Здійснення робіт і надання послуг без будь-якого оформлення відносин; приховування готівкової виручки від продажу продуктів власного виробництва тощо
		Фірма - фірма	Здійснення операцій без документального оформлення; завищення (заниження) цін при експортно-імпортних операціях; відмивання «брудних» грошей тощо
		Фірма - домогосподарство	Виплата зарплати в «конвертах»; наймання без будь-якого оформлення; невивплата зарплати за виконану роботу тощо

Додаток А

Таблиця А.2 – Розміри тіньової економіки в розвинутих країнах, країнах що розвиваються та країнах з перехідною економікою за 2001 – 2013 рр., (%) (сформовано на підставі [174; 179; 201; 203; 204])

Країна	Рік													У середньому	Зміна до 2001 року, в.п.
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Розвинуті країни															
США	8,8	8,8	8,5	8,4	8,2	7,5	7,2	7,0	7,6	7,2	7,0	7,0	6,6	7,7	-2,2
Швейцарія	8,6	8,6	9,5	9,4	9,0	8,5	8,2	7,9	8,3	8,1	7,8	7,6	7,1	8,4	-1,5
Австрія	9,7	9,8	10,8	11,0	10,3	9,7	9,4	8,1	8,5	8,2	7,9	7,6	7,5	9,1	-2,3
Люксембург	9,8	9,8	9,8	9,8	9,9	10,0	9,4	8,5	8,8	8,4	8,2	8,2	8,0	9,1	-1,8
Японія	11,2	11,3	11,0	10,7	10,3	9,4	9,0	8,8	9,5	9,2	9,0	8,8	8,1	9,7	-3,2
Нова Зеландія	12,6	12,4	12,3	12,2	11,7	10,4	9,8	9,4	9,9	9,6	9,3	8,8	8,0	10,5	-4,4
Нідерланди	13,1	13,2	12,7	12,5	12,0	10,9	10,1	9,6	10,2	10,0	9,8	9,5	9,1	11,0	-4,1
Великобританія	12,6	12,6	12,2	12,3	12,0	11,1	10,6	10,1	10,9	10,7	10,5	10,1	9,7	11,2	-2,9
Австралія	14,3	14,1	13,7	13,2	12,6	11,4	11,7	10,6	10,9	10,3	10,1	9,8	9,4	11,7	-4,7
Франція	15,0	15,1	14,7	14,3	13,8	12,4	11,8	11,1	11,6	11,3	11,0	10,8	9,9	12,5	-5,2
Сінгапур	13,3	13,3	13,1	12,8	12,7	12,4	12,2	12,1	-	-	-	-	-	12,7	-1,1
Канада	15,9	15,8	15,3	15,1	14,3	13,2	12,6	12,0	12,6	12,2	11,9	11,5	10,8	13,3	-5
Ірландія	15,9	15,9	15,4	15,2	14,8	13,4	12,7	12,2	13,1	13	12,8	12,7	12,2	13,8	-3,7
Німеччина	15,9	16,1	17,1	16,1	15,4	15,0	14,7	14,2	14,6	13,9	13,7	13,3	13,0	14,8	-3,1
Фінляндія	17,9	17,8	17,6	17,2	16,6	15,3	14,5	13,8	14,2	14,0	13,7	13,7	13,0	15,3	-4,8
Данія	18,0	18,0	17,4	17,1	16,5	15,4	14,8	13,9	14,3	14,0	13,8	13,4	13,0	15,4	-5
Ісландія	15,8	16,0	15,9	15,5	15,1	15,0	14,4	13,8	14,7	14,4	-	-	-	15,1	-1,4
Норвегія	19,0	19,0	18,6	18,2	17,6	16,1	15,4	14,7	15,3	15,1	14,8	14,2	13,6	16,3	-5,4
Швеція	19,1	19,0	18,6	18,1	17,5	16,2	15,6	14,9	15,4	15,0	14,7	14,3	13,9	16,3	-5,1
Словаччина	18,8	18,6	18,4	18,2	17,6	17,3	16,8	16,0	16,8	16,4	16,0	15,5	15,0	17,0	-3,6
Чехія	18,9	18,8	19,5	19,1	18,5	18,1	17,0	16,6	16,9	16,7	16,4	16,0	15,5	17,5	-3,3
Чехія	18,9	18,8	19,5	19,1	18,5	18,1	17,0	16,6	16,9	16,7	16,4	16,0	15,5	17,5	-3,3
Бельгія	22,1	22,0	21,4	20,7	20,1	19,2	18,3	17,5	17,8	17,4	17,1	16,8	16,4	19,0	-5,6
Іспанія	22,4	22,4	22,2	21,9	21,3	20,2	19,3	18,4	19,5	19,4	19,2	19,2	18,6	20,3	-3,8
Португалія	22,6	22,7	22,2	21,7	21,2	20,1	19,2	18,7	19,5	19,2	19,4	19,4	19,0	20,4	-3,7
Ізраїль	22,3	22,7	22,7	22,1	21,8	21,2	20,7	20,7	-	-	-	-	-	21,9	-2
Італія	26,7	26,8	26,1	25,2	24,4	23,2	22,3	21,4	22,0	21,8	21,2	21,6	21,1	23,4	-5,7
Тайвань	25,7	25,4	25,2	24,7	24,5	24,2	23,9	23,7	23,5	-	-	-	-	24,5	-1,5
Словенія	26,7	26,6	26,7	26,5	26,0	25,8	24,7	24,0	24,6	24,3	24,1	23,6	23,1	25,1	-3,5
Греція	28,2	28,0	28,2	28,1	27,6	26,2	25,1	24,3	25,0	25,4	24,3	24,0	23,6	26,0	-4,4
Південна Корея	27,3	26,9	26,8	26,5	26,3	25,9	25,6	25,6	24,5	24,7	-	-	-	26,0	-2,6
Мальта	27,3	27,3	26,7	26,7	26,9	27,2	26,4	25,8	25,9	26,0	25,8	25,3	24,3	26,3	-3
Кіпр	28,2	27,8	28,7	28,3	28,1	27,9	26,5	26,0	26,5	26,2	26,0	25,6	25,2	27,0	-2,6
В середньому по групі	18,2	18,2	18,1	17,8	17,3	16,6	15,9	15,4	15,8	15,2	14,6	14,4	13,9	16,3	-3,5
Країни з перехідною економікою															
В'єтнам	15,5	15,3	15,2	15,1	14,7	14,6	14,4	13,9	-	-	-	-	-	13,1	-
Монголія	18,3	18	17,7	17,4	17,1	16,7	16,4	15,8	-	-	-	-	-	15,2	-

Продовження таблиці А.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Угорщина	24,8	24,5	25,0	24,7	24,5	24,4	23,7	23,0	23,5	23,3	22,8	22,5	22,1	23,8	-2,7
Польща	27,7	27,7	27,7	27,4	27,1	26,8	26,0	25,3	25,9	25,4	25,0	24,4	23,8	26,2	-3,9
Латвія	30,1	29,8	30,4	30,0	29,5	29,0	27,5	26,5	27,1	27,3	26,5	26,1	25,5	28,1	-4,6
Естонія	32,4	32,0	30,7	30,8	30,2	29,6	29,5	29,0	29,6	29,3	28,6	28,2	27,6	29,8	-4,8
Литва	33,3	32,8	32,0	31,7	31,1	30,6	29,7	29,1	29,6	29,7	29,0	28,5	28,0	30,4	-5,3
Хорватія	33,2	32,6	32,3	32,3	31,5	31,2	30,4	29,6	30,1	29,8	29,5	29,0	28,4	30,8	-4,8
Румунія	33,7	33,5	33,6	32,5	32,2	31,4	30,2	29,4	29,4	29,8	29,6	29,1	28,4	31,0	-5,3
Боснія і Герцеговина	34,0	33,9	33,5	33,6	33,2	32,9	32,8	32,0	-	-	-	-	-	33,2	-
Албанія	34,9	34,7	34,4	33,9	33,7	33,3	32,9	32,0	-	-	-	-	-	33,7	-
Болгарія	36,6	36,1	35,9	35,3	34,4	34,0	32,7	32,1	32,5	32,6	32,3	31,9	31,2	33,7	-5,4
Македонія	39,1	38,9	38,4	37,4	36,9	36,0	34,9	34,5	-	-	-	-	-	37,0	-
Киргизія	40,8	41,4	40,5	39,8	40,1	39,8	38,8	38,2	-	-	-	-	-	39,9	-
Казахстан	42,7	42,4	41,7	41,0	40,3	39,3	38,4	37,0	-	-	-	-	-	40,3	-
Таджикистан	42,9	42,7	42,1	41,7	41,5	41,2	41,0	41,0	-	-	-	-	-	41,8	-
Росія	45,3	44,5	43,6	43,0	42,4	41,7	40,6	40,3	-	41	-	-	-	42,5	-
Молдавія	44,1	44,5	44,6	44,0	43,4	44,3	44,5	42,0	42,3	41,8	40,7	40,2	-	43,0	-
Білорусь	47,9	47,6	47,0	46,1	45,2	44,2	43,3	41,7	-	-	-	-	-	45,4	-
Україна	51,4	50,8	49,7	48,8	47,8	47,3	46,8	46,2	46,2	45,1	44,6	44,2	-	47,4	-
Азербайджан	60,3	60,0	59,1	58,6	56,7	54,0	52,0	51,2	-	-	-	-	-	56,5	-
Грузія	67,2	67,2	65,9	65,5	65,1	63,6	62,1	59,9	-	-	-	-	-	64,6	-
В середньому по групі	38,3	38,1	37,6	37,1	36,6	36,0	35,2	34,3	31,6	32,3	30,9	30,4	26,9	36,1	-
Країни, що розвиваються															
Аргентина	26,1	27,6	26,4	25,5	24,7	23,8	23,0	22,6	-	23,0	-	-	-	25,0	-
Ангола	48,4	47,4	47,3	47,1	45,0	44,0	42,1	41,1	-	-	-	-	-	45,3	-
Бангладеш	35,5	35,7	35,6	35,5	35,1	34,5	34,1	33,4	-	-	-	-	-	34,9	-
Беліз	43,3	43,4	42,3	42	42,1	41,7	42,0	42,0	-	-	-	-	-	42,4	-
Бенін	49,8	49,6	49,3	49,5	49,8	49,6	49,1	48,5	-	-	-	-	-	49,4	-
Бутан	29,2	29,1	28,7	28,7	28,3	28,2	27,7	27,7	-	-	-	-	-	28,5	-
Болівія	67,5	67,1	67,8	67,1	64,7	63,4	63,5	63,4	-	-	-	-	-	65,6	-
Ботсвана	33,2	33,3	33,0	32,8	32,7	32,3	31,9	31,9	-	-	-	-	-	32,6	-
Бразилія	39,9	39,9	39,6	38,6	38,4	37,8	36,6	36,4	-	37,0	-	-	-	38,4	-
Буркіна Фасо	41,3	41,4	40,3	40,1	39,7	39,7	39,6	39,8	-	-	-	-	-	40,2	-
Бурунді	39,6	39,4	39,6	39,6	39,7	39,6	39,6	39,41	-	-	-	-	-	39,6	-
Венесуела	31,0	31,0	31,3	31,7	31,7	31,5	30,9	30,2	-	-	-	-	-	31,2	-
Габон	47,4	47,6	47,5	48,0	47,7	48,0	47,3	-	-	-	-	-	-	41,7	-
Гамбія	44,7	47,1	45,4	43,8	43,6	42,4	40,9	39,3	-	-	-	-	-	43,4	-
Гана	41,8	41,6	41,3	40,9	39,5	38,6	38,3	37,4	-	-	-	-	-	39,9	-
Гватемала	51,6	51,2	50,7	50,5	50,2	49	47,9	47,4	-	-	-	-	-	49,8	-
Гвінея	39,3	38,7	38,8	38,5	38,4	38,9	39,2	38,5	-	-	-	-	-	38,8	-
Гвінея Бісау	39,6	40,7	41,5	41,9	41,7	41,5	41,6	41,4	-	-	-	-	-	41,2	-
Гайана	33,3	33,7	33,9	33,4	34,3	33,8	34,0	33,9	-	-	-	-	-	33,8	-
Гаїті	56,1	56,5	56,4	57,4	57,1	57	57,1	57,1	-	-	-	-	-	56,8	-
Гондурас	49,7	49,6	48,9	48,3	47,3	46,1	45,1	44,4	-	-	-	-	-	47,4	-
Домініканська республіка	32,4	32,1	32,1	32,4	31,7	31	30,5	30,1	-	-	-	-	-	31,5	-
Єгипет	35,2	35,7	34,8	34,5	33,9	32,8	33,1	32,3	-	-	-	-	-	34,0	-
Замбія	48,3	48,1	47,5	46,8	46,3	45	43,9	42,1	-	-	-	-	-	46,0	-
Зімбабве	61,5	62,8	63,7	62,3	62	62,3	62,7	62,8	-	-	-	-	-	62,5	-
Йемен	27,3	27,2	27	27	26,6	26,8	26,8	26,5	-	-	-	-	-	26,9	-

Продовження таблиці А.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Індія	22,8	22,6	22,3	22	21,7	21,2	20,7	20,0	-	-	-	-	-	21,7	-
Індонезія	19,4	19,3	19,1	18,8	18,6	18,3	17,9	17,8	-	-	-	-	-	18,7	-
Іран	19	18,7	18,2	17,9	18,1	17,7	17,3	17,0	-	-	-	-	-	18,0	-
Камбоджа	49,6	50	49,2	48,8	47,8	46,8	46,0	44,4	-	-	-	-	-	47,8	-
Камерун	32,4	32,1	31,7	31,6	31,6	31,4	31,4	31,3	-	-	-	-	-	31,7	-
Колумбія	38,9	38,9	37,9	37,1	36,1	35,1	33,5	32,8	-	36,1	-	-	-	36,3	-
Кенія	34	34,8	34,6	33,7	32,7	31,1	29,5	29,0	-	-	-	-	-	32,4	-
Демократична республіка Конго	48,2	48,1	47,1	46,9	46,8	46,8	46,7	46,6	-	-	-	-	-	47,2	-
Республіка Конго	47,2	46,8	46,8	46,2	44,7	43,3	44,6	44,4	-	-	-	-	-	45,5	-
Коста Ріка	26,4	26,4	26,1	25,9	25,6	25,0	24,0	23,7	-	-	-	-	-	25,4	-
Котдівуар	44,3	45,5	46,0	46,1	46,3	46,8	47,0	46,9	-	-	-	-	-	46,1	-
Лаос	36	34,5	32,7	31,1	29,8	28,6	28,0	26,5	-	-	-	-	-	30,9	-
Лебанон	33,7	33,5	33,2	32,4	32,4	32,8	32,0	32,4	-	-	-	-	-	32,8	-
Лесото	31,1	31	30,7	30,1	30,2	29,3	28,8	28,7	-	-	-	-	-	30,0	-
Ліберія	43,2	43,1	45,0	45,4	44,9	44,5	44,2	44,0	-	-	-	-	-	44,3	-
Лівія	34,5	33,8	34,9	33,9	33,1	32,0	30,9	30,7	-	-	-	-	-	33,0	-
Мадагаскар	38,7	44,8	43,4	41,6	40,8	39,8	38,5	37,5	-	-	-	-	-	40,6	-
Малаві	42,5	44,4	43,4	42,5	42,6	41,3	39,4	39,7	-	-	-	-	-	42,0	-
Мальдіви	30	29,4	29,2	28,9	29,6	29,3	28,6	27,6	-	-	-	-	-	29,1	-
Малі	40,8	40,2	39,9	40,6	40,1	39,9	39,9	39,4	-	-	-	-	-	40,1	-
Мавританія	36	35,8	35,8	35,1	34,4	31,7	31,1	31,4	-	-	-	-	-	33,9	-
Малайзія	31,6	31,5	31,2	30,7	30,4	30,0	29,6	29,3	-	30	-	-	-	30,5	-
Марокко	35,7	35,5	35,0	34,2	34,9	33,1	33,1	32,6	-	-	-	-	-	34,3	-
Марокко	35,7	35,5	35,0	34,2	34,9	33,1	33,1	32,6	-	-	-	-	-	34,3	-
Намібія	31,2	31,3	30,7	29,7	29,6	28,8	28,5	28,0	-	-	-	-	-	29,7	-
Непал	36,7	37,1	36,9	36,8	36,7	36,3	36,0	35,6	-	-	-	-	-	36,5	-
Нікарагуа	45,3	45,5	45,0	44,2	43,8	43,5	43,1	43,0	-	-	-	-	-	44,2	-
Нігер	40,9	40,3	39,7	40,7	39,7	38,6	38,5	37,1	-	-	-	-	-	39,4	-
Нігерія	57,8	57,6	56,3	55,1	53,8	53,0	53,0	49,6	-	-	-	-	-	54,5	-
Пакистан	37	36,8	36,2	35,3	34,9	33,8	33,6	33,1	-	-	-	-	-	35,1	-
Перу	60,2	59,1	58,6	57,9	57,2	55,7	53,7	52,8	-	-	-	-	-	56,9	-
Панама	64,7	65,1	64,4	63,5	61,7	60,0	59,4	58,7	-	-	-	-	-	62,2	-
Папуа Нова Гвінея	36,8	37,1	37,1	37,0	37,2	37,1	36,5	36,1	-	-	-	-	-	36,9	-
Парагвай	39,7	40,1	39,1	38,3	38,2	37,4	37,1	37,2	-	-	-	-	-	38,4	-
Руанда	40,6	39,9	40,7	40,2	39,3	39,1	39,0	38,0	-	-	-	-	-	39,6	-
Сальвадор	46,2	45,6	45,2	44,9	44,5	43,8	43,0	42,7	-	-	-	-	-	44,5	-
Сенегал	44,5	45,1	44,4	43,2	42,3	42,4	41,7	40,9	-	-	-	-	-	43,1	-
Сієра Леоне	47,6	45,4	44,8	44,4	44,3	43,6	42,9	39,2	-	-	-	-	-	44,0	-
Соломонові острова	34,5	34,8	34,7	33,8	33,4	33,3	32,7	31,7	-	-	-	-	-	33,6	-
Судан	33,2	31,9	28,9	27,7	26,7	25,2	24,0	23,0	-	-	-	-	-	27,6	-
Суринам	39,3	38,9	38,1	36,9	36,5	35,9	35,1	34,3	-	-	-	-	-	36,9	-
Свазіленд	41,3	40,9	40,2	40,1	39,3	38,9	38,5	38,9	-	-	-	-	-	39,8	-
Сирія	19,2	19,1	19,3	19,1	19	18,7	18,5	18,4	-	-	-	-	-	18,9	-
Таїланд	52,4	51,5	56,5	55,9	55,9	50,6	48,2	47,9	-	48,0	-	-	-	52,4	-
Танзанія	57,7	56,9	56,6	56,0	55,4	54,7	53,7	52,5	-	-	-	-	-	55,4	-
Togo	35,4	34,5	34,9	35,0	35,0	34,6	34,5	34,7	-	-	-	-	-	30,5	-
Тринідад і Тобаго	34,3	34,4	33,4	33,1	32,9	31,9	31,5	31,3	-	-	-	-	-	32,9	-

Продовження таблиці А.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Туніс	37,8	37,8	37,4	36,9	36,7	35,9	35,4	35,3	-	-	-	-	-	36,7	-
Туреччина	32,8	32,4	32,2	31,5	30,7	30,4	29,1	28,4	28,9	28,3	27,7	27,2	26,5	29,7	-6,3
Уганда	44,7	44,3	43,6	42,9	42,1	41,2	40,3	39,4	-	-	-	-	-	42,3	-
Уругвай	51,7	54,0	53,6	51,1	49,2	46,5	46,1	45,2	-	-	-	-	-	49,7	-
Уругвай	51,7	54,0	53,6	51,1	49,2	48,5	46,1	45,3	-	-	-	-	-	49,9	-
Філіппіни	43,0	42,5	42,0	41,6	40,1	39,5	38,3	38,2	-	-	-	-	-	40,7	-
ЦАР	43,1	44,0	46,9	47,3	46,9	45,9	45,1	45,0	-	-	-	-	-	45,5	-
Чад	45,5	45,1	44,2	41,5	41,1	41,7	42,2	41,7	-	-	-	-	-	42,9	-
Чилі	19,6	19,6	19,4	19,1	18,9	18,7	18,5	19,1	20,5	19,8	-	-	-	19,3	-
Шрі Ланка	44,6	44,1	43,8	43,9	43,4	42,9	42,2	41,3	-	-	-	-	-	43,3	-
Екваторіальна Гвінея	32,0	31,5	31,2	30,8	30,5	30,6	30,1	28,8	-	-	-	-	-	30,7	-
Еквадор	33,7	33,3	32,8	31,6	30,8	30,4	30,4	30,2	-	-	-	-	-	31,7	-
Ерїтрея	39,4	39,4	40,3	40,6	40,5	41,2	41,4	42,3	-	-	-	-	-	40,6	-
Ефіопія	39,5	39,6	40,1	38,6	37,7	36,3	35,1	34,3	-	-	-	-	-	37,7	-
Ямайка	36,2	36,2	34,4	33,9	34,0	32,9	32,5	32,3	-	-	-	-	-	34,1	-
В середньому по групі	40,2	40,32	40,0	39,5	40,0	38,3	37,8	36,4	-	-	-	-	-	38,9	-
Інші країни															
Бахрейн	18,2	18	17,8	17,4	17,1	17,0	16,8	16,32	-	-	-	-	-	17,5	-
Макао	13,0	12,9	12,5	12,1	11,9	11,7	11,1	10,7	-	-	-	-	-	12,2	-
Китай	13,0	12,9	12,8	12,6	12,5	12,2	11,9	11,5	-	-	-	-	-	12,6	-
Гонконг	16,6	16,6	16,4	15,9	15,5	15,0	14,7	14,6	-	-	-	-	-	15,8	-
Саудівська Аравія	18,7	19,2	18,3	17,7	17,4	17,4	16,8	16,6	-	-	-	-	-	17,9	-
Оман	18,5	18,5	18,4	18,3	18	17,6	17,3	16,8	-	-	-	-	-	18,1	-
Катар	19,3	19	19,6	17,4	18,4	17,1	16,7	16,1	-	-	-	-	-	18,2	-
Йорданія	19,2	18,9	18,7	18,3	18	17,5	17,2	17,1	-	-	-	-	-	18,3	-
Кувейт	20,2	20,3	19,3	18,8	18,1	17,9	17,8	17,0	-	-	-	-	-	18,9	-
Об'єднані Арабські Емірати	27	27,4	26,3	25,4	24,8	23,5	23,0	21,9	-	-	-	-	-	25,3	-
ЮАР	28,4	28	27,8	27,1	26,5	26	25,2	24,9	-	-	-	-	-	27,0	-
Бруней	31	30,2	29,9	31,2	31,8	30,8	31,2	30,9	-	-	-	-	-	30,9	-
В середньому по групі	20,33	20,2	19,8	19,4	19,2	18,6	18,3	17,9	-	-	-	-	-	19,4	-

Додаток Б

Взаємозв'язок стимулів та інструментів детінізації економіки України

Таблиця Б.1 – Стимули та інструменти детінізації економіки України

Група	Стимули	Інструменти	
		Прямі	Не прямі
1	2	3	4
Економічні	Зростання легального сектору національної економіки	- цілеспрямовані кредити з держбюджету спрямовані на стимулювання структурної перебудови економіки; - компенсація кредитних ставок за цільовими держпрограмами; - впровадження доступних механізмів кредитування реального сектору економіки.	- використання економічних, а не адміністративних важелів регулювання економікою; - надання податкових пільг; - скасування податків і зборів при імпорті висотехнологічного обладнання, яке не випускається в Україні.
	Стимулююча податкова система	- формування реально діючого механізму стимулюючого оподаткування	- усунення протиріч податкової системи; - зниження складності податкової системи скорочення кількості податків і зборів; - спрощення податкового законодавства; - об'єднання бухгалтерського та податкового обліку.
	Стабільна та ефективна економічна політика, яка спрямована на стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності	- розвиток мережі стимулюючих державних інвестиційних та інноваційних фондів; - створення державних лізингових, факторингових кампаній тощо.	- формування державної інвестиційно-інноваційної політики з використанням в першу чергу економічних, а не адміністративних важелів регулювання економікою
	Високий рівень конкуренції в економіці	- регулююча роль держави в конкурентних відносинах суб'єктів господарювання	- ефективно діюче антимонопольне законодавство; - удосконалення законодавчої бази
	Можливість отримання надприбутку в легальному секторі економіки	- створення умов розвитку наукоємних галузей 5-го та 6-го ТУ	- удосконалення законодавчої бази
	Необхідність оновлення обладнання у зв'язку з його фізичним зносом	- створення державних лізингових, факторингових кампаній тощо	- удосконалення законодавчої бази
	Розвинена ринкова інфраструктура	-	- удосконалення інституціональних відносин через діюче законодавство
	Прогнозована валютна політика	- використання валютних резервів НБУ для проведення прогнозованої політики НБУ; - підвищення кваліфікації керівних співробітників НБУ	- удосконалення законодавчої бази
	Впровадження доступних механізмів кредитування реального сектору економіки	- пільгове кредитування через державні банки та спеціальні фонди пріоритетні галузі національної економіки в рамках структурної перебудови економіки	- проведення стимулюючою грошово-кредитної політики
	Зниження загального рівня податкового навантаження з репресивного рівня до стимулюючого рівня	- консультації, кругли столи з бізнесом з приводу роз'яснення норм діючого законодавства та встановлення його оптимального рівня	- зниження податкового навантаження до стимулюючого розвиток підприємницької діяльності рівня (базуючись на моделі Лафера); - пільги для підприємств які розробляють та впроваджують інновації
Правові	Ефективна система захисту приватної власності	- організаційне реформування силових та судових органів	- удосконалення законодавчої бази
	Низький рівень корупції в усіх гілках влади та на всіх рівнях державного управління	- створення антикорупційного бюро	- діючий механізм боротьби з корупцією - удосконалення законодавчої бази
	Необхідність легалізувати капітал отриманий в тіньовому секторі економіки	- відвертий діалог влади з бізнесом	- амністія не кримінальним капіталам отриманим в тіньовому секторі економіки; - демонстративне покарання тих, хто уникає оподаткування в значних обсягах.
	Стабільна, прогресивна та стимулююча законодавча база щодо підприємницької діяльності	- підвищення кваліфікації законодавців	- використання досвіду країн з привабливими умовами ведення підприємницької діяльності при розробці та впровадження нормативно-правових актів
	Спрямування законодавства на максимальний розвиток підприємницької діяльності	- підвищення кваліфікації законодавців; - залучення вітчизняних та іноземних експертів при розробці та	- використання досвіду країн з привабливими умовами ведення підприємницької діяльності при розробці та впровадженні нормативно-

Продовження таблиці Б.1

1	2	3	4
		аналізу ефективності норм.-правових актів.	правових актів
	Ефективне антимонопольне законодавство і діючий механізм його реалізації	- залучення вітчизняних та іноземних експертів при розробці та аналізі ефективності норм.-правових актів; - проведення круглих столів, конференцій и т.п.	- використання досвіду країн з ефективним антимонопольним законодавством при розробці та впровадженні нормативно-правових актів; - удосконалення законодавчої бази.
	Максимально проста і скорочена процедура реєстрації нових і закриття недіючих підприємств	- стимулювання органів влади діяти в рамках діючого законодавства	- створення єдиного вікна при реєстрації та закритті підприємств; - створення діючого механізму банкрутства як суб'єктів господарської діяльності, так і домогосподарств.
	Спрощення звітності господарюючих суб'єктів	- скорочення форм звітності та контролю за діяльністю господарюючих суб'єктів з боку перевіряючих органів	- розвиток методичного забезпечення
Соціальні	Розвиток підприємницької діяльності	- відвертий діалог влади з бізнесом; - державні курси з навчання підприємницької діяльності	- формування позитивної громадської думки щодо підприємницької діяльності; - формування негативної громадської думки щодо тих хто не сплачує в повному обсязі податки.
	Зменшення реального рівня безробіття	- компенсації кредитних ставок за цільовими держпрограмами; - впровадження доступних механізмів кредитування реального сектору економіки.	- державні програми перекваліфікації та перепідготовки з пріоритетних напрямків структурної перебудови економіки; - державні програми стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу; - формування державного замовлення на підготовку спеціалістів по пріоритетних напрямках розвитку економіки.
	Зростання життєвого рівня населення	- підвищення мінімальної зарплати, до рівня який б забезпечив відтворення робочої сили, та задовольняла би її потреби робітника та членів його сім'ї	- встановлення мінімальної заробітної плати на рівні фактичного прожиткового мінімуму; - зменшення диференціації суспільства за доходами; - удосконалення законодавчої бази
	Демонстративне покарання тих, хто уникає оподаткування в значних обсягах	- різноманітність заходів фіскальної служби; - невідворотність покарання при порушенні податкового законодавства.	- удосконалення законодавчої бази
Політичні	Політична стабільність	- контроль виборів громадськістю для уникнення при їх проведенні корупції	- політична стабільність, в не залежності від результатів президентських або парламентських виборів
	Доступність інформації	- розвиток державних інформаційних мереж	- удосконалення нормативно-правової бази
	Реальна боротьба з корупцією у всіх гілках влади	- створення незалежного від органів влади антикорупційного бюро	- удосконалення законодавчої бази
	Зменшення державної присутності в економіці	- роздержавлення та приватизація неефективних державних підприємств	- розвиток інститутів ринкової економіки
	Довгострокова науково-обґрунтована державна економічна політика	- прийняття та реалізація державних програм	- удосконалення законодавчої бази
	Прогнозована політика підтримки підприємницької діяльності з боку держави	- відвертий діалог влади з бізнесом; - залучення вітчизняних та іноземних експертів при розробці та аналізі ефективності нормативно-правових актів; - проведення круглих столів, конференцій и т.п.	- удосконалення законодавчої бази
	Економічно обґрунтована політика протекціонізму, з пріоритетом на максимальну розробку та впровадження інновацій	- використання перед планових досліджень і науково-обґрунтованих методів формування заходів відповідної державної політики	- удосконалення законодавчої бази
	Прогнозована державна економічна політика на всіх фазах економічного циклу	- використання перед планових досліджень і науково-обґрунтованих методів формування заходів відповідної державної політики	- удосконалення законодавчої бази
Державне регулювання економіки яке базується на економічних важелях та має прогнозований характер	- формування на державному та регіональному рівнях відповідних структур моніторингу ефективності державної економічної політики	- удосконалення законодавчої бази	

Додаток В

Акти впровадження дисертаційного дослідження

Код ЄДРПОУ 02071045

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Ministry of Education and Science of Ukraine

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ODESSA NATIONAL POLYTECHNIC UNIVERSITY

пр. Шевченка, 1, м. Одеса-44, 65044 Україна
 тел.: +38 048 7223474, факс: +38 048234 4273

Shevchenko av., 1, Odessa-44, 65044 Ukraine
 phone: +38 048 7223474, fax: +38 0482 344273

E-mail: opu@opu.ua http://www.opu.ua

28.07.2015 № 1853/84-06
 На №

Довідка

про використання результатів дисертаційної роботи

Подмазко Олексія Михайловича

«Організаційно-економічні засади детінізації економіки України»

у науково-дослідницької діяльності Одеського національного політехнічного університету

Довідка видана в тому, що у науково-дослідницької діяльності Одеського національного політехнічного університету (ОНПУ) використані наукові результати, отримані у дисертаційній роботі консультанта консультаційно-навчального центру з підприємницької та інноваційної діяльності «Політех-консалт» ОНПУ Подмазко Олексія Михайловича, а саме запропоновано концептуальну логіко-змістовну модель впливу тіньового сектору економіки на загрози економічній безпеці, яка додатково враховує відносини власності та зайнятості в системі національної економіки та відзначає особливості причинно-наслідкових зв'язків впливу тіньової економіки на загрози економічній безпеці.

Дисертацію виконано згідно тематичних планів НДР ОНПУ за період 2011-2014 рр. при виконанні бюджетної теми: «Розробка теоретико-методологічних основ формування системи економічної безпеки підприємств структуроутворюючих галузей реального сектора економіки з використанням фактора вартості» (номер державної реєстрації 0112U002912, 2011-2014 рр.). Дисертант приймав участь в виконанні теми як співвиконавець.

Проректор ОНПУ з наукової та
 науково-педагогічної роботи
 д.т.н., професор

Д.В. Дмитришин

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

MINISTRY
OF EDUCATION AND SCIENCE
OF UKRAINE

ОДЕСЬКИЙ ІНСТИТУТ ФІНАНСІВ
УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ФІНАНСІВ ТА
МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ

ODESSA INSTITUTE OF FINANCE
OF THE UKRAINIAN STATE
UNIVERSITY OF FINANCE
AND INTERNATIONAL TRADE

Україна, 65070, м. Одеса, вул. 25-ї
Чапаєвської дивізії, 6
Тел.: (048) 715-43-62, 715-43-63
Факс: (048) 715-43-62
E-mail: oif_admin@ukr.net

6, 25th Chapaev division str., 65070,
Odessa-070, Ukraine
Tel.: +380-48-715-43-62, 715-43-63
Fax: +380-48-715-43-62
E-mail: oif_admin@ukr.net

Від 03.08.2019 № 229

Довідка

про впровадження результатів дисертаційної роботи
Подмазко Олексія Михайловича

Положення та результати дисертаційного дослідження Подмазко Олексія Михайловича на тему «Організаційно-економічні засади детінізації економіки України» використані у науково-дослідницької діяльності Одеського інституту фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі при виконанні НДР «Розвиток місцевих бюджетів та міжбюджетних відносин в умовах реформи бюджетної системи України» (№ державної реєстрації 0113U004141, 2013-2016 рр.).

Особисто автором досліджено питання впливу процесу детінізації економіки на зміни в доходній частині місцевих бюджетів. Обґрунтовано пропозиції щодо оцінки впливу заходів по стимулюванню розвитку ділової активності на зміну в доходній частині місцевих бюджетів. Дисертант приймав участь в виконанні теми як співвиконавець.

Директор інституту

Я.П. Квач

УКРАЇНА
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ

ОДЕСЬКИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

65009, Україна, м. Одеса, вул. Генуезька, 22
тел./факс (048) 72-97-605, E-mail: general@oridu.odessa.ua,

Від 08.04.2015 № 01/13/292
на № _____ від _____

Довідка
про впровадження у навчальний процес
результатів дисертаційного дослідження Подмазко О.М.
за темою
«Організаційно-економічні засади детінізації економіки України»

Результати дисертаційного дослідження Подмазко Олексія Михайловича використовуються у навчальному процесі при викладанні дисципліни «Національна безпека».

Зокрема, у навчальному процесі використовуються результати отримані у дисертації Подмазко Олексія Михайловича:

- комплексне визначення категорії «економічна безпека», яке ґрунтується на синтезі існуючих підходів щодо розкриття її сутності;
- оцінку характеру впливу тіньової економіки на загрози економічної безпеки в умовах трансформаційної економіки України.

Публікації здобувача використовуються студентами при підготовці магістерських робіт.

Заступник
Директора з наукових робіт
К.Т.Н., доцент

С.А. Попов

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

MINISTRY
OF EDUCATION AND SCIENCE
OF UKRAINE

ОДЕСЬКИЙ ІНСТИТУТ ФІНАНСІВ
УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ФІНАНСІВ ТА
МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ

ODESSA INSTITUTE OF FINANCE
OF THE UKRAINIAN STATE
UNIVERSITY OF FINANCE
AND INTERNATIONAL TRADE

Україна, 65070, м. Одеса, вул. 25-ї
Чапаївської дивізії, 6

6, 25th Chapaev division str., 65070,
Odessa-070, Ukraine

Тел.: (048) 715-43-62, 715-43-63

Tel.: +380-48-715-43-62, 715-43-63

Факс: (048) 715-43-62

Fax: +380-48-715-43-62

E-mail: oif_admin@ukr.net

E-mail: oif_admin@ukr.net

01.04.2015 № 26
На № _____

ЗАТВЕРДЖУЮ
Заступник директора з навчальної роботи

Л.К. Сергієнко

АКТ

впровадження у навчальний процес результатів дисертаційного дослідження Подмазко Олексія Михайловича

Згідно інноваційних напрямів вдосконалення змістовного наповнення та методичного забезпечення навчального процесу результати дисертаційного дослідження Подмазко Олексія Михайловича застосовуються в наступних курсах для студентів фінансово-економічного та обліково-економічного факультетів. Зокрема при викладанні тем:

- «Тіньова економіка: зміст та структура», «Причини виникнення тіньової економіки», «Методи вимірювання тіньової економіки», «Соціальні і економічні наслідки тіньової економіки», «Державна політика детінізації економіки» курсу «Тіньова економіка та її особливості в Україні»;
- «Демократія, економічна свобода та економічний порядок» курсу «Національна економіка»;
- «Макроекономічні показники в системі національних рахунків», «Відкрита економіка. Економічна безпека» курсу «Макроекономіка»;

Публікації здобувача рекомендовано для використання студентами при підготовці рефератів, курсових робіт.

Завідувач
кафедри економічних теорій
к.е.н., доцент

А.В. Грималюк

УКРАЇНА

ОДЕСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ І ТОРГІВЛІ

пр. Шевченка, 4, м. Одеса, 65032, тел./факс: (048) 7189-527, тел. 7189-571
E-mail: eko@odessa.gov.ua веб-сайт: http://gve.odessa.gov.ua Код ЄДРПОУ 35049233

26.03.15 № 01.3.2-35/1282

На № _____ від _____

АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження
Подмазко Олексія Михайловича

В Департаменті економічного розвитку і торгівлі Одеської обласної державної адміністрації розглянуті методичні пропозиції та рекомендації за результатами дисертаційного дослідження Подмазко Олексія Михайловича:

- модель мультиплікатора тіньової економіки, яка дозволяє розрахувати мультиплікативний ефект від заходів щодо детінізації економіки на ВВП;
- принципи побудови та функціонування механізму детінізації економіки;
- структурно-функціональна модель механізму детінізації економіки, що формує кластерну логіку організації процесу детінізації економіки в поєднанні з державними, регіональними та галузевими інтересами розвитку економічної системи;
- алгоритм формування напрямків процесу детінізації економіки України, кожне з яких розуміється як система базових положень розроблених по кожному окремому напрямку здійснення і визначають детінізаційну політику в країні.

Наукові та методичні розробки Подмазко О.М. мають значну практичну цінність та передбачається їх використання для удосконалення регіональних рішень щодо реалізації державної економічної політики. Матеріали щодо оцінки ВРП з врахуванням тіньової економіки, механізму детінізації економіки та впливу цього процесу на економічне зростання будуть використані при підготовці аналітичних узагальнень відносно стану економіки регіону та перспектив її розвитку.

Акт впровадження результатів наукових досліджень Подмазко О.М. виданий для пред'явлення у Спеціалізовану вчену раду.

Заступник директора Департаменту
економічного розвитку і торгівлі

Т. І. Безпоясна

Т. І. Безпоясна